

مەملىكەت بويىچە 100 نۇقتىلىق ژۇرنال
 مەملىكەتلىك سەرخىل ژۇرناللار سېپىگە كىرگەن ژۇرنال
 شىنجاڭ بويىچە ئىجتىمائىي پەن تۈرىدىكى مۇنەۋۋەر ژۇرنال

MIRAS (HERITAGE) OF UYGHUR FOLK CULTURE

MIRAS

美拉斯

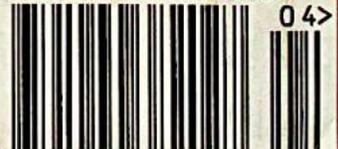
MIRAS

مىراس

2

2006

ISSN 1004-3829

9 771004 382027

ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى كىيىم - كېچە كلىرىمىز

مۇقائۇنسك 1 - 2 - بىتىدىكى كىيىملەرنى دۆلەتلىك 1 - دەرىجىلىك كىيىم لايىھىلىگۈچى خانىش ھاپىز لايىھىلىگەن

يۈسۈپجان تۇرسۇن فوتوسى

قوش ئايلىق ژۇرنال 2006 - يىل 2 - سان

(ئومۇمىي 94 - سان)

ھېكمەت خەزىنىسى

ئىلمىنىڭ بەزىلىتى ۋە ئىلمى ئۆگىنىشنىڭ خاسىيەتلىرى توغرىسىدا.....
.....تەييارلىغۇچى: مەتقاسىم ئەكرەم (1)

ئادەت قېرىماس

كىيىم - كېچەك مەدەنىيىتىمىزدىكى پوتا باغلاش ئادىتى.....ئابدۇقەييۇم مەجىت (10)

ئالىم بولساڭ ئالەم سېنىڭكى

- كۆھەرگە ئايلانغان يىپەك ۋە يىپەك مەدەنىيىتى.....مۇھەممەت ئىمىن سابىر (13)
- ئۇيغۇر خەلق مۇھەببەت قوشاقلرى ۋە ئۇنىڭ شېئىرىي قىممىتى ھەققىدە.....نۇرنىسا باقى (19)
- ئۇيغۇر مۇقام سەنئىتى تەتقىقاتىنىڭ يېڭى باھارى.....تۇرسۇن لېتىپ ياركەندى (33)
- «ئىككى تىگىنىڭ ھېكايىسى» نىڭ بايان ئالاھىدىلىكى ھەققىدە.....خالەمۇرات ئىمىن (37)
- ۋاقىتنىڭ كەتتى - بەختنىڭ كەتتى.....غالىپ مۇھەممەد قارلۇق (42)

يا ئىشەن، يا ئىشەنمە

بېشارەتتىن - ئىشارەتلەر.....ئىركىن سابىر (23)

ھەر گۈلنىڭ پۇرىقى باشقا

- ئادەمىلىكنىڭ مەنىسى نېمە.....گۈلشات تەلئەت تەرجىمىسى (25)
- دۇنخۇاڭدىكى مىراس قوليازىلار قانداق بولۇپ چەت ئەللەرگە تاراپ كەتكەن.....
-مەھمىتىمىن ھۇشۇر تەرجىمىسى (27)
- ئۈچ شەرت.....خۇرسەنئاي مەھمىتىمىن تەرجىمىسى (71)

باش مۇھەررىر:

يۈسۈپ ئىسھاق

مۇئاۋىن باش مۇھەررىر:

مۇختار مۇھەممەد

جاۋابكار مۇھەررىر:

نۇرنىسا باقى

باشقۇرغۇچى: شىنجاڭ

ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدە -

بىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى

تۈزگۈچى: «مىراس» ژۇر -

نىلى تەھرىراتى

ئۈرۈمچى شەھىرى دوستلۇق جەنۇبىي

يولى 22 - نومۇر، 14 - قەۋەت

TEL: (0991) 4554017

«شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسى

باسما ئىشلىرى مەركىزىدە بېسىلدى

ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا

ئىدارىسىدىن تارقىتىلدى

جايلاردىكى پوچتا ئىدارى -

لىرى مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە

كەلگەن نومۇرى:

CN65 - 1130 / I

خەلقئارالىق نومۇرى:

ISSN1004 - 3829

پوچتا ۋاكالىت نومۇرى: 58 - 60

پوچتا نومۇرى: 830001

E - mail: mirasuyghur @ 126.com

چەت ئەلگە تارقىتىش ۋاكالىت نومۇرى: 1130BM

باھاسى 5.00 يۈەن

تاق ئاينىڭ 20 - كۈنى نەشر قىلىندۇ

بىزنىڭ تۇرانىمىز - مۇنەۋۋەر ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت!

بىزنىڭ قوغدايدىغىنىمىز - ئىلغار مىللىي مەدەنىيەت!

ساقلىقنىڭ—شاھلىقنىڭ

ئوردا رېتسېپلىرى..... ھاپىز نىياز (45)

مىللىتىم ساپ بولسۇن دېسەڭ، ئىشنى ئۆزۈڭدىن باشلا

بىزنىڭ تۇرمۇش..... نەزەر خوجا ئابدۇسەمەت (54)

كۈلكە—جان ئوزۇقى

يۇمۇرلار..... قەيسەر ئابلىكىم تەرجىمىسى (69)

چەت ئەللىكلەر نەزەرىدىكى ئۇيغۇرلار

يىپەك يولىدىكى ئۇيغۇرلار..... تىھىيا يۈزى (ياپونىيە) (72)

主要目录

论知识的价值 买特卡斯木·艾克拉木
 维吾尔服饰习俗中的缠布腰带的习惯 阿不都克尤木·米吉提
 变成宝贝的丝绸和丝绸文化 买买提明·沙布尔
 维吾尔情歌与其诗性价值 努尔尼沙·巴克
 我们的生活 乃再尔霍加·阿不都赛买提
 维吾尔木卡姆研究的新春 图尔逊江里提甫·叶尔坎迪
 丝绸故乡的维吾尔人 天涯游子(日本)
 流失了时间就是丧失了幸福 阿里甫·穆罕默德·卡尔卢克

Chief editor: Yusup Is'haq
 Deputy chief editor: Muhtar Muhammed
 Responsible editor: Nurnisa Baki

جوڭگو شىنجاڭ ئۇيغۇر مۇقام سەنئىتىنىڭ «ئىنسانىيەت
 ئاغزاكى ۋە غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسىنىڭ ۋەكىللىك
 ئەسىرى» قىلىپ بېكىتىلگەنلىكىنى قىزغىن تەبرىكلەيمىز!

我们要抢救传统文化
 我们要保护传统文化
 我们要弘扬传统文化

主编: 玉素甫·依莎克
 副主编: 穆合塔尔·穆罕默德
 责任编辑: 努尔尼沙·巴克

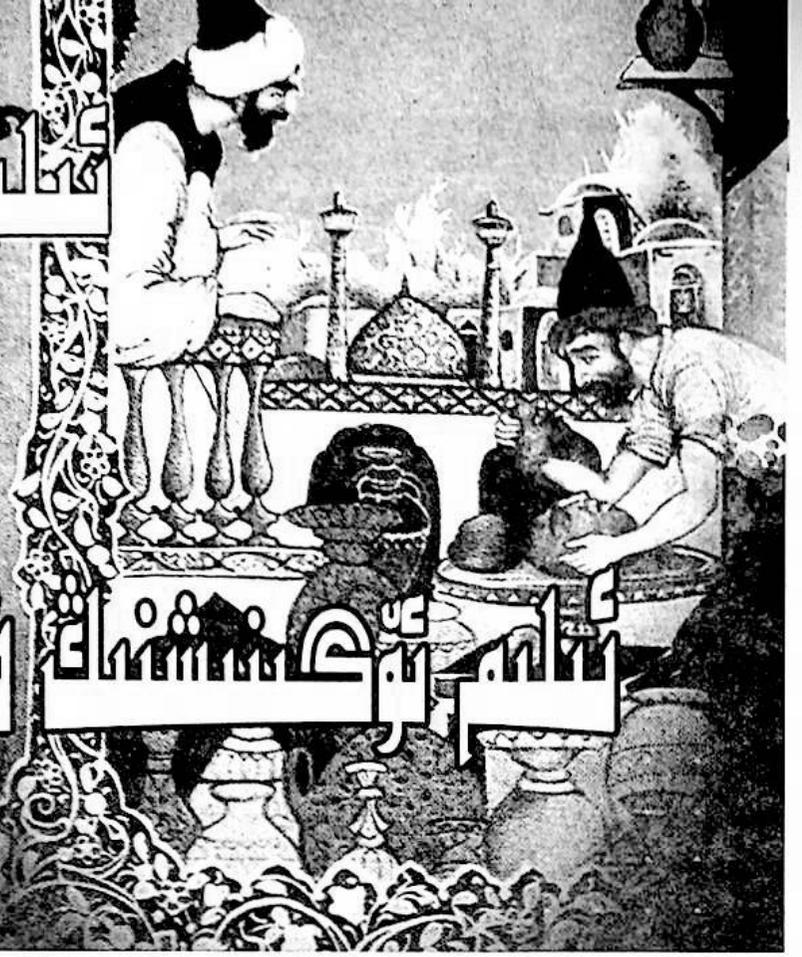
主管:新疆维吾尔自治区文学
 艺术界联合会
 编辑:《美拉斯》杂志社(乌市友好
 南路 22 号文联 14 层)
 电话:(0991)4554017
 印刷:新疆日报社印务中心
 发行:乌鲁木齐邮局
 订阅:全国各地邮局
 国内统一刊号:CN65-1130/I 国外统一刊号:
 ISSN1004-3829 邮政代号:58-60
 E-mail: mirasuyghur@126.com
 海外发行代号:1130BM

邮编:830001
 定价:5.00 元

Responsible Commission: Xinjiang
 Uyghur Autonomous Regional Federa-
 tion of Literary and Art Circles
 Editor: "Miras" (Heritages) editorial
 department
 22 # 14 floor southern friendship road
 Urumqi Xinjiang China
 Printer: xinjiang newspaper press center
 Distribution: Urumqi post office Post
 offices of the whole country
 Print number at home: CN65 - 1130 / I
 Print number abroad: ISSN1004 - 3829
 PostCode : 58 - 60
 International Standart Book Number:
 1130BM
 Post Number: 830001
 Tel: (0991) 4554017
 Price: 5¥

ئادەمنىڭ پەزىلىتى

ئادەم

ئادەمنىڭ خاسىيەتلىرى

ئىلىملەرنى ئۆگەنمىكى تەبىئىي زۆرۈرىيەت ۋە ھاجەت دەپ قارىلىدۇ.

ئادەمىلىك سۈپەتنىڭ ئالامىتى پەزىلەتتۇر، ھالبۇكى پەزىلەت ئىلىم بىلەندۇر. ئىلىمسىز كىشىنىڭ ۋۇجۇدىدا پەزىلەت ھەم يوقتۇر.

شۇنىڭ ئۈچۈن ئىلىمسىزلەرنىڭ دۇنياسى خۇددى ئىككى ئىشىكى بار كونا ئۆيگە ئوخشاش تەمسىل قىلىندۇ. ئادەم ئۆيىنىڭ بۇ ئىشىكىدىن كىرىپ ئۇ ئىشىكىدىن چىقىپ كەتتى، يەنى بۇ دۇنياغا تۇغۇلدى ۋە ئۇ دۇنياغا كەتتى، ھېچ ئىزىسىز، شەپسىز. ئىلىمسىزلەرنىڭ بۇ دۇنيا-سى ئازغۇنلۇق ۋە بىلىمسىزلىكنىڭ شۇملۇقى تۈپەيلى كونا مورىدەك قاراڭغۇ تۇرىدۇ. بىلىمسىز ئادەمنىڭ بۇ جاھا-لەت قاراڭغۇسىدىن ئۆزىنى خالاس قىلمىقى بەسى مۇش-كۈلدۈر.

ئەگەر ئادەم بۇ دۇنياغا كېلىپ، ھاجەت ئىلىملەرنى ئۆگىنىپ، ئۆگەنگەن ئىلىملىرىگە ئەمەل قىلىپ، جاھالەت قاراڭغۇلۇقلىرىدىن ئۆزىنى ئازاد قىلماي زۇلمەت ئىلكىدە كەتسە، ھاياتلىق بازىرىدا ئۇ ئادەمدىن نېمە نىشان قال-دۇ؟

ئىلىمنىڭ شاپائىتى توغرىسىدا ھەزرەتى پەيغەمبەر ئە-

«ئىلىملەر بۇلىقى»-ئىلىم، پەزىلەت، ئەقىل، يوسۇن، ئىنتىزام ۋە باشقا ئىنسان مەجبۇرىيەتلىرىنى نەسىھەت قىلىدۇ ھەمدە ئىلىمنىڭ پەزىلىتىنى، ئىلىم-پەن ئەخلاقىنىڭ، ئىلىم بىلەن ئەقىلنىڭ، ئىلىم ئۆگىنىش بىلەن ئىلىمگە، ئەمەل قىلىشنىڭ مۇناسىۋەتلىرىنى شەرھىلەيدۇ ۋە ئاخىرىدا ئادەم قانداق قىلغاندا سۆ-يۈملۈك ئادەم، پاك ئادەم ۋە خەلققە پايدىلىق ئادەم بولالايدۇ، دېگەن ئىنتايىن ئاكتىۋال قىممەتتىكى بۇ مەسىلىنى دەلىللەيدۇ. بۇ دەلىللەر ۋە دەۋەتلەر دەۋ-رىمىزنىڭ، خەلقىمىزنىڭ نۆۋەتتە تەكىتلەۋاتقان ئەخلا-قى تەشەببۇسلىرىغا ماس كېلىدۇ. بۇ سەھىپىدە ئانتورى نامەلۇم ئەسەرنىڭ بىر قە-سىم مەزمۇنلىرى تاللاپ تونۇشتۇرۇلدى.

ئىلىمنىڭ پەزىلىتى ۋە ئىلىم ئۆگىنىشنىڭ خاسىيەتلىرى توغرىسىدا

دۇنيادىكى بارلىق ئىلىملار ئادەمنىڭ بىلىشى ئۈچۈن يارىتىلدى ۋە ئىشلىتىشى ئۈچۈن كۆرسىتىلدى. شۇ ۋە-جدىن ئادەمىلىك سۈپىتىگە ئېرىشمەكچى بولغان ھەر-قانداق كىشى ئۈچۈن، ئۇنىڭ ئۆز ئىقتىدارىغا بۇيرۇلغان

ماق... قاتارلىق قەبىھ ئىللەتلەر ئىنسانلارنىڭ ياخشى پە-
زىلەتلىرىنى سۈپۈرۈپ تاشلايدۇ ۋە كىشىلەرنى يامان
سۈپەت بىلەن ئىسپاتلايدۇ.

تەۋەززۇ (كەمتەرلىك) نىڭ ياخشىلىقى ۋە كىبىر -
تەمەننىنىڭ يامانلىقى توغرىسىدا

ھەر كىشى تەۋەززۇلۇق (كەمتەرلىك) پەزىلەتلەرگە
ئىگە كىشىلەرنى بىلمەكچى بولسا كۆرسۈنكى، تەۋەززۇلۇق
ئادەملەر ھەر ۋاقىت ۋە ھەر جايدا، كەمتەر، چېھرى ئو-
چۇق، مىننەتدار ۋە تۆۋەنچىلىك بىلەن مەلۇم بولىدۇ.
ئۇلار ئىنسانلارنى چوڭ - كىچىك، مەرتىۋىلىك ۋە مەرتە-
ۋىسىز دەپ ئايرىماي، ئالدى بىلەن سالام قىلىدۇ. مەج-
لىسىلەرگە بارسا تۆۋەن ئولتۇرۇشنى ئىختىيار قىلىدۇ ۋە
مۇشۇنداق بولسا كۆڭلىدە ئەمىنلىك ھېس قىلىدۇ. ئەگەر
مەجلىسلەردە يۇقىرى ئولتۇرۇپ قالسا، خىجالەت ۋە ئو-
ڭايىسىزلىنىپ بۇ مېنىڭ ئورنۇم ئەمەس بولغىدى دەپ
ئۇھسىنىدۇ. باشقىلارغا خۇش كېلىدىغان ھەرقانداق ئىشنى
ئۆز ئىشىدىن ئەۋزەل بىلىدۇ. يۇقىرى بولماققا قۇدرىتى
باركى، تۆۋەنلىكنى خالايدۇ. ئۆزىگە نىسبەتەن ئۆزگىلەر
ئۇلۇغدۇر.

كىبىر - ھاياسىزلارنىڭ پېشىلدۇر. شەيتان كىبىر قىل-
غانلىق سەۋەبىدىن مەرتىۋىسىدىن چۈشتى. «مەن ئادەم-
دىن ياخشىراق ۋە ئۇلۇغراقدۇرمەن» دەپ ئەبەدىي مەل-
ئۇن بولۇپ كەتتى.

شەيتاننىڭ ئاقىۋىتىدىن شۇنداق ئىبرەت كېلىدۇكى،
بارلىق ياخشى ئادەملەر ئۆزىنى ئۆزى ئوبدان دېمەس ۋە
ئۆزىنى ئۆزى ئۇلۇغ دېمەس.

ئەگەر كىبىر سەۋەبىدىن ھەر ھۈنەرۋەن ھۈنرىگە
مەغرۇر بولسا ئۇنىڭ ئىش - ئوقىتى ئىلگىرى ماڭماس.

تەكەببۇر كىشىنىڭ ئەپت - بەشىرىسىنى كۆرۈڭكى،
ئەنە ئۇ، ئاۋۇ يەردە، بىر ياۋاشنىڭ يىرتقىدىن قۇسۇر
ئېيتىپ كۈلۈۋاتىدۇ. ئۆزىچە كۆرەڭلەپ قىنغا پاتمايۋات-
دۇ، ئۇ غېرىبىنىڭ ئادەمىيلىك غۇرۇرىغا ئۇۋاللىق قىلىۋا-
تىدۇ. ئۇنى پەسلەۋاتىدۇ. ھارامزادىنىڭ زوراۋان ھالىتىدىن
يىرگەنگەن مەسخىرەۋاز ئۇنى نېمە دەپ ئوخشىتۇۋاتىدۇ،
ئاڭلاڭ: «خۇددى يوقاتقان ساراڭ، تاپىدىن قىزغانغان
ئىت» كىشىلەر ھەمىشە بىلىپ - بىلمەي مەپتۇن بولىدۇ.

لەيھىسسالام شۇنداق ئېيتتى: «دۇنيانىڭ ئەسرارى قاراڭ-
غۇدۇر، سەن ئۇنىڭ يورۇقىنى كۆردۈڭ پەقەت ئىلمىنىڭ
نۇرى بىلەن».

ئەگەر ھەركىشى ئىلىم ئۆگىنىشكە ئىختىيار قىلسا،
شۇنداقتىمۇ ئىلىملەرنى ئوقۇپ - ئۆگىنىپ بولۇپ ئاندىن
ئەمەل قىلىشنى باشلايمەن دەپ خىيال قىلسا، بۇ مۇمكىن
بولمايدۇ ۋە ئۆمرى يار بەرمەيدۇ. شۇڭا ئىلىملەرنى ئۆ-
گەنگىنىچە ئۆگىنىپ، ئۆگەنگەن ئىلمى دائىرىسىچە ئەمەل
قىلىشنى ئىنسانلارنىڭ ئىلىم ئۆگىنىشىدىكى توغرا ۋە ئو-
نۇملۇك يولى دەپ دالالەت قىلىنىدۇ.

ئىنسانلار ئىلىم مەزمۇنلىرى كۆرسەتكەن يول بىلەن
مېڭىپ قىلغان ئەمەللىرى ئۈستىگە يەنە ئىلىم ئۆگەنسە،
ئۇنىڭ ئىلمى بارغانچە راۋاج تاپىدۇ.

ئەگەر سېنىڭ ئۆگەنگەن بىلىمىڭ ئازراق بولسىمۇ،
لېكىن شۇ ئاز ئىلمىنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن شۇنچىلىك مە-
داردا ئەمەل قىلساڭ، سەن شۇ ئۆمرۈڭگە بىر ئۇلۇش
پەزىلەت ياراتقان بولىسەن. ئىلىم ئۆگىنىپ تۇرۇپ ئىلىم-
سىزلىرنىڭ رەۋىشىدە يۈرسە، ئۇنىڭ ئاقىۋىتى ئىلمىسىز-
لەرنىڭ ئاقىۋىتىدىن زىيادىرەك مالاھەتلىك بولىدۇ.

بەزى ئادەملەر ئىلمىنى نام - شۆھرەت ئۈچۈن ئۆ-
گىنىدۇ. مۇنداق كىشىلەر ئىلمىنىڭ پەيزى ۋە بەھرىدىن
مەھرۇم بولۇپ، ئازغۇنلۇق ۋە بىمەنلىك بىلەن دۇنيادىن
كېتىدۇ. ئۇلار ئۆزىگە ئۆزى زۇلۇم قىلغۇچىلاردۇر.

بىر بىلىملىك ئالىمنىڭ پەزىلىتى 20 مىڭ ئابىد (ئ-
لىمىسىز رەۋىشتە ئىبادەت قىلغۇچى) نىڭ پەزىلىتىدىن ئار-
تۇق. بىر ئابىدىنىڭ قىرىق يىللىق ئىبادىتى ئالىمنىڭ بىر
كۈنلۈك ئىبادىتى بىلەن باراۋەردۇر.

بىر كىشى زاھىرىدا ئالىم بولدى. لېكىن ئۇ ئالدىغا
ھارام كەلسە قولىنى يىغمىدى. بۇ كىشى ئەمەلدە ئالىم
ئەمەس، بەلكى نەپسى ئەۋۋارىسىدۇر. كىشىلەر ئالىمنىڭ
پەزىلىتىنى ھالال - ھارامنى پەرق ئەتكىنىگە قاراپ بىل-
ۋالىدۇ. مەسىلەن، شاراپخور بولماق، زىنا قىلماق، ناھەق
ئادەم ئۆلتۈرمەك، شىرنىكانە ئالماق، ئاتا - ئانىلىرىغا ئا-
سى بولماق، زۇلۇم بىلەن ھۆكۈم قىلماق، كىشىلەرنىڭ
ماللىرىنى بۇلاپ ئالماق، ئارىلىق ئالماق، يالغان گۇۋاھ
بەرمەك، ھارامغا يۈزلەنمەك، كىشىلەرنىڭ ھەققىدە غەي-
ۋەت قىلماق، ئۇۋاللىق بىلەن سۆزلىمەك، ھەسەت قىل-

0
0
6
2

مۇنداق بىر تائىپە كىشىلەرنىڭ بىر - بىرىگە ئىشى بۇيدى. رۇشى مەجبۇرلۇق دەرىجىسىگە بارمايدۇ. مەسلەن، ئۇلار رازىلىق ۋە مەقبۇللۇق ئىچىدىكى خىزمەتكارلار بولسا، يېمەك - ئىچمەك ۋە كىيىم - كېچىكى رازىھال بېرىلگەن بولسا، كۆڭلىدە ئۆزلىرىنى ئۆزىدەك بىلىشكەن بولسا، خۇلقى مۇھەببەت بىلەن بىر - بىرىگە خۇشاللىق ناھايان بولسا، گەرچە ئۇ سېتىۋېلىنغان كىشى بولسىمۇ، ياخشى ئاسراغان، ھەقىقى ۋاقتىدا بېرىلگەن بولسا، ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى خىزمەتلەر ئۇۋاللىق خوجايىنلىق ھەيۋىتى دەرىجىسىگە كىرمەيدۇ).

ۋەھالەنكى بۇنىڭغا مۇخالىپ ئىشلار ساھابىلار (رە - سۇلىلانلىق يېقىن دوست - يارەنلىرى) ئارىسىدىمۇ كۆرۈلۈپ تۇراتتى. ئىبىن مەسئۇد زەربىيەللاھۇ ئەنھۇ بىر كۈنى بىر تەرەپكە بېرىش ئۈچۈن ماڭدى. كېتىۋېتىپ ئارقىسىغا قارىسا بىر توپ كىشىلەر كەينىدىن كېلىۋېتىپتۇ. بۇنى كۆرگەن ساھابە ئۇلارغا نارازى بولۇپ: «مېنىڭ ئارقامدىن نېمە ئۈچۈن ئەگىشىپ كېلىسىلەر؟» دەپ ئۇلارنى چەكلىدى.

يەنە بىر كۈنى سەلمان ئىسمىلىك بىر ساھابە بىر يەرگە بېرىش ئۈچۈن ماڭدى. قارىسا ئۇنىڭمۇ ئارقىسىدىن نەچچە خەلق ئەگىشىپ كېلىۋېتىپتۇ. بۇنى كۆرۈپ ئۇ: «ماڭا ئەگىشىپ كەلگەنلىرىڭلار ئۆزۈڭلەرگە خۇش كېلۈر. ماڭا خۇش كەلمەس» دېدى.

ئالىغا كېرەكلىكى مەنەسپدارلار چىلىسا بارسۇن، چىلىمسا ئۆز ئىززىتىدە ئولتۇرسۇن.

ئەگەر سىپاھلار ئاغرىغان بولسا ئۇنى كۆرمەك راۋا - دۇر. ئاغرىقنى يوقلىماق بار. ئالىم كىشى سىپاھ ئاغرىسا يوقلىشى بىلەن ئارىدا ئىززەت ۋە مۇھەببەت شەكىللىنىشى مۇمكىن. شۇنىڭ بىلەن سىپاھنىڭمۇ ئالىمنى دوست ئىز - دەپ كېلىشى يولى ھازىرلىنىپ قالدۇ.

ئالىغا يەنە ھىممەت كېرەك. مال - دۇنيا ئۈچۈن ئۆزىنى خار قىلماي، ئۆزىدىن پەقىر ئالىملارنى ئاسرىشى، ھەق ئىشقا راستلىق بىلەن راۋاج بېرىشى، شاگىرتلارغا ھاقارەت كۆرسەتمەسلىكى، ھەممە ئەمەللەرنى ھەقنىڭ تەلىپىگە مۇۋاپىقلاشتۇرۇشى لازىم. مۇنداق ئالىملار ھەقىقىي ئالىم بولۇپ دەرىجە تاپالايدۇ.

ئىنسانىيەت ئالىمىدە ھەر تائىپىنىڭ تەكەببۇرلۇق نى -

غان مال ۋە دۇنيانىڭ ئىشى مۇنداق: ئەگەر ئۇ مال - دۇنيانى ھالالدىن تېپىپ ھالالغا خەجلىگەن بولسا، ھېسا - بنى ھەم بەرگەن بولسا، ئۇنىڭ ئاقىۋىتى سائادەت ۋە خەيرىگە ماڭغاي. ئەگەر ئۇ مال - دۇنيانى ھارامدىن تاپ - قان بولسا ۋە يەنە ھارامغا ئىشلەتكەن بولسا، ئۇنىڭ ئا - قىۋىتى زۇلۇم ۋە زاۋالغا ماڭغاي.

بالادەك قارا، ئەجدىھادەك تويماس نەپسى ئۈچۈنلا ئىزدىگەن مال ۋە دۇنيا خۇددى بىر ئولجا تاپ گۆشكە ئوخشاش بولۇپ، ۋەھشىيلەرنىڭ تالىشىپ، چىلىشىپ، بىر - بىرىنىڭ جانلىرىغا خىرىس قىلىشىۋاتقان مەنزىردە - لىرىنى ئەسلىتىدۇ، مال - دۇنيانى ئۇ مەقسەتلەردە ئىز - دەشكەن ئادەملەر بولسا، ئەنە شۇ گۆشخورلار كەبى دۇنيا تالىشىپ بىر - بىرلىرى بىلەن نىزا قىلىشىدۇ.

ئىبرەت: «ئادەم بالىسى مەيلى قايسى لىباسنى كىيسە كىيسۇنكى، تەكەببۇرلۇق لىباسنى كىيسۇن»
تەكەببۇرلۇق بارىسىدە كەلتۈرۈلگەن بايانلاردا شۇنداق مەنالار بار.

تەكەببۇرلۇقنىڭ نىشانىسى تۈرلۈك - تۈرلۈك بولۇپ، ئەقەللىيسى كىشىلەرگە بېرىدىغان سالامدىمۇ مەلۇم بولۇر. سالام ۋە ئىكرامدا رەسۇلىمىز ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام شۇنداق روھى پاك، ئالىيجاناب كىشى ئىدى. ئىشىكتىن چىقاردا ۋە ئىشىكتىن كىرەردە، مەسچىت ۋە باشقا جايلارغا بارغاندا ئالدىغا دۇچ كەلگەن كىچىك بالىلارغىمۇ ئالدىدا سالام بېرەتتى. ئۇلارغا ئۆزىنىڭ ھا - لىچە سۆز ۋە شەپقەت قىلىپ، ئۇلارنىڭ كەيپىياتىنى خۇ - شال قىلاتتى. ئۆزىنى مەيلى قانداق ئادەم، قايسى مە - زىلدە چاقىرسا، تەكلىپ ۋە ئارزۇ ئەتسە ۋاقتىدا باراتتى. ھويلا - ئاراملىرىنى ئۆزى سۈپۈرەتتى. ئۆزىنى ۋە ئۆز - گىنى تەڭلىكتە قالدۇرماستىن ئۈچۈن بارغان يېرىدە جاي تاللىماي ئولتۇرۇۋېرەتتى. لازىملىقلىرى ئۈچۈن بازارغا ئۆزى باراتتى. ئالغان نەرسىلىرىنى ئۆزى كۆتۈرۈپ كې - لىمەتتى. ئاش - غىزا ۋاقتىدا كەلگەن ساھىبلار بىلەنمۇ داستىخاندا ھەمتاۋاق بولاتتى. يېتىملىرىگە، خىزمەتكارلار - رىغا ھەر ۋاقىت مۇلايم بولاتتى.

ئۆزى يۇقىرىدا ئولتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ھەيۋىتى بىلەن خەلقىنى ئىشقا بۇيرىماق، ئۇنى قىل، بۇنى قىل دېمەكمۇ تەكەببۇرلۇق يېتىلدۈر (لېكىن كىشىلەر ئارىسىدىكى

M
I
R
A
S

بەرمەككە مەشغۇل بولىدۇ. مۇنداق كىشىلەر تەسۋىرىدە تاۋۇس سۈپەتلىك كىشىلەر دېيىلىدۇ. ھەقىقەتتە بولسا تاۋۇسنىڭ مەرتىۋىسىدىن قاغىنىڭ مەرتىۋىسى يۇقىرىراق. دۇر.

ئۆزىنىڭ تەبىئىتىنى ئانچە زاھىر قىلماي، خۇش تەبىئەتلىك كىشىلەرنى كۆڭلىدە دوست ۋە لايىق ھېسابلايدىغان كىشىلەر بار. ئۇلار ھەم خۇش تەبىئەتلىك كىشىلەردۇر. ئەمما ئۆزىنى خۇش تەبىئەتلىك كۆرسىتىپ، زالىملارنى كۆرسە ئۇلارنى خۇش كەلسۇن دەپ قاندىدە ۋە ئادەتكە مۇخالىپ سۆزلەرنى قىلىدىغان كىشىلەرنىڭ سۈرىتى پىستە كۈچۈككە ئوخشايدۇ. بۇنى تەشەببۇس «كۈچۈكلىنىش» دەپ دەلىللەيدۇ.

رىيالىق بىلەن تەۋەززۇ قىلغۇچىلارنىڭ كۆڭلىدە كۈچلۈك تەكەببۇرلۇق پىتىسى بار. ئۇلار ئۆزىنى باشقىلارغا تەۋەززۇلۇق قىياپەتتە كۆرسەتمەكچى بولۇپ تەۋەززۇ قىلىدۇ. ئەمما كۆڭلىدە ئۆزىنى ھەممىدىن ئۈستۈن چاغلایدۇ.

بەزىلەر ھەتتا پىقىر ئادەمنىڭ سۆزىگە پىسەنت قىلمايدۇ. چۈنكى ئۇلار ھەق سۆزىنىڭ نېمىلىكىگە ئىختىيار بەرمەيدۇ. بەلكى، سۈرەت ۋە سالاھىيەتكە چوقۇنۇپ يۈرىدۇ. مۇنداقلارنىڭ بەزىلىرى ھەتتا ئېغىزىنى بۇزۇپ بىدىماغ بولۇپ كېتىدۇ.

ئەقىل ۋە ئەقىلنىڭ ئىلىم بىلەن

ياشايدىغانلىقى توغرىسىدا

ھەزرەت خوجا شەھىقى دېگەن كىشى ئۇستازلاردىن مۇنداق تۆت سۆزلۈك سوئاللارنى سوراپتۇ: بىرىنچى، ھەممىدىن ئاقىلراق كىشى قانداق بولىدۇ؟ جاۋاب: ئاقىل كىشى نېمە ئىشلارنىڭ گۇناھلىق ئىشى بو- لىدىغانلىقىنى بىلىدۇ.

ئىككىنچى، زېرەك كىشىلەر قانداق بولىدۇ؟

زېرەك كىشىلەر غەزىپىنى بېسىپ ئۆزىنى تەبىئىي رەۋىشتە تۇتىدۇ. ئالدىراقسانلىق قىلمايدۇ.

ئۈچىنچى، قانداق ئادەم باي ئادەم ھېسابلىنىدۇ؟ كەلگەن نېمەتكە شادلانغان، كۆكسى - قارنى كەڭ، مۇ- ھەببەتلىك ئادەم باي ئادەم ھېسابلىنىدۇ.

تۆتىنچى، ھەممىدىن بېخىل كىشى قايسى كىشىدۇر؟

شانلىرى بار. مەسىلەن، ھاكىملارنىڭ تەكەببۇرلۇقى—ئا- لىملارغا ھەمسۆھبەت بولماس، ئۆلىمالارنىڭ مەجلىسىدە- رىگە ئىختىيار قىلماسلەر.

ئالىملارنىڭ تەكەببۇرلۇقى— يۇقىرى ئولتۇرماقنى ئىزدەش ۋە مەدرىسىلەردە مۇنبەر تەلەپ قىلماقتۇر. سودىگەرلەرنىڭ تەكەببۇرلۇقى— قۇل - دېدەكلىرىنى ۋە چاكارلارنى كۆپ قىلماقتۇر.

يۇقىرىدا تەۋەززۇنىڭ خاسىيىتى ۋە تەۋەززۇ قىلغۇ- چىلارنىڭ پەزىلىتى توغرىسىدا كۆپ بايان قىلدۇق. لېكىن تەۋەززۇنىڭ ھالەتلىرى ۋە ئىپادىلىرى مۇنداق بىر قانچە پەرقلەرگە ئىگىدۇر. مەسىلەن، بەزى خىل تەۋەززۇلار تولا تەكەللۇپلار بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. مۇنداق تەۋەززۇلار تە- كەللۇپلۇق تەۋەززۇ (يەنى سۆز ۋە ھەرىكەتتە تۈزۈت قىلىش) دەپ ئاتىلىدۇ. يەنە بەزى تەۋەززۇلار تەبىئىي رەۋىشلىك بولىدۇ. بۇ خىل تەۋەززۇلار تەبىئىي تەۋەززۇ دەپ ئاتىلىدۇ. يەنە بەزىلىرى بولسا رىيالىق بىلەن ئېلىپ بېرىلىدۇ. بۇ خىل تەۋەززۇلار رىيائى تەۋەززۇ (يەنى، مەككارلىق بىلەن تۈزۈت قىلىش) دەپ ئاتىلىدۇ.

تەكەللۇپ بىلەن تەۋەززۇ قىلغۇچىلارنىڭ كۆڭلىدە كىبىر بولىدۇ. شۇڭا ئۇلار زالىم - سىياھالارنى كۆرسە تە- ۋەززۇ قىلىدۇ. ئۆزگىلەرگە ئۇنداق قىلمايدۇ (مۇنداق تەۋەززۇدىمۇ بەزى ساۋابلار ئوتتۇپ قالىدۇ. چۈنكى ئۇلار ئاشۇنداق قىلىۋېرىپ تەبىئىتىدە تەۋەززۇلۇق ئادىتى يې- تىلىپ قىلىشمۇ مۇمكىن).

تەبىئىي تەۋەززۇلۇق كىشىلەرنىڭ كۆڭلى ساپراق كې- لىدۇ. شۇڭا ئۇلار ئۆز تەبىئىتىدىكى كىشىلەرگىلا تەۋەززۇ قىلىدۇ. تەبىئىتى ناپاك كىشىلەرگە تەۋەززۇ قىلمايدۇ. لې- كىن، بۇ خىل كىشىلەر ئادەتتىكى خېلى بىر قىسىم كىشى- لەردىن ئايرىم تۇرغاچقا رىيازەت ۋە بېسىم ئىلكىدە يا- شايدۇ.

بۇ چۈشەنچىلىرىمىزنى تېخىمۇ ئوبدانراق كۆرسىتىش ئۈچۈن خۇش تەبىئەتلىك بارىسىدە بىر كەلمە سۆزلەيمىز. خۇش تەبىئەتلىك كىشىلەر شۇنداقكى، ئۇلار مال - دۇنيا نەپسىدىن ئۆزىنى يىراق تۇتىدۇ. ئۆزىنى تەپتىش ۋە تەرتىپ ئېتىدۇ. خۇشامەت ھېلىسى قىلمايدۇ. ھازىرلىق ۋە ئاقىۋەتلىك ئىشلارنى ئويلايدۇ. لېكىن يەنە بەزى كى- شىلەر باركى، ئۇلار ئۆي ياسماق ۋە ئۆزىگە زىننەت

ئارتۇقچە شادلىنىپ كەتمەيدۇ. تاپالمىغىنىغا غەمكىن بو-
لۇپ كەتمەيدۇ. ئۆزى نەھالدا بولسۇنكى، ئۆز ھاجىتىدىن
چىقىدۇ. كۆكسى كەڭ، مېھماندوست بولىدۇ.

دۇنيادارغا پۈكۈلۈپ كەتمەيدۇ. پېقىرلارغا خەير -
ئېھسان قىلىدۇ. ئۇيقۇغا تولا بېرىلىپ كەتمەيدۇ. غەيۋەتكە
ئارىلاشمايدۇ. ئاچچىق - ھاياجانلىرىنى باسالايدۇ. زۆ-
رۈرىيەتسىز ھالدا بازارغا بارمايدۇ. ئۆي بېساتقا ھەشەم
قىلمايدۇ. يۇرت - ۋەتەندىن، ئەقىربالىرىدىن، قوشنا -
قىرىنداشلىرىدىن بىزار بولمايدۇ، ئەيىب ئەتمەيدۇ. پادە-
شە - زىنلارغا يولمايدۇ. ھەمىشە شېرىن قەلبكارلىق بە-
لەن سۆزلەيدۇ. ئىشنىڭ ئاۋۋال ۋە ئاخىرىنى كۆزلىيەلەيد-
دۇ.

يېرىم ئاقىللار بولسا راستلىق ۋە دۇرۇسلىق بارىسە-
دە گەپ قىلىدۇ - يۇ، ئەمەل قىلمايدۇ. ئىلمىنىڭ پەزد-
لەتلىرىنى بىلىدۇ. ئالىملارغا ئىززەت قىلمايدۇ ياكى تىلدا
ئىززەتلىك سۆزلەرنى قىلىپ قويۇپ دىلدا ناھايىتى بول-
دۇ. ساخاۋەت ۋاقتىدا سېخى بولمايدۇ. مەزلۇمەسىنىڭ
ھالال - ھارامىغا ئانچە ئېرەن قىلىپ كەتمەيدۇ. دوستل-
رىنى ئەل ئارىسىدا ئىززەت قىلىدۇ. خىلۋەتتە بولسا
دەشنام قىلىدۇ. تائەتنى گاھى قىلىپ، گاھى قىلمايدۇ.
مۇنداقلارنى يېرىم ئاقىللاردىن ھېسابلايمىز.

ئەسلى ئاقىل ئەمەسلەر شۇنداق كىشىلەركى، ئۇلار
ھەر داۋام ئەل بىلەن ئاداۋەتتە تۇرىدۇ. ئەتراپىدىكىلەرگە
زىيان كۆزلەپ ماڭىدۇ. بەشىرىسى تەكەببۇر، ئۆزىنى ئا-
دىل، باشقىلاردىن ئۈستۈن ھېسابلايدۇ. پاساتقا يۈگۈ-
رەيدۇ. ئۆز ئەيىبىنى يوشۇرىدۇ. راستىنى قويۇپ يالغاننى
سۆزلەيدۇ. ھالال - ھارامنى پەرق قىلمايدۇ.

«زىلچا بىلەن گىلەمنى مۇكەررەمە، ئالتۇن بىلەن
دېرەمنى مەدەنە» دەپ بىلىدۇ. خوتۇن - بالىلىرىغا تەر-
بىيە ۋە قائىدە - يوسۇن ئۆگەتمەيدۇ. ئۇلارغا نېمىنىڭ
ھالال، نېمىنىڭ ھارام ئىكەنلىكىنى بىلدۈرمەيدۇ. ئۆمرى
ئەزىزىنى ھەمىشە غاپىللىق ۋە مەئشىيەت ئىچىدە ئۆت-
كۈزىدۇ. مانا مۇنداقلارنى ئەقىلسىز، جاھىللاردىن ھې-
سابلايمىز.

ئاقىل بولساڭلار ئاڭلاڭلار! ئىبادەت ئىلىم بىلەن كا-
مال تاپىدۇ. ئىلىمىز ئىبادەت بىھۇدە رەنج تارتىشتۇر.

ھەممىدىن بېخىل كىشى كىشىلىك سالامغا ناھايىتى تەكەب-
بۇر كىشىدۇر.

ۋەھىب ئىبىن مۇنەببى دېگەن كىشى ئەقىلنىڭ پەزد-
لەتلىرى توغرىسىدا شۇنداق دەلىللەرنى بايان قىلغان ئى-
دى.

ئەقىلنىڭ نىشانى شۇكى، ئۇ كۆرگەن ھەرقانداق
نەرسىنى ئىبىرەت قىلىدۇ. مەيلى ئۇ پايدىلىق بولسۇن
ياكى پايدىسىز بولسۇن، ئۇنىڭدىن ئۆزىگە يېڭى ئەقلى
بىلىم ئالىدۇ.

ئادەمنىڭ ئەقلى ئەينەككە ئوخشايدۇ. كىشى ئۆزىنىڭ
ئەيىبىنى ئاشۇ ئەينەكتە كۆرىدۇ.

«ئاقىلنىڭ كۆزى باتىندە بولۇر، جاھىلنىڭ كۆزى با-
شدا بولۇر» ئاقىلنىڭ نىشانلىرىنى دانىشمەنلەردىن سو-
رايلى. ئۇ نىشانلارنىڭ بىرى شۇكى، ئاقىل كىشى جاپالىق
كېلىدۇ. يەنى، ئۆزىدىن كىچىك ۋە ئاجىزلارنىڭ جەيرىنى
ئۆزىگە راۋا كۆرىدۇ. ئىككىنچى، خەلقكە كەمتەرلىك ئىپادە
قىلىدۇ. خەلقنىڭ مەنۋى غەملىرى ئۈچۈن ھەمىشە ئىز-
تىراپتا تۇرىدۇ. جاھىللاردىن يىراق بولىدۇ. ئۆز سەۋەد-
لىكلىرى يۈزىسىدىن تولا ۋەھىمە يەيدۇ. ھەر بىر سۆزىنى
ئوبدان خىيال قىلىپ ئېغىزىدىن چىقىرىدۇ. زىيانلىق
سۆزنى دېمەيدۇ.

ئاقىللارنى ئۈچ تەركىبىتە تەرىپ قىلدى. بىرىنچىسى،
ئاقىللار، ئىككىنچىسى يېرىم ئاقىللار، ئۈچىنچىسى، ئەس-
لىيىتى ئاقىل ئەمەسلەر.

ئاقىللار ئالىملاردىن ئۆگىنىپ، ياخشى ئەمەل ۋە
ياخشى تەرتىپتە بولىدۇ. جاھىللار بولسا ئۆزى ھەم بىل-
مەيدۇ، بىلگەنلەرنىڭ سۆزىگە ھەم پۈتمەيدۇ. ئاقىللار
پىسقى - پۇچۇرلاردىن خالىي تۇرىدۇ. ئورۇنسىز گەپ
قىلمايدۇ، دوستىغا ھەرقانداق ۋاقىتتا ئوخشاش سادىق ۋە
قىزغىن بولىدۇ. ئۇنى گۇناھلىق ئىشلاردىن ئاگاھلاندۇ-
رىدۇ. ھەركىمنىڭ تائاملىرىغا بېرىۋەرمەيدۇ. كىشىنىڭ
زىيىنىنى خالىمايدۇ. يالغان لەۋزى قىلمايدۇ. ئۆزىنى زە-
پەردەس ئەمەس، خامۇشراق تۇتىدۇ. ئۆز مەنپەئىتىنى
كۆزلەپ يەنە بىراۋغا زىيان سالمايدۇ، ھارام خالىمايدۇ،
ھالغا قانائەت قىلىدۇ. مەزلۇمەسىنى ئۆز ھاللىدا تۇتىدۇ.
تەبىئەتتە خۇشخۇي بولۇپ، غەزەپلىك بولمايدۇ. تاپقىنىغا

M
I
R
A
S

نىڭ پەرزەنتلىرىنى ئۆز پەرزەنتىدەك بىلىشسە، بىر - بىرىنىڭ بار - يوقىدا ئەھلى ئاياللىرىنى ياخشى مۇھاپىزەت قىلسا، بىر - بىرىدىن شۈبھە قىلمىسا، ئارىدىكى سۆز توشغۇچىنىڭ سۆزلىرىگە پىسەنت قىلمىسا، بىر - بىرىلەردىن سىرلىرىنى مەخپىي تۇتۇشمىسا... مۇنداق دوستلار رى ئىككى ئالەملىك دوستلار دېسە بولىدۇ.

ئەگەر ئۇنداق بولمىسا، ئارىلىرىدىكى دوستلۇق غەزەزلىك، تەمەلىك بولۇپ قالىدۇ. غەزەزلىك دوستلارنىڭ ئاقىۋىتى خارلىق ۋە دۈشمەنلىك بىلەن ئاخىرلىشىدۇ.

ھەزرىتى ئىبراھىم ئەدھەم بىر كۈنى ساتىراشخاندا چېچىنى ئالدۇرۇپ بولۇپ ئۇستا كىشىگە بىر نەچچە ئەشراب پۇل بەردى. بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ تۇرغان بىر كىشى، ئەي خوجا، بەرگىنىڭ ئارتۇق بولۇپ كەتتى، ساتىراشقا مۇنچە پۇل بەرمەك ئادەت ئەمەس ئىدى، دېدى. بۇنى ئاڭلىغان خوجا مۇنداق دېدى: «مۇرۇۋۇۋەتنىڭ مەنىسى رازىلىقتۇر. كىشىدىن كىشىگە مۇرۇۋۇۋەت يەتمەسە ئىنسانلار ئارىسىدا مېھىر - شەپقەت ئويغانمايدۇ. بىلگىنىكى دۇنيانىڭ قەدىر - قىممىتى ئۇنى ھالال ئادەملەرگە پىدا قىلىشتۇر. ئەگەر كىمدە كىم ئۆزىگە قەدىر - قىممەت ئىزدەيدىكەن ئۇ كىشى پۇل - ماللىرىنى ئۇ قەدەر ئەتۋار تۇتۇپ كەتمىسۇن. ئەگەر كىشى ئۆزىدىكى پۇل - مالنى ھالال ئادەملەرگە، توغرا يوللارغا سەرپ قىلسا، ئۇ خىل مال - دۇنيا ئۆزىنىڭ ئەسلىي ساۋابىغا مۇيەسسەر بولايدۇ»

ھېكايەت: بىر كۈنى بىر زاھىت كەئىبىنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ بىر كىشىنى كۆرۈپ قالدى. ئۇ كىشى كەئىبىگە قول ئۇزىتىپ: «ئىلاھە، بۇ ئۆينىڭ ھەقىقى - ھۆرمىتى ئۈچۈن گۇناھىمنى ئەپۇ قىلغىن» دەپ ئىلتىجا قىلىۋاتقۇدەك، زاھىت بۇنى كۆرۈپ: «نېمە ئۈچۈن ئۆ - زۇڭنىڭ ھەقىقى - ھۆرمىتى دېمەيسەن، مۇئەمىنىڭ شاراپىتى تەڭرى ئالدىدا ئۇلۇغ ئەمەسمۇ؟» دېدى. ھېلىقى كىشى: «ئەي كىشى، گۇناھىم بەك تولا» دەپ تۆۋەنچىلىك قىلدى. زاھىت يەنە سورىدى: «گۇناھىڭ تاغدىنمۇ تولا - مۇ؟»، «گۇناھىم تاغدىنمۇ تولا»، «دەريادىنمۇ ئۇلۇغ - مۇ؟»، «ئۇنىڭدىنمۇ زىيادە»، «پەلەكتىنمۇ ئېگىزمۇ؟»، «پەلەكتىنمۇ ئېگىز»، زاھىت يەنە سورىدى: «گۇناھىڭ تولىمۇ ياكى خۇدانىڭ مەغرىپىتى تولىمۇ؟»، «ھەقتائالا -

ئىلىم بولۇپ ئەقىل بولمىسا، ئۇ ئىلىم يەنە بەھۇددۇر. ھەزرىتى ئىلى كەرىمۇللاھۇ ۋەجھۇ ئىبىتتۇر: كىشىنىڭ ئەقلى 28 يېشىدا تامام بولىدۇ. ئاندىن كېيىن كۆپ ۋە ھەرقىسمى نەرسىلەرنى كۆرە - كۆرە تەجرىبە قىلىپ خۇش بەھىم ۋە زېرەك بولىدۇ. خۇددى مېۋىلەر كامالىغا يەتكەنچە تاتلىق بولۇپ كەتكىندەك.

سېخىيلىقنىڭ ئۇلۇغ پەزىلەت ئىكەنلىكى توغرىسىدا كىشىلىك ئالىمىدە سېخىيلىقنىڭ نىشانىسى شۇكى، بار - ھازىرىنى ھاجەتمەنلەردىن ئايىماسلىق، پېقىرلارغا رىزقى بەرگەندە ئۆزىنىڭ نامرات ئىكەنلىكىنى ھەرگىز خاتىرىسىگە ئالماسلىق، تەسەددۇق قىلۇردا ھاجەتمەننى دوست ياكى دۈشمەن دەپ ئايرىماسلىقىدۇر.

ئەھلى كىرامات ئەگەر سەدىقنى خۇدا رىزالىقى ئۈچۈن قىلارمەن بولسا، پېقىرنىڭ ياخشى - يامىنىنى ئايرىد - مەسۇن. بايمۇ، پېقىرمۇ، دوستمۇ ياكى دۈشمەنمۇ سۇ - رۇشتۇرۇپ يۈرمىسۇن. مانا مۇشۇنداق ھېچقانداق شەك ئارىلاشتۇرماي قىلىنغان سەدىقە ھەقىقىي مەقبۇلۇق سەدىقە دېقىدۇر، دەيدۇ. سەدىقە ھاجەتمەننىڭ ھەر قاندىقىغا، ھەر قانداق بىر خارغا ئوخشاشلا راۋادۇر. ئۇنىڭ ئېتىقادىنى، تىلىنى، رەڭگىنى ۋە باشقىلارنى ئارىغا سېلىش سەدىقە مەزمۇنىغا دۇرۇس ئەمەس.

مۇرۇۋۇۋەت دۇنياسىدىن مۇنچە ھېكمەتلەر قالدۇرۇپ لۇپتۇ. مەسىلەن، كىشى قانداق كىشىلەرنى قىيامەتلىك دوست دەپ بىلىسە بولىدۇ؟ ئۇ كىشى ئۈچ مەھەلدە دوستلۇققا يارىسۇن. بىرى، ئەگەر سەن قاندىكىگە خىلاپ ئىش قىلىپ قويساڭ سېنى نەسەت قىلىپ توغرا يولغا ئۇندىسە، يەنە بىرى، ئاغرىپ قالغاندا ياكى بىرەر بالاغا گىرىپتار بولغاندا يارىۋەرلىك قىلسا، يەنە بىرى، نامرات بولغاندا مەردلىك، دەستىگىرلىك قىلسا، ئۇ كىشى سەن ئۈچۈن ئاخىرەتلىك دوست بولۇپ بارىدۇ.

ھاياتلىق نەتىجىسىدە كىشىلەر بىر - بىرى بىلەن ئىككى ئالەملىك دوستلاردىن بولۇشنى ئارزۇ قىلىدۇ. مەسىلەن، ئۇلار بىر - بىرى بىلەن بار چاغدىمۇ، يوق چاغ - دىمۇ ھەمىشە بىر ھالدا بولسا، ھەرخىل (چاقچاق) ۋە سۆز تالاش - تارتىشى قىلمىسا، خىيانەت قىلمىسا، بىر - بىرىنىڭ قەلبىگە ۋە غۇرۇرىغا سادىق بولسا، بىر - بىرىدە -

2006.2

كەلسىمۇ، لېكىن تىل كاجلىقىدىن كەلگەن رەنجىدىن ئېغىر ئەمەس.

ئادەمنىڭ ئەقىللىقراقى تىلىنى بەدەن زىندانغا مەھ-كەم سالغان كىشىدۇر. چۈنكى، ئاللاتائالا ئېغىزنى تىلنىڭ زىندانى قىلىپ ياراتتى ۋە ئۇنىڭغا ئىككى قانات ئىشىك ئورناتتى. ئاستىن - ئۈستۈن ئورنىتىلغان چىشلار ئەنە شۇ ئىككى ئىشىكتۇر، گەپ قىلماقچى بولغاندا ئۇ ئىشىكلەرنى مەھكەم قىلساڭ تىلنىڭ كاجلىقى سېنى ھالاكەتتىن يىراق قىلىدۇ.

ئاز سۆزلۈك بولاي دېسەڭ ئىككى قۇللىقنىڭ رولىنى ئوبدان باشقۇرغىن. خەلق ھەر نەرسە دېسىمۇ سەن ئاڭ-لىمىساڭ، ئارتۇق بىر سۆزدىن قالغان بولسىن، سەندىن كەتكەن بىر ئارتۇق سۆز قۇلاقلار ئارقىلىق تارقىلىپ سېنى نېسىپ نېمەتلەردىن مەھرۇم قىلىدۇ.

تولا سۆزلۈك كىشىلەر ئەينى كېچىلەردە تەمەج تەر-گەن كىشىگە ئوخشايدۇ. چۈنكى، كېچە تەمەج تەرگەن كىشىدە ئەندىشە ۋە قورقۇنۇچ بولغان، ئىشلىرىدا ئەمىنلىك بولمايدۇ.

سۆزنىڭ دەرىجىسى ۋە خوپلۇقى توغرىسىدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «ئەگەر سەندىن ئىشەنچ ۋە ئەقىدە تەلەپ قىلسا (ھەق تەرەپتىن سۆز سورىسا) ئۇنىڭغا ياخشى ۋە ھەق سۆزلەرنى ئېيتقىن، بولمىسا شۇك تۇرغىن» دەپ ئېيتقاندى. كىمكى تىلىنى چىڭ تۇتسا، ئامان ۋە سالم بولغاي، سۆزنىڭ ئازلىقى ئالىملارنىڭ پەزىلىتى ۋە زىننەتتۇر. زالىملارنىڭ ئەيىبى بولسا، مانا بۇلارنىڭ ئەكس ھالىدا كۆرۈنمەكتۇر.

ھەر ھالدا ئادەم گاھى ئاڭلىسۇن، گاھى كۆرسۇن، تىل نۇقتىسىنى تىزگىنلەشكە ئەھمىيەت قىلسۇن، ئىززەتكە مۇيەسسەر بولىدۇ. بەھۇدە سۆزدىن كىشىلەر قاچان ۋە قايسى جايدا نېمە پايدىلارنى كۆرگەن؟!

بۇزۇرۇكلارنىڭ تەلىملىرىدە كۆرسىتىلىشىچە، ئادەملەر، بولۇپمۇ ئادەملەر ئارىسىدىكى ئاقىلراق ئادەملەر ئۆز ئىختىيارىنى تولاراق پىنھانغا مەيىل قىلىشى لازىم. پىنھاندا كىشى ئۆز ئەقلىنى كۆپرەك ئىشقا سالالايدۇ. تائەت - ئە-مەللەرگە، بولۇپمۇ ئىلمىي تەپەككۇرلارغا ۋاقىت ۋە زېھىن ئاجرىتالايدۇ. بەھۇدە نەرسىلەرگە كۆزىنى، بەھۇدە پاراڭ-لارغا قۇللىقنى، گۇناھلىق سۆزلەرگە تىلىنى سەرپ قىل-

نىڭ مەغپىرىتى تولا، ئەمما مېنىڭ گۇناھىمۇ تولا». زا-ھىت يەنىمۇ ئوچۇق قىلىپ سورىدى: «سېنىڭ گۇناھىڭ قايسى؟» ھېلىقى كىشى جاۋاب بەردى: «ئەي كىشى، بۇنى سورىدىڭ، مەن شۇنداق بىر كىشىكى، بىر كىم ھاجەت تىلەپ قېشىمغا كەلسە يۈزۈمگە ئوت تۇتاشقاندەك كۆرۈ-نىدۇ». بۇنى ئاڭلاپ زاھىتنىڭ يۈرىكى شۈركۈنۈپ كەتتى ۋە ئېيتتى: «ئەي كىشى، مەندىن يىراقراق تۇرغىن، سېنىڭ شۇملۇق ئوتۇڭ مېنىمۇ كۆيدۈرۈۋەتمەسۇن» ئەي خالا-يىق، بىلىدىڭلارمۇ پىخسىق دېمەك ئوت دېمەكتۇر. ئۆزى بىلەن كۆيۈپ تۈگەيدۇ. سېخىي دېمەك قۇياش دېمەكتۇر. ئۆز سېخىيلىقى بىلەن يەر - جاھاننى نۇرلاندۇرۇپ ھا-ياتلىق بەخش ئېتىدۇ.

كىشىلەرنى سۆيۈش ۋە دوست تۇتۇشۇمۇ سېخىيلىق جۈملىسىدىندۇر. بىر - بىرنى دۈشمەن تۇتۇپ دۇنيادىن ئاداۋەت بىلەن كەتكەنلەرنىڭ ھالىنى نېمە دېگۈلۈك؟ بىر مۆمىن سەندىن قەرز تىلىسە، قەرز بەدىلىگە سەن ئۇنىڭدىن نەپ تەلەپ قىلساڭ، ھاجەتمەن سېنىڭ ئالدىڭدا ئائىلاجىدۇر. خەيرىيەت، ئۇ ساڭا ئارتۇق نەپ بىلەن قەر-زىنى ياندۇردى. لېكىن ئارىدىكى نەتىجە ساڭا ئاسان، ئۇنىڭغا مۇشكۈل.

ئەڭ ئۇلۇغ سېخىيلىق نېمە؟ ئۆزى ئەڭ ئارزۇلايدى-غان، ياخشى كۆرىدىغان نەرسىسىنى ئېھتىياجىمگە بەر-مەكتۇر. بىر ھاجەتمەن سېنىڭ ياخشى كۆرىدىغان بىر نەرسەڭنى تىلىدى. خۇددى ھاتەم كەبى سەن ئۇنى تۆھپە قىلىدىڭ. ئۇ چاغدا ئۇ كىشى سەندىن بىر ئۆمۈر دېگۈدەك خۇشال بولىدۇ. ئۇنىڭ مەمنۇنلۇق تىلىدىن سەن مىڭلارچە كىشىنىڭ دىلىغا سېخىيلىق نۇرىنى چاچقان بولسىن.

ھەزرىتى لوقمان ھېكم بۇ ئالەمدە ھەرقانداق بىر سۆز دېسە ھېكمەتتىن سۆز دەيتتى. خالايىققا ئەڭ يېقىملىق ئۆگۈت - نەسىھەتلەرنى بېرەتتى. گەرچە لوقماننىڭ تىلى شۇنچە توغرا ۋە شېرىن بولسىمۇ، كۈنلەردىن بىر كۈنى شۇنداق بىر نىدا ئاڭلىدى: «ئەي لوقمان، گەرچە سەن ھەرنە دېدىڭ، ھېكمەت بىلەن دېدىڭ، بۇنى بىلىدىم. شۇنداقتىمۇ ئاز سۆزلىگىنىڭ ياكى سۆزلىمىگىنىڭ خوپراق ئىدى». لوقمان ھەزرەت تولا خىجالەت بولدى. ئۇ قانا-ئەت بىلەن شۇنداق ھېس قىلدىكى، توغرا، ھېچ ئىش ئاز سۆزلەشتەك خوپ ئەمەستۇر. گەرچە بۇ ئادەمگە ئېغىر

M
I
R
A
S

مايدىغان بولىدۇ. ئەي ئادەملەر، ئىززەت تاپاي دېسەڭلار، پەزىلەت ئىزدەي دېسەڭلار جەرىستانغا خۇمار بولماڭلار. جېدەل - مۇنازىرىگە بارماڭلار، ھارام ۋاقىت، ھارام تاام بولماڭلار. ئوقۇڭلار، ئەمەل قىلڭلار، سۆز ئورنىغا كە. شىلەرگە مېھرىبانلىق كۆرسىتىڭلار، مۇھەببەتلىك ئەمەل بەخش ئېتىڭلار.

خۇشخۇيلىقنىڭ شەرىپى ۋە بەتخۇيلىقنىڭ

يامان ئاقىۋىتى توغرىسىدا

تەبىئىيەتتە رىياكەرلىك بىلەن ئىش قىلىشقا ئادەتلىنىپ كەتكەن كىشىلەر ئۆز بەختىگە ئۆزى دۈشمەنلىك قىلىدۇ. ھانلىقىدىن تەقدىر ئۇلارنى جىمى ئىش ئەمەللىرىدە مۇرادىسىز قالدۇرىدۇ. ئەگەر كىشىلەر ئۆزىنى رىيادىن ئاگاھ تۇتسا، رىيانىڭ ئورنىغا چىن دىلىدىن سۆيۈنۈپ، مۇرۇۋۇ ۋەتلىك ئىشلارنى قىلسا، ئۆز مۇرۇۋۇتىنىڭ پەرۋىشى بىلەن غەمىسىز، دۈشمەنسىز ۋە سائادەتمەن بولۇپ ئۆتەدۇ.

كىشى رىزقىدىن تەمەدە بولماڭ، كىشى بەختىگە خەي يانەت ئويلىماڭ. ئىنسان غۇرۇرىغا غەيۋەتتە بولماڭ، كەبىر قىلماڭ، بەدەھيۋەت ۋە بەتخۇيلىق بولماڭ، پەرھىزكارلىقنىڭ ئەڭ كۆپ ئاگاھلىرى مانا مۇشۇلار. لېكىن پەرھىزكارلىق خەلق ئاممىسىنىڭ بۇرچىدۇر. پەقەت ئۆزىنىڭ ھالى ئۈچۈن: پەرھىزكارلىق قىلسا ئۇ كىشى ھەقىقىي ياخشىلىق دەرىجىسىنى تاپالمايدۇ. بەلكى ئۆز نەپسىنىڭلا پەرھىزكارى بولۇپ قالىدۇ.

كىشىلەر قەلبىگە ئەڭ مەنزۇر كېلىدىغان پەرھىز تەۋەزۇ بىلەن بارلىققا كېلىدۇ. تەۋەزۇ پەرھىزگە زىننەت ۋە رىۋاج بەخش ئېتىدۇ.

تەۋەزۇ كىشىلىك سۈپىتىنىڭ ئۇلۇغ نەتىجىسى بولۇپ، بارلىق خەلقنىڭ ئۇنىڭغا ئادەت بولمىقى ئاسان ئەمەس. رىيادىن پارىغ بولماي تۇرۇپ تەۋەزۇغا يول ئېچىلمايدۇ.

ئەگەر كىشى نەپسىنىڭ كۈچىسىغا كىرگەن بولسا، ئۇنىڭ كىبىر تەمەننادىن خالىي بولۇشى تەس. چۈنكى، دۇنياداردىن تەكەببۇر بولمىغانلىرى بۇ دۇنيادا ناھايىتى ئاز كۆرۈلگەن.

ئادەمگە ھەممە ياخشىلىق خۇشخۇيلىقتىن يېتىدۇ. ھەركىمكى تەبىئىيەتتە بەتخۇلۇق بولسا قىلغان ھەرقانداق ئەمەللىرىدىن مەنپەئەت كۆرەلمەيدۇ. كىشىلەر ئۇلۇغلارنىڭ بىرىدىن سوراقتى: «ياخشىلارنىڭ ئۇلۇغراقى قايسى كىشىدۇر؟» ئۇ كىشى ئۇلارغا: «ياخشىلارنىڭ ئۇلۇغراقى خۇشخۇي كىشىدۇر» دەپ جاۋاب بەردى.

ئەگەر بىر كىشىگە تەۋفىق مەنزۇر بولۇپ، باشقىلارغا مەنپەئەت - مادار يەتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن بولسا ۋە بەلكى بۇ كىشى شۇ ياخشىلىق خىزمەتلىرى ئۈستىدە باشتىن - ئاياغ خۇشخۇي ۋە مىننەتسىز (رىياسىز) بولسا، قېنى ئېيتىپ باقايلى ئۇ كىشى نېمە دېگەن بەختلىك. كامالەت ئىگىلىرى ئۆزىنىڭ ياخشى خۇلق ۋە ياخشى تەبىئەتلىرى بىلەن كىشىلەرگە خۇشخۇيلىقنى ئۆگىتىدۇ ۋە شۇ شاراپەتلىرى بىلەن يەنە كىشىلەرنىڭ بەتخۇيلىقىنى تۈگىتىشىگە يول كۆرسىتىدۇ.

بۇزۇق ماددا ھەسەلنىڭ لەززىتىنى يوق قىلغاندەك، بەتخۇيلىقمۇ كىشىنىڭ قىممىتىنى يوق قىلىدۇ.

ھەممە گۇناھلارغا توۋا - ئىستىغپار باركى، لېكىن بەتخۇيلىققا يوق. ئەگەر بىر كىشى باشقا گۇناھلىرىغا توۋا قىلمىسىمۇ، ئۆزىدىكى بەتخۇيلىققا ئېچىنسا بىر كۇپايىگە ئېرىشىدۇ.

بەتخۇيلار ئۆز ئەينىدە بەختسىزلەردۇر. چۈنكى ئۇلار ئۆزىنىڭ شۇملۇقى تۈپەيلىدىن ئۈمىدىن ۋە بارچە رەھمەتتىن مەھرۇم يۈرىدۇ.

خۇشخۇي كىشىنىڭ تىلى غەيۋەت ۋە يالغاندىن يىراق تۇرىدۇ. ئاندىن قالسا ئۇلارنىڭ نەپەسلىرى ھامان ياخشى سۆزگە رىغبەت بېرىپ، ھەر ۋاقىت ۋە ھەر جايدا شېرىنلىك بىلەن كىشى كۆڭلىگە مېھىر - مۇھەببەت ۋە شادلىق بەخش ئېتىدۇ.

كىشىلەردىكى خۇشخۇيلىق ھەممىدىن ئاۋۋال كەم - لەرگە مەلۇم بولىدۇ؟ ئىنساننىڭ خۇشخۇيلىقى ئەڭ ئاۋۋال ئاتا - ئانىسىغا، خوتۇن - بالىلىرىغا ۋە قولۇم - قوشنىلىرىغا مەلۇم بولىدۇ.

ئۇنداق ئىكەن خۇشخۇيلىقنىڭ قوشنىلارغا بېغىشلاندان نىشانىسى نېمە؟ خۇشخۇيلىقنىڭ قوشنىلارغا بېغىش -

2006

مەن ئۇنى ئۆز ھالىغا قويىمەن، مېنىڭ پەزىلىتىم زىيادە قالدۇ. ئۇ ئاڭلىسا ھەم بىر پەزىلەت ھاسىل قىلىۋالالايدۇ».

ھېكايەت: كىشىلەر ئىمىن ئاسىپتىن سوراشتى: «ھەزىرەتلىرى، مۇنچە ئالى تەبىئەتنى كىمدىن ئۆگەنگەن؟» ئىمىن ئاسىپ ئۇلارغا شۇنداق جاۋاب بەردى: «بۇ تەبىئەتنى مەن ئاتامدىن ئۆگەنگەن. چۈنكى ئاتامنىڭ خۇش-خۇيلىقى شۇ قەدەر ئىدىكى، بىر كۈنى داستىخاندا غىزا يېيىشىپ ئولتۇراتتۇق. ئاتامنىڭ قېشىدا مەندىن باشقا يەنە بىر كىچىك ئىنمىمۇ بار ئىدى. خىزمەتچى قىز تەخسىگە لىق كەلتۈرۈلگەن قىزىق زىخ كاۋىپىنى ئېلىپ كىردى. قانداق بولدى، كۈتۈلمىگەندە ھېلىقى كاۋاپتىن بىر قانچى قىزنىڭ قولىدىن چۈشۈپ كېتىپ ئىنمىنىڭ بەدىنىگە سانجىلىپ قالدى. ئىنم شۇ ھامان بەھۇش بولۇپ ياتتى. بۇ ئەھۋالدىن چۆچۈگەن قىز تولا قورقۇپ ئىزتىراپ بولدى. بۇنى كۆرگەن ئاتام قىزغا قاراپ: «ئەي قىزىم، قورقىغىن، بۇ ئىش سەندىن ئەمەس، شەيتاندىن بولدى. سەن شۇ ھالدا مېنى غەزەپ قىلىدۇ، دەپ قورقۇۋاتامسەن، مەن ساڭا ئاچچىق قىلسام ئاسىي بولىمەن. ئۆزۈڭنى ئازاد تۇتۇشىڭنى ئۈمىد قىلمەن، دېدى. شۇنىڭدىن بېرى ئا-تامنىڭ ئاشۇ خىل خۇشخۇي پەزىلىتى ۋۇجۇدۇمدا نەقىش بولۇپ مەڭگۈلۈك قالدى».

«ئەقىل ئىلىم» ناملىق قولىيازىدىن تەييارلىغۇچى: مەتقاسىم ئەكرەم

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەنلەر:

تەھرىراتىمىز «مىراس» ژۇرنىلىنىڭ 1998-يىلى-لىق سانلىرىدىن 2005-يىللىق سانلىرىغىچە توپلام قىلىپ ئىشلىدۇق.

سېتىۋالغۇچىلارنىڭ بىز بىلەن ئالاقىلىشىشىنى قىزغىن قارشى ئالىمىز. يەككە باھاسى 35 يۈەن.

ئالاقىلاشقۇچىلار: ئەسقەر مەخسۇت، خۇرسەنئاي

مەتقىمىن

تېلېفون: 8914609, 8177315, 4554017 (0991)

لانغان نىشانىسى ئۇلارنى ئەمەن ۋە خۇش قىلىشتۇر. يەنى، ئۇلارنىڭ ھۆرمىتىنى يۇقىرى بىلىش، دىللىرىغا ئازار بەرمەسلىك، رەنجى - مۇشكۈللىرىنى تەڭ تارتىش ۋە ئۇلارغا ئىشەنچ بېغىشلاشتىن ئىبارەتتۇر. شۇ ۋەجىدىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام قوشنىلارغا بېغىشلانغان خىزمەتنى ئاللاتائالانىڭ ھىممىتى بىلەن باراۋەر دەپ كۆرسەتتى ۋە «قوشنىلارنىڭ ھۆرمىتىنى ئاتا - ئانىنىڭ ھۆرمىتىدەك تۇتماق كېرەك» دەپ ئېيتتى. ئەگەر قوشنىنىڭ ھۆرمىتى ھەققەتەن خاسىيەتلىك بولمىغان بولسا، قوشنىنىڭ ھەقىقىتى ئاتا - ئانىنىڭ ھەقىقى بىلەن باراۋەر قىلماس ئىدى. بەتخۇيلىقنىڭ ئەڭ ئېغىر نىشانى - ھەمىشە دەرغە زەپ بولماقتۇر. بەتخۇيلىقنىڭ غەزىپى كىشىنىڭ قەلبىگە خۇددى ئۆلۈمدەك زەربە بېرىدۇ، يۈرىكىگە خەنجەردەك تىغ ئۇرىدۇ.

ئاچچىق يۇتماق خۇددى قان ۋە يىرنىڭ يۇتقاندىنمۇ ئېغىر ۋە مۇشكۈلدۇر. ياخشى خۇلقلۇق كىشى بولسا، ئا-شۇنداق زەھەرلىك ئاچچىقنى يۇتالايدۇ.

ئۆزۈڭنىڭ يامان پەيلىنى بىلمەي ھەركىمنى يامان دېمىگىن. ئۆزۈڭدىن كۆرگىن. ئۆز نەپسىڭنىڭ شورىدىن گۇناھسىز بىر كىشىنى دۈشمەن بىلىپ ئۆزۈڭگە ئۆزۈڭ ئۇۋال قىلمىغىن.

ھەر كىم خۇشخۇي ۋە شېرىن سۆزلۈك بولسا، ئەھلى ئالەم ئۇنىڭغا ئاشىق ۋە دىلبەر بولۇپ كېتىدۇ.

دوستلۇقنىڭ يولى شۇكى، بىر كىم ساڭا جاپا قىلسا، ئەكسىچە سەن ئۇنىڭغا ۋاپا قىلغىن. ئۇنىڭ بەدىلىگە سەن ياخشى سۆزلەرنى ئېيتقىنكى، ئۇ ساڭا دوست بولۇپ قال-سۇن.

ھېكايەت: بىر كىشى بىر كۈنى ئەبۇ ھۈرەيرەگە سوخەنچىلىك قىلىپ، پالانى سىزنى يامانلاۋاتىدۇ، دەپتۇ. ئەبۇھۈرەيرە بۇنى ئاڭلاپ ھېلىقى كىشىگە دەپتۇ: «مېنى يامانلىغان كىشى ھەرقاچان ياكى مەن بىلەن باراۋەردۇر، ياكى مەندىن ئوبداندۇر ياكى بولسا مەندىن كەمدۇر. ئەگەر مەندىن ئوبدان بولسا، مەن ئۇنىڭدىن باراۋەرلىك تالاشمايمەن. ئەگەر مەندىن كىچىك بولسا، ئۇنىڭ بىلەن باراۋەرلىك قىلماق ماڭا مۇناسىپ ئەمەس. ئۇ ئۇنى دەپتۇ دەپ مەن بۇنى دېمەيمەن. ئەگەر مېنى دېگەن بولسا،

M
I
R
A
S

كيسيم - كېچەك

مەلەنپىتەزىسى

پوتا باغلاش ئاستى

ئابدۇقەييۇم مەجىت

بولۇپ، پوتا باغلاش ئادىتى ئۇيغۇر ئەرلىرىنىڭ ئەنئەنىسىدە-
ۋى تاشقى كىيىم ئالاھىدىلىكى ئاساسىدا پەيدا بولغان.
پوتا شەكىل جەھەتتىن خالتا پوتا ۋە تۈز پوتا دەپ
ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. پوتا يەنە توقۇلدىغان ماتېرىيالغا
ئاساسەن يىپەك پوتا، بوز پوتا، يۈك پوتا، بەلۋاغلىق ۋە
ئۆرۈمە توقۇلما بەلۋاغ دەپ بىر نەچچە خىلغا بۆلۈنىدۇ.
ئۇيغۇر كىيىم - كېچەكلىرى ئىچىدە پوتا باغلاش نا-
ھايىتى ئۇزاق تارىخقا ئىگە بولۇپ، «ئۇيغۇرلارنىڭ قە-
دىمكى كىيىم - كېچەكلىرى ئىچىدە سۈي، تاڭ دەۋرلىرىدە-
دىمۇ بەلگە باغلىنىدىغان نەقىشلىك كەمەر ۋە پوتا بەل-
ۋاغلارنىڭ بولغانلىقى مەلۇم» ① . تارىخىي رومان
«سوتۇق بۇغراخان» دا قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ شاھزا-

ئۇيغۇر خەلقى ئۇزاق تارىخىي تەرەققىياتلار جەريانىدا
ئۆزىگە خاس بولغان كىيىنىش ۋە كىيىم - كېچەك مەدە-
نىيىتىنى شەكىللەندۈرگەن بولۇپ، ھەم بەدەننى مۇھاپىزەت
زەت قىلىش ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولغان، ھەم بەدەننى
زىننەتلەشتەك ئېستېتىك تەلەپنىمۇ قاندۇرالايدىغان بىر
قىسىم يارقىن مىللىي خاسلىققا ئىگە كىيىم - كېچەكلىرىنى
ئىجاد قىلغان. ئۇيغۇر ئەرلىرى ۋە يىگىتلىرى ياقىتۇرۇپ
باغلايدىغان پوتىمۇ شۇنىڭ جۈملىسىدىندۇر.
پوتا بەلۋاغنىڭ بىر تۈرى. ئۇ ھەر خىل رەڭدىكى
يىپ ۋە يىپەك رەختلەردىن ئىشلىنىدىغان، ئۇزۇنلۇقى
تەخمىنەن ئىككى مېتىردىن كۆپرەك، كەڭلىكى 50 سانتىم-
مېتىر ئەتراپىدا كېلىدىغان، بەلگە باغلىنىدىغان رەخت

تەمى بار ئائىمىلارنى چېچىپ ئىسراپ قىلىۋەتمەي، داستى-
خان سېلىپ يېسە رىزىقى كەڭرى، تاماق بەرىكەتلىك بو-
لىدۇ» دەيدىغان قاراش بار ئىدى.

ئەجدادلىرىمىز بەزىدە سەبەر ئۈستىدە ياكى مەسچىت
يوق جايلاردا ناماز ئوقۇشقا توغرا كەلسە ئۆزىنىڭ پوتە-
سىنى جايىناماز ئورنىدا ئىشلىتەتتى. پوتا يەنە بەزىدە
پۇل - ئاقچىلارنى سالىدىغان ھەميان سۈپىتىدىمۇ ئىشلى-
تىلگەن. چۈنكى پۇلنى پوتىغا تۈگۈپ ساقلىسا ناھايىتى
بىخەتەر بولاتتى.

پوتا باغلاش ئۇيغۇر ئەللىرىنىڭ كىيىنىش ئادىتى ۋە
ئېستېتىك تەلىپى بىلەنمۇ زىچ باغلانغان. ئۇيغۇر ئەللىرى
ۋە يىگىتلىرى پوتا باغلاشنى ئەلەرگە خاس بىر خىل
مەردانلىك ۋە چەبەدەسلىكنىڭ نىشانى دەپ بىلىدۇ. ئۆي-
غۇرلارنىڭ ئېستېتىك قارىشىدا ئەر كىشىنىڭ بېلى قاپلان-
نىشىدىكى، كۆكسى ئېيىقىنىڭكىدەك، ئۆزى بۆرىدەك بول-
سا، كېلىشكەن، چەبەدەس ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا يىگىتلەر
ئۆزىنى كۈچتۈڭگۈر، مەردانە، قاۋۇل كۆرسىتىش ئۈچۈن
بېلىگە پوتا باغلايتتى. ئەلەرلىنىڭ ياش پەرقىگە ئاساسەن
بەلگە باغلىنىدىغان پوتىنىڭ رەڭگى ئوخشاش بولمايدۇ.
ئۇيغۇرلارنىڭ رەڭ چۈشەنچىسىدە قىزىل رەڭ - شاد -
خۇراملىقنىڭ، يېشىل رەڭ - ياشلىقنىڭ سىمۋولى بولغاچقا،
ياش يىگىتلەر كۆپىنچە قىزىل، يېشىل ياكى گۈللۈك پو-
تىلارنى باغلاشنى ياقتۇرىدۇ. ياشانغانلار بولسا قارا
رەڭلىك ياكى سىدام رەختلەردىن پوتا باغلايدۇ. ئىمام،
شەيخ ياكى تالىپلار سۈترەڭ ۋە ناۋات رەڭلىك ياغلىق
شەكىلدىكى پوتىلارنى باغلايدۇ. ئايالدىن ئاجرىشىپ
كەتكەن ياكى بويتاق ئەلەر بېلىگە سېرىق پوتا باغلايدۇ.
بۇ شۇ كىشىنىڭ بويتاق ئىكەنلىكىنىڭ ئىشارىتى. چۈنكى،
سېرىق رەڭ - غەمكىنلىك، روھسىزلىق، پەرىشانلىق ۋە
خاپىلىقنىڭ سىمۋولى. تويى بولغان يىگىت توي كۈنى قىز
يۆتكىگىلى بارغاندا بېلىگە قىزىل پوتا باغلايدىغان ئىش
بىر قىسىم جايلاردا مەۋجۇت. يەنە ھازىردا مەتەم مۇ-
راسىمىدا بېلىگە ئاق پوتا باغلايدۇ. سەۋۋول ئىنسانشۇ-
ناسلىقى (象征人类学) ئىلمىنىڭ نۇقتىسىدىن كۆزەت-
كەندە، بەلگە باغلىنىدىغان پوتىنىڭ رەڭگى شۇ كىشىنىڭ
سالاهىيىتىنى مەلۇم دەرىجىدە ئاشكارىلاپ بېرىدۇ.
ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى مەشرەپلىرىدە قىز - يىگىت -

دىسى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ كىيىنىشى تەسۋىر -
لەپ: «ئالتۇن توقىلىق، كەڭلىكى تۆت ئىلىك كېلىدىغان
يىپەك بەلۋېغىنىڭ ئوڭ تەرىپىدە ئۈچ غېرىچ ئۇزۇنلۇقتا
كۆمۈش قىلىق، تۈچ ساپلىق خەنجەر ئېسىلغانىدى...»
دېيىلگەن.

پوتىنىڭ ئۇزاق زامانلاردىن بېرى بولۇشى ۋە ئۇيغۇر
ئەللىرىنىڭ ئۇنى ياقتۇرۇپ باغلىشىنى ئۇنىڭ ئىجتىمائىي
رولىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ. پوتىنىڭ رولىنى
مۇنداق بىر نەچچە نۇقتىغا يىغىنچاقلاش مۇمكىن:

(1) پوتا بەلنى ئىسسىق تۇتۇپ بۆرەككە سوغۇق
ئۆتۈپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ. «ئۇيغۇر ئەللىرىنىڭ
ئەنئەنىۋى تاشقى كىيىمى ئاساسەن ئالدى ئوچۇق تون
شەكىللىك كۆڭلەك ياكى تون بولۇپ، ئادەتتە ئۇنىڭغا
ئىزما ياكى تۈگمە قالدمايدۇ. شۇڭا تەبىئىي ھالدا بۇ كە-
يىمنى بەلدىن پوتا بىلەن باغلىۋېلىش زۆرۈرىيىتى تۇغۇ-
لىدۇ» ③. بەلنى پوتا بىلەن باغلىۋالغاندا بەلنى ئىسسىق
ساقلاپ، ئۆزگىرىشچان ھاۋارايى تۈپەيلىدىن ھەر خىل
كېسەللىكلەرنىڭ كېلىپ چىقىشىنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بول-
دۇ. ئۇيغۇر ئەللىرىنىڭ ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشى ۋە كۆپ
پەرزەنتلىك بولۇشى پوتا باغلاش بىلەن بىۋاسىتە مۇنا-
سەۋەتلىك.

(2) ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى كۈچ سىنىشى ئويۇنى
چېلىشتا پوتىنىڭ رولى تولمۇ چوڭ بولۇپ، چېلىشىش
مەيدانىغا چۈشكەن ئىككىلا يىگىتنىڭ بېلىگە پوتا باغلان-
غان بولىدۇ. چۈنكى، پوتا بىلەن بەلنى چىڭ باغلىغاندا
ئاندىن پۈتۈن بەدەندىكى كۈچنى يىغىلى ھەم پەي تار-
مۇشلارنىڭ، بولۇپمۇ قورساق قىسمىنىڭ چىڭقىلىپ زە-
خىملىنىشىنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا
پوتا ئادەتتە قورساقنى سىقىپ تۇرغاچقا، قورساق سېلىپ
كېلەڭسىز سەمەرىپ كېتىشتىن ساقلانغىلى بولىدۇ.

(3) پوتا ئەجدادلىرىمىز ئۈچۈن داستىخان، جايىناماز
ۋە ھەمياننىڭ رولىنىمۇ ئۆتىگەن. ئەجدادلىرىمىز سەپەر
ياكى ئەمگەككە چىققىنىدا بەقەسەم تون ۋە يىپەك يەكتەك-
لىرى ئۈستىدىن پوتا باغلاپ، پوتىسىغا ئۆزىنىڭ ئوزۇق -
تۈلۈك ۋە نانلىرىنى تۈگۈۋالاتتى ھەمدە دالىدا، ئىش
ئورنىدا ئاش - تاماق يېگەندە پوتىسىنى يەرگە داستىخان
ئورنىدا سېلىپ غىزىناتتى. چۈنكى ئۇلارنىڭ ئېڭىدا «تۈز

ئېستېتىك ئېگىمىزدا ئۆزگىرىش بولۇشىغا ئەگىشىپ پوتە-نىڭ رەڭگى ۋە رولىدىمۇ بىر قىسىم ئۆزگىرىشلەر بولغان. مەسلەن: پوتا بەزىدە جايىناماز سۈپىتىدە ئىشلىتىلىدىغان پوتىلارغا مېسۋاك، پىچاقلارنى ئاسىدىغان، ھەرەمگە بارغان ھاجىلار پوتا- بەلۋاغلارنى سوۋغات سۈپىتىدە ئالغاچ كېلىدىغان بولىدۇ.

قىسقىسى، يېقىنقى يىللاردىن بېرى كىيىم- كېچەك مەدەنىيىتىمىزدە زور ئۆزگىرىشلەر يۈز بەردى. پوتا ھازىر جىق باغلانمىسىمۇ، يېزا- سەھرا رايونىدا يەنىلا ساقلانماقتا. خەلقىمىز ئارىسىدىكى «يېتىملىك ئاتىسى يوق، بې-لىدە پوتىسى يوق» دېگەن ماقال كىيىم- كېچەكلىرىمىز ئىچىدىكى پوتىنىڭ خەلق تۇرمۇشىدا تۇتقان ئورنىنىڭ قانچىلىك مۇھىم ئىكەنلىكىنى ئوبرازلىق ئىپادىلەپ بېرىدۇ.

پايدىلانغان ماتېرىياللار:

① ، ③ ئابدۇكېرىم راخمان، شېرىپ خۇشتار، رەۋەيدۇللا ھەمدۇللا: «ئۇيغۇر ئۆرپ- ئادەتلىرى» شىنجاڭ ياشلار- ئۆمە-مۇرلەر نەشرىياتى، 1996- يىل 8- ئاي 1- نەشرى، 23- ، 24- 25- بەتلەر.

② سەيبىدىن ئەزىزى: «سۇتۇق بۇغراخان»، مىللەتلەر نەش-رىياتى، 1987- يىل 1- نەشرى، 5- بەت.

④ ئابدۇكېرىم راخمان، شېرىپ خۇشتار، رەۋەيدۇللا ھە-مدۇللا: «ئۇيغۇر ئۆرپ- ئادەتلىرى» شىنجاڭ ياشلار- ئۆسپۈ-رلەر نەشرىياتى، 1996- يىل 8- ئاي، 1- نەشرى، 131- بەت.

⑤ «مىللەتلەر ئىتتىپاقى» 1993- يىل 5- سان، «36- 37- بەتلەر» مۇھەممەد تۇرسۇن ھەسەن: «ئۇيغۇر ئەرلىرىنىڭ بەلۋې-غى- پوتا» ناملىق ماقالىسىدىن.

ئاپتور: شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولو-گىيە ئىنستىتۇتى مىللەتشۇناسلىق كەسپى 2004- يىللىق ھاگىستىر ئاسپىرانتى

نى قوغلاپ، ئۇرۇپ ئوينىلىدىغان مەخسۇس پوتا ئۇسسۇلى بار. سورۇنلاردا ئەر- ئاياللار بىر- بىرىنى پوتا تاشلاش ئۇسۇلى ئارقىلىق ئۇسسۇلغا تارتىدۇ ھەمدە مەخسۇس پوتا قوشاقلارنى ئېيتىدۇ. ئىلى ئۇيغۇرلىرى ئارىسىدا توي كۈنى، يەنى قىز كۆچۈرۈپ كېلىنگەن كۈنى كەچلىكى «چۈن- چۈن سالۋات» قوشاقلرى ئېيتىلىپ بولغاندىن «كېيىن پوتا ئويۇنى» ئوينىلىدۇ. «پوتا ئو-يۇنى»دا قىز- يىگىتلەر پوتىنىڭ ئۇچىدىن تۇتۇشۇپ لەپەر-شەكلىدە بېيىت ئېيتىشىدۇ. بېيىت ئارقىلىق تاكى بىر تە-رەپ يېڭىۋالغۇچە ئويۇن داۋاملىشىدۇ. بۇ ئويۇن «لەپەر كېچىسى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ» ④. ئۇنىڭدىن باشقا بالىلار چەمبەر شەكلىدە چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ بىرىنىڭ ئارقىسىغا سەزدۈرمەي پوتا تاشلاپ قويۇش ئۇسۇلى بىلەن پوتا ئويۇنى ئوينىيدۇ (بەزى جايلاردا «ياغلىق تاشلاش» يا-كى «توقماق تاشلاش» دەپمۇ ئاتىلىدۇ). قىزلار يىگىت-لىرىگە ئۆزىنىڭ مېھىر- مۇھەببىتىنى ئىپادىلەش ۋە ئۆز يىگىتىنىڭ جاسارەتلىك، ئىرادىلىك بولۇشىغا بېلىنى چىڭ باغلىشىنى ئۈمىد قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن پوتا تەقدىم قىلىدۇ.

خەلقىمىزنىڭ دىن ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئۆزگە-رىشى پوتىنىڭ شەكلى ۋە رەڭگىنىڭ ئۆزگىرىشىگە مۇ-ئەسەر قىلغان. «بۇددىزىم دەۋرىگە مۇناسىۋەتلىك مىڭئۆي-تام رەسەملىرىدە ئەرلەرنىڭ بېلىگە پوتا باغلانغان كۆرۈ-نۈشلەر بولسىمۇ، ئۇ پوتىلارنىڭ شەكلى ھازىرقىغا ئوخ-شىمايدۇ» ⑤ قىياس قىلىنىشىچە، بۇددىزىم دەۋرىدىكى راھىبلارنىڭ مۇرىسىدىن ئارتىلىدۇرۇپ باغلايدىغان كاسا-يالرى ئەمەلىيەتتە ئۇلارنىڭ پوتىسى ئىدى، دەيدىغان قاراشلارمۇ مەۋجۇت. بۇ ھەقتە ئىزدىنىپ بېقىش مۇمكىن. ئەجدادلىرىمىز ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغاندىن كېيىن

2006

ئاپتورلار سەمىگە:

زۇرىنلىمىزغا ئەسەر ئەۋەتكەن ئاپتورلارنىڭ بۇندىن كېيىن قەلەم ھەققى ئەۋەتىشىمىزگە قۇلايلىق بولۇشى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئولتۇرۇشلۇق تەپسىلىي ئادرېسى ۋە ئىسىم- فامىلىسىنى كىملىكىدىكى بويىچە ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە تولۇق يېزىپ ئەۋەتىشىنى، شۇنداقلا ئەۋەتكەن ئە-سىرىنىڭ بىر نۇسخىسىنى ئۆزى ساقلاپ قويۇشىنى ئۈمىد قىلىمىز. ئەسەر قايتۇرۇلمايدۇ. «مىراس» ژۇرنىلى تەھرىراتى

گۆھەرگە ئايلانغان يىپەك ۋە يىپەك مەدەنىيىتى

مۇھەممەت ئىمىن سابىر

زاق مۇساپىگە يۆتكەپ سودا قىلىشقا ئەپلىك بولۇشنى بەلگىلىگەن. خوتەن پەلەككە بوي سوزغان قاراقۇرۇم تاغلىرى بىلەن بىپايان تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ قورشاۋىغا جايلاشقان. قەدىمكى دەۋرنىڭ قالاتق قاتناش شارائىتىدا خوتەندىن جاھاننىڭ قايسىلا تەرىپىگە كارۋان تارتىپ سودا قىلىشقا توغرا كەلسۇن، مۇقەررەر ھالدا نەچچە ئون كۈن، ھەتتا نەچچە ئايلاپ پايانسىز تاغ - ئېدىر، چەكسىز قۇملۇق دەشتلەرنى بېسىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلەتتى. بۇ ئەھۋال خوتەندىن سىرتقا چىقىرىلىدىغان تاۋارلارنىڭ ۋەزنى يېنىك، قىممىتى يۇقىرى بولۇشىنى بەلگىلىگەن.

ئىجتىمائىي تۇرمۇشتا ھەرقانداق رايون، ھەرقانداق ئىنسانلار توپىنىڭ «توققۇزى تەل» بولۇپ، باشقىلارغا ھاجىتى چۈشمەسلىكى مۇمكىن ئەمەس. تۇرمۇش ئىجتىمائىيلاشقاندىن كېيىن، رايونلار، خەلقلەر ئارا ئىجتىمائىي ئالاقە ۋە ئىقتىسادىي ئالاقە زۆرۈر بولىدۇ. بار - يوقنى ئۆزئارا ئالماشتۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ. قەدىمدىن ھازىرغىچە فار - فۇر بۇيۇملار، دورا ماتېرىياللىرى، چاي قاتارلىقلار خوتەنگە يىپەك، قاشتېشى، گىلەم قاتارلىق يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلارغا ئايرىۋاشلاش ھېسابىغا يۆتكەپ كېلىنىپ، ئىجتىمائىي ئېھتىياج قامداپ كېلىنگەن. خوتەننىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنىنىڭ «چەت، ياقا» بولۇشتەك ئالاھىدىلىكى خوتەندىن سىرتقا چىقىرىلىدىغان تاۋارلارنىڭ

«گۆھەر»گە ئايلانغان يىپەك ۋە يىپەك مەدەنىيىتى يىپەك، قاشتېشى ۋە گىلەم خوتەننىڭ ئۈچ تۈرلۈك مۇھىم ئەنئەنىۋى ئالاھىدە مەھسۇلاتى بولۇپ، ئادەتتە قىسقارتىپ خوتەننىڭ «ئۈچ گۆھىرى» دېيىلىدۇ. ئەمە - لىيەتتە خوتەننىڭ ئەنئەنىۋى ئالاھىدە مەھسۇلاتلىرى بۇلار بىلەنلا چەكلىنىپ قالمايدۇ. خوتەن قەغىزى، خوتەن ئىپارى، خوتەن ياڭقى، خوتەن قىزىلكۈلى، خوتەن قىزىل ئۈزۈمى قاتارلىقلارمۇ قەدىمدىن تارتىپ خوتەننىڭ يىپەك - راق - يېقىندا داڭقى بار يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلىرى ھېسابلىنىدۇ. لېكىن، بۇلار نېمە ئۈچۈن ھېسابنىڭ سىرتىدا قېلىپ، خوتەن يىپىكى «ئۈچ گۆھەر» قاتارىدىن ئورۇن ئالالدى ۋە ئۇنىڭ ئەڭ بېشىغا تىزىلدى؟ مېنىڭچە، بۇ كىشىلەرنىڭ سۈببىيكتىپ خاھىشى بويىچەلا يىپەككە كىي - گۈزۈپ قويغان تاجى ئەمەس، بۇنىڭدا ئوبىيكتىپ سە - ۋەبلەرمۇ، سۈببىيكتىپ تاللاشچانلىقمۇ بار.

1. يىپەكنىڭ خاسىيەتلىرى

ۋەزىنىنىڭ يېنىكلىكى - يىپەك تالاسى ئىنتايىن ئىنچىكە بولۇپ، ئادەتتە ئەنئەنىۋى ئۇسۇلدا يىپەك تارتىشتا ھەر 20 - 30 تال يىپەك تالاسى بىرلەشتۈرۈلۈپ بىر نەخ يىپ قىلىنىدۇ. مۇشۇنداق يىپتىن توقۇلغان بىر كىيىملىك دەييارىنىڭ ئېغىرلىقى ئاران 1.5 - 2 سەر ئەتراپىدا بولىدۇ. يىپەكنىڭ ۋەزىنىنىڭ مۇشۇنداق يېنىك بولۇشى ئۇنىڭ ئۇ -

يىلدىلا ئاندىن يوپۇرماق مەھسۇلاتىنى ھەسسەلەپ ئاشۇ-
رۇش مۇمكىن ئەمەس. ئۇنىڭ ئۈستىگە يىلە قۇرتى بېقىش
بىرقەدەر ئىنچىكە تېخنىكا ۋە يۇقىرى ئەمگەك سىجىللى-
قىنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ ئامىللار يىپەكنىڭ قىس بولۇشىنى،
قىممىتىنىڭ يۇقىرى بولۇشىنى بەلگىلىگەن.

يۇقىرىدا بايان قىلىنغان بىر قانچە خىل ئالاھىدىلىك
بىر تەرەپتىن، كىشىلەردە يىپەكنى ياقىتۇرۇش، ئارزۇلۇش،
قەدىرلەش پىسخىكىسىنى يېتىشتۈرگەن بولسا، يەنە بىر
تەرەپتىن، يىپەكنىڭ قىس، ئەتىۋار، قىممەت بولۇشىنى
بەلگىلىگەن. دېمەك، ئىستېتىك ئېھتىياجىدىن ھاسىل بول-
غان ئىجتىمائىي ئىستېمال تەلپىنىڭ چوڭ بولۇشى بىلەن،
چەكلىگۈچى ئامىللار تەرىپىدىن بەلگىلەنگەن مەھسۇلات-
نىڭ قىس بولۇشى ئارقىسىدا كېلىپ چىققان «ۋەزنى يې-
نىك، قىممىتى يۇقىرى» بولۇش خۇسۇسىيىتى يىپەكنىڭ
ئۆزىگە خاس خاسىيىتىنى شەكىللەندۈرگەن.

يىپەكنىڭ بۇنداق خاسىيىتى تارىختىن بۇيان ھۆكۈم-
رانلار تەبىقىسىنىڭ تېخىمۇ كۆپ مەنبەئەتكە ئېرىشىشى
ئۈچۈن پىلچىلىك- يىپەكچىلىككە ئەھمىيەت بېرىشىگە
سەۋەب بولغان بولسا، ئاۋام خەلقىنىڭ پىلچىلىك-

ۋەزنى يىپەك، قىممىتى يۇقىرى بولۇشىنى تەقەززا قىلسا،
يىپەكنىڭ يىپەك، سانى چەكلىك بولۇشتەك ئالاھىدىلىكى،
يۇقىرىقى تەلەپكە ھەممىدىن باب كېلىشتەك ئەۋزەللىكى
بىلەن، ئالماشتۇرۇلغۇچى تاۋارلارنىڭ ئەڭ سەرخىلى بو-
لۇشتەك ئورنىنى بەلگىلىگەن.

كۆركەملىكى: يىپەكنىڭ رەڭ ئېلىش، رەڭ تۇتۇش
ئىقتىدارى ئىنتايىن ياخشى بولۇپ، بوياقنى تەكشى ئالىدۇ.
ئاسانلىقچە ئۆڭۈپ كەتمەيدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە يىپەك تا-
لاسى ئىنتايىن سىلىق، سېتىپ بولۇپ، يىپەك توقۇلمىلار
پەردازلانغاندىن كېيىن نۇر قايتۇرۇش ئىقتىدارى تېخىمۇ
كۈچىيىپ، كۈن نۇرى ياكى چىراغ نۇرىدا جىلۋە - جۇلاسى
تېخىمۇ ئاشىدۇ. ھالبۇكى، گۈزەللىكىنى سۆيۈش ۋە گۈ-
زەللىكىنى قوغلىشىش ئىنسانلارنىڭ ئورتاق پىسخىك ئالا-
ھىدىلىكى بولۇپ، يىپەكنىڭ گۈزەللىكىنى گەۋدىلەندۈ-
رۈشتىكى ئىقتىدارى ۋە رولى ئۇنى ئىنسانلار نەزەرىدە
ئۆزىنىڭ ئەسلى قىممىتىدىن ئالاھىدە يۇقىرى قىممەتكە
ئىگە قىلغان.

چىداملىقلىقى: يىپەك توقۇلمىلار يۇقىرى ھارارەتكە
چىداملىق، دائىم كۈن نۇرىغا قاقلىنىپمۇ ئاسان چىرىپ
كەتمەيدۇ. نەملىككە چىداملىق، دائىم يۇقىرى نەملىك
ئىچىدە تۇرسىمۇ، ئاسان سېسىمايدۇ ياكى ئۆڭۈپ كەت-
مەيدۇ. مەتە - كۈيە قاتارلىق زىيانداش ھاشارلار ئۇنىڭغا
زىيان سالمايدۇ. سوزۇلۇش، سۈركىلىشكە چىداملىق،
مەلۇم سەۋەبلەردىن سوزۇلۇش، سۈركىلىشكە ئۇچرىسىمۇ،
ئاسانلىقچە شەكلى ئۆزگىرىپ ياكى يىرتىلىپ كەتمەيدۇ.
يۇيۇش، تازىلاشقا چىداملىق، كىر - داغلىرىدىن ئاسان
پاكتىلىنىدۇ. بۇ خىل خۇسۇسىيەتلەردە مەيلى يۈك ياكى
پاختا تاللىق توقۇلمىلار بولسۇن، ھېچقايسىسى يىپەكتىن
ئۆستۈنلۈك تاللىمايدۇ.

**ھاۋا ئۆتكۈزۈش، نۇر قايتۇرۇش ئىقتىدارى يۇقى-
رى:** بەدەنگە چاپلاشمايدۇ، تەر سۈمۈرىدۇ، ئىسسىق، نەم
شارائىتىمۇ بەدەنگە راھەتتە خىش ئېتىدۇ. نۇر قايتۇرۇشى
ياخشى بولغاچقا، كىشىگە سالقىنلىق بېغىشلايدۇ.

قىسلىقى: قىس نەرسە قىممەت بولىدۇ. ئاشلىق، پاختا
قاتارلىق بەزى تاۋارلار قىس بولسا، تېرىلغۇ كۆلىمىنى
كۆپەيتىش، سېلىنىمىنى ئاشۇرۇش قاتارلىق ئۇسۇللار ئار-
قىلىق بىر - ئىككى يىلدىلا ئۇنىڭ مەھسۇلاتىنى ھەسسە-
لەپ ئاشۇرۇش مۇمكىن. لېكىن، يىپەك ئۇنىڭغا ئوخشى-
مايدۇ. يىپەك مەھسۇلاتىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن، ئالدى بى-
لەن ئۈجمە ئۆستۈرۈشكە باب كىلىمات بولۇشى كېرەك.
مۇۋاپىق كىلىمات بولغاندىمۇ، ئۈجمىنى تىكىپ بىر نەچچە

20062

يىپەكچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىش ئارقىلىق ماددىي مەدنىيەت شەرتلىرىنى ياخشىلاش ۋە ئېستېتىك ئېھتىياجنى قاندۇرۇشقا تۈرتكە بولغان. مانا بۇ ئامىللار قوشۇلۇپ، خوتەندە پىلىچىلىك - يىپەكچىلىكنىڭ ئىزچىل (ئەلۋەتتە نا- ھايتى ئەگرى) - توقاي مۇساپىلەرنى بېسىپ ئۆتكەن بولسىمۇ) تەرەققىي قىلىشىنى ھەمدە يىپەكنىڭ خوتەننىڭ «ئۈچ گۆھرى» نىڭ بىرى بولۇش ئورنىنى بەلگىلىگەن.

2. يىپەكنى ئۇلۇغلاش ئېڭى

يۇقىرىدا بايان قىلىنغان يىپەكنىڭ ئۆزىگە خاس خاسىيەتلىرى شۇبھىسىزكى، ئۇزاق مۇددەتلىك ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇش ئەمەلىيىتى داۋامىدا تونۇپ يېتىلگەن ۋە كىشىلەرنىڭ ئېڭىدا چوڭقۇر يىلتىز تارتقان. ئىجتىمائىي ئەمەلىيەتتىن ئابستىراكتسىيەلەشتۈرۈپ ئېلىنغان يىپەك توغرىسىدىكى ئاڭ خوتەن خەلقىدە (شۇنداقلا پۈتكۈل ئۇيغۇر خەلقىدە) پەيدىنپەي يىپەكنى ئۇلۇغلاشتىن ئىبارەت پىسخىك ئاڭ بولۇپ شەكىللەنگەن.

پىلە قۇرتى رىۋايىتى ۋە بەخت قارشى

رىۋايەت قىلىنىشىچە، ھەزرىتى ئەييۇب ئەلەيھىسسالام بەدىنى قۇرتلاپ كەتكەن بىر ئاغرىق كىشىگە دىل ئازار قىلغانلىقتىن، ئاللاننىڭ قۇدرىتى بىلەن 6000 جۈپ قۇرت ئەييۇب ئەلەيھىسسالامنىڭ بەدىنىگە چۈشۈپ، 70 يىلغىچە ئۇنىڭ گۆشلىرىنى يەپ، ئۆتمەتۈشۈك قىلىۋەتكەنكەن. شۇ ھالەتتىمۇ ئۇ ئاللاغا دۇئا تەكبىر ئېيتىپ ئىبادەت قىلغان. كېيىن ئاللاننىڭ رەھمىتى بىلەن ئەييۇب ئەلەيھىسسالام لام شىپالىق تاپقان. ئۇنىڭ بەدىنىدىن تۆكۈلگەن قۇرتلار ئۈجمىگە چىقىپ، ئۇنىڭ ياپراقلىرىنى يېگەن ۋە ئۇنىڭدىن پىلە ھاسىل بولغان.

ئىسلام دىنى ئەقىدىلىرىگە زىچ باغلانغان بۇ رىۋايەتنىڭ خوتەنگە تارقىلىشتىن مەنپەئەتچىلەر بۇرۇن خوتەندە پىلىچىلىك - يىپەكچىلىكنىڭ بارلىققا كەلگەنلىكىگە ۋە بۇ رىۋايەت مەزمۇنىنىڭ رېئاللىقتىن ئاللىقانداق يىراق ئىكەنلىكىگە قارىماي، بۇ رىۋايەت خەلق ئارىسىدا كەڭ تارقالغان.

شۇ ئاساستا پىلە ۋە يىپەكنى قەدىرلەش ساۋاب، يىپەك بەختنىڭ بېشارىتى دەيدىغان قاراش شەكىللەنگەن.

پىر - ئۇستازلارغا چوقۇنۇش ۋە پاكلىق قارشى

يىپەك مەھسۇلاتلىرىنى ئىشلەپچىقىرىش خېلى كۆپ ئىش تەرتىپلىرى ئارقىلىق ئورۇنلىنىدۇ. بۇ ئىش تەرتىپلىرى ۋە ئۇلارنى ئورۇنلاشتا ئادا قىلىدىغان شەرتلەر «شايبىچىلىك رىئالىسى» دەپ پۈتۈلگەن بولۇپ، پېشقەدەم يىپەكچىلىك ئۇستىلىرى بۇ رىئالىنى مۇقەددەس بىلىدۇ. رىئالىدە شايبى - يىپەكچىلىكنىڭ خوجا ئىسمائىل خوتەنى،

خوجا سەلىم قەشقىرى، مۇقىم يەركەندى قاتارلىق 17 نەپەر پىر - ئۇستازلارنىڭ نامى تىلغا ئېلىنغان بولۇپ، شايبى - يىپەكچى ئۇستازلار مەشغۇلات داۋامىدا ھەر بىر ئىش ھالقىسىدا بۇ پىر - ئۇستازلارنىڭ نامىنى ۋە كۆرسەتتىلگەن دۇئالارنى زىكىر قىلىدۇ ھەمدە بۇ رىئالىدىكى كۆرسەتمىلەر بويىچە ئىشلەپ چىقىرىلغان مەھسۇلاتلار شەكسىز پاك ۋە ھالال بولىدۇ دەپ ئىشىنىدۇ. مۇشۇ سەۋەبتىن ئاۋام خەلق يىپەك مەھسۇلاتلىرىنى پاكلىق، ھالاللىق، توغرىلىقنىڭ سىمۋولى، يىپەكتىن ئىشلەنگەن كىيىم - كېچەك، تۇرمۇش بۇيۇملىرى كىشىنى كۆز تېگىشتىن، كېسەللىكتىن ساقلايدۇ، ساغلاملىقنى ئاسراپ، بەدەنگە راھەت بېغىشلايدۇ، دەپ بىلىدۇ.

3. يىپەككە باغلانغان مەدەنىيەت ھادىسىلىرى

يىپەكنىڭ ئۆزىگە خاس خاسىيەتلىرى ۋە شۇ ئاساستا شەكىللەنگەن يىپەكنى ئۇلۇغلاش ئېڭى خەلقنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىدا بىر جەھەتتىن پىلە - يىپەكچىلىك ئىشلەپ چىقىرىشىنى ئىچكى ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچكە ئىگە قىلغان بولسا، يەنە بىر جەھەتتىن ئىستېمالنى ئىلگىرى سۈرۈپ، يىپەك ماللارغا كەڭ بازار ھازىرلاپ بەرگەن. ئۇزاق مۇددەتلىك ئىشلەپچىقىرىش، ئىستېمال ئەمەلىيىتى داۋامىدا پىلىچىلىك - يىپەكچىلىككە باغلىنىشلىق بولغان نۇرغۇن مەدەنىيەت ھادىسىلىرى شەكىللەنگەن.

يىپەك ۋە ئىشلەپچىقىرىش: خوتەندە پىلە بېقىش خېلى كەڭ ئاممىۋى ئىشلەپچىقىرىش ساھەسى بولۇش بىلەن بىرگە، ئەۋلادىمۇ ئەۋلاد پىلە بېقىش بىلەن شۇغۇللاندىغان پىلىكار ئائىلىلەر بارلىققا كەلگەن. پىلە بېقىش ئېھتىياجى تۈپەيلىدىن ھويلا - ئارام ئەتراپلىرىغا، ئېرىق - ئۆستەڭ بويلىرىغا، يەر پاسىللىرىغا ئۈجمە ئۆستۈرۈش ئومۇمىي ئادەتكە ئايلانغان. ئۈجمە كۆچىتىگە بولغان ئېھتىياج تۈپەيلىدىن ئۈجمە ئۇرۇقىنى تېرىپ كۆچەت يېتىشتۈرۈش كەسپى، ئۈجمە سورتىنى ياخشىلاش ئېھتىياجى تۈپەيلىدىن ئۇلاقچىلىق كەسپى بارلىققا كەلگەن. يىپەكچىلىق قىنقى دەۋرلەردە كۆچەتچىلىك ۋە ئۇلاقچىلىق تېخنىمۇ تەرەققىي قىلىپ كەسپى كۆچەتچىلەر، كەسپى ئۇلاقچىلار بارلىققا كەلدى.

پىلىدىن ئىشلەپ چىقىرىلىدىغان مەھسۇلاتلارنىڭ كۆپ بولۇشى ۋە تېخنىكا تەلپىنىڭ يۇقىرى بولۇشى ئارقىلىق قىسدا، يىپەكچىلىك ئىشلەپچىقىرىشىدا بىر قەدەر ئىنچىكە ئىش تەقسىماتى ۋە مەخسۇس كەسپ تۈرلىرى شەكىللەنگەن. يىپەك تارتىش، كوچا يىپ سوزۇش، ئەتەلسەس توقۇش، يىپەك چەكمەن، شايبى توقۇش، دەييارە، بەقە - سەم توقۇش، ئەلگەك تىغى توقۇش، يىپەك بوياش قاتار-

بازىرى» دا يىپەك بوياشقا ئىشلىتىلدىغان تۈرلۈك ئۆ- سۈملۈك بوياق ماتېرىياللىرى، مېنېرال بوياق ماتېرىيال- لىرى، ۋاستىچى بوياق ماتېرىياللىرى ۋە سانائەت تەييار بوياق ماتېرىياللىرى سودىسى بولاتتى. «قوۋزاق بازى- رى» دا قەغەز ياساشقا ئىشلىتىلدىغان ئۈجمە قوۋزىقى سودىسى بولاتتى.

يىپەك ۋە كارۋان: خوتەن يىپىكى ۋە يىپەك توقۇل- مىلار شەرقتە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىن غەربتە كىچىك ئاس- ياغا قەدەر بولغان كەڭ رايونلارغا يۆتكەپ سېتىلغان. شۇ سەۋەبتىن مەخسۇس ھەرخىل ماللارنى يىراق - يېقىنغا يۆتكەپ ساتىدىغان كارۋانچىلىق ۋە رەۋەندىچىلىك كە- سىلىرى بارلىققا كەلگەن. كارۋانچىلىق نەچچە ئون كۈن- لۈك، ھەتتا نەچچە ئايلىق يىراق جايلارغا قاتنايدىغان قاتناش ترانسپورت ئەترىتى بولۇپ، تۆگە ئاساسى قات- ناش قورالى ھېسابلىناتتى. ھەر بىر كارۋان ئون نەچچە، ھەتتا نەچچە ئون تۆگىدىن تەركىب تاپاتتى. كارۋانلارنىڭ بەزىسى چوڭ سودىگەرلەرنىڭ ئىلكىدە بولۇپ، ئۆز مال- لىرىنى ئۆز كارۋانىدا يۆتكەسە، يەنە بەزىلىرى مەخسۇس باشقىلارنىڭ مېلىنى ھاۋالە بويىچە توشۇيدىغان كارۋان بولۇپ، يۈك توشۇپ كىرغا ئىشلەشنى ئاساس قىلاتتى. زەۋەندىچىلىك بىر نەچچە كۈنلۈك، ئېشىپ كەتسە بىرەر ئايلىق يولغا قاتنايدىغان ترانسپورت ئەترىتى بولۇپ، بۇلارنىڭ تەشكىللىنىشى ۋە ئىش تەقسىماتى كارۋان ئە- رىتى بىلەن ئوخشاش بولسىمۇ، لېكىن قاتناش ۋاستىسى جەھەتتە ئېشەك ۋە خېچىرنى ئاساسى قاتناش قورالى قىلاتتى.

يىراق مۇساپىگە قاتنايدىغان سودىگەرلەر كۆپىنچە بىر نەچچە كارۋاندىن تەشكىللەنگەن، نەچچە ئون كىشىلىك، نەچچە يۈز تۆگىلىك چوڭ كارۋان ئەترىتى بولۇپ يولغا چىقاتتى. بۇنىڭدا، چۆل - جەزىرىلەردە تۇيۇقسىز پەيدا بولىدىغان قاراقچى، بۇلاڭچىلارغا ۋە تەبىئىي ئاپەتلەرگە ئورتاق تاقابىل تۇرۇش مەقسەت قىلىناتتى. كارۋان قات- نىشىنىڭ ئېھتىياجى تۈپەيلىدىن سارايۋەنلىك كەسىپلىرى ئاۋاتلاشقان بولۇپ، كارۋان يولىدىكى چوڭراق شەھەر- لەردە كارۋان سارايلىرى، كىچىك يۇرت ۋە چۆل - جەزد- رىلەردە ئۆتەڭ - راباتلار بارلىققا كەلگەنىدى. كارۋان سارايلىرىدا ياتاقخانا، ئامبار، ئاشپۇزۇل، چايخانا، ئاتخانا (ئات ئېغىلى)، تۆگىخانا، ھامام قاتارلىق ئەسلىھەلەر بولاتتى. ئوت - سامان ۋە يەم - بوغۇزمۇ تەييارلىناتتى. ئۆتەڭلەردە بولسا، ئاددىي ياتاق، ئاتخانا، تۆگىخانا بول- غاندىن سىرت، ئوت - چۆپ، يەم - بوغۇز، شۇنداقلا قۇ- دۇق ياكى كۆلچەكلەر بولاتتى. بۇنداق قونالغۇلارنىڭ

لىق كەسىپلەرنىڭ ھەممىسىنى قىلالايدىغان كاسپىلار نا- ھايىتى ئاز بولۇپ، كۆپىنچە ھۈنەرۋەنلەر مۇشۇ كەسىپ- لەرنىڭ بىر - ئىككى تۈرى بىلەنلا شۇغۇللىنىدىغان ئىد- چىكە ئىش تەقسىماتى شەكىللەنگەن ۋە ئۇلار كەسىپ ئا- لاھىدىلىكى بويىچە يىپەكچى، ئەتلەسچى، شايىچى، چەك- مەنچى، بوياقچى دېگەن خاس ناملار بىلەن ئاتالغان (- ئەمەلىيەتتە بۇ خىل كاسپ ناملىرى ئېغىز تىلىدا تەلەپپۇز قىلىنغاندا سۆز ياسغۇچى قوشۇمچە «چى» چۈشۈپ قا- لىدۇ. يەنى توختاخۇن يىپەك، ئىمىن ئەتلەس، قاسم شايى، ئەمەت چەكەمەن، تۇردى بوياق دېگەن شەكىلدە تەلەپپۇز قىلىنىدۇ). ئەۋلادەمۇ ئەۋلاد مۇشۇنداق مەخسۇس كەسىپلەر بىلەن شۇغۇللىنىش نەتىجىسىدە بۇنداق كەسىپ ناملىرى نۇرغۇن ھۈنەرۋەنلەرنىڭ لەقىمىگە ئايلىنىپ كەتكەن بو- لۇپ، بۇ خىل لەقىمىلەر ھېلىمۇ كۆپ ئۇچرايدۇ.

پىلىكار ئائىلىلەردە پىلە بېقىشقا كەسلەپ كېلىنگەن شاخلارنىڭ يوبۇرمىقى ئېلىۋېلىنغاندىن كېيىن قېپالغان شاخلارنىڭ قوۋزاقلىرىنى سويۇپ، قۇرۇتۇپ ياغلاپ قو- يۇش ئومۇمىي ئادەتكە ئايلانغان. قوۋزىقى سويۇۋېلىنغان شاخلار «پورۇخ» دېگەن خاس نام بىلەن ئاتالغان. قوۋزاق بولسا قەغەزچىلىككە خام ئەشيا قىلىنغان.

پىلە ۋە ھويلا - ئارام: پىلە بېقىش ئېھتىياجى تۈپەي- لىدىن، يېزىلاردا قۇرت بېقىش ئۆيى سېلىش ئۆيى - ئىما- رەت قۇرۇلۇشىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمىغا ئايلانغان. خېلى بىر قىسىم پىلىكار ئائىلىلەرنىڭ ھويلىسىدا ئولتۇراق ئۆيگە يانداشتۇرۇپ بىر ياكى بىر نەچچە ئېغىز قۇرت با- قىدىغان ئۆيلەر سېلىنغان. بۇنداق ئۆيلەر «قۇرتخانا» دەپ ئاتالغان. قۇرتخانلارغا بادىرا - چەنزىلەر ئارقىلىق بىر نەچچە قەۋەتلىك جەن (سېنچەك) ياسىلىپ، ئۈستىگە قومۇش بورا ياكى چۈنۈق بورا سېلىنغان. شۇ سەۋەبتىن ئۈجمە، يۇلغۇن، توغراق شاخلىرىدىن چۈنۈق بورا توقۇش كەسىپى بارلىققا كەلگەن. بۇنداق بورىلار «چۈنۈق بورا» (بەزى جايلاردا «سامبا») دېگەن نام بىلەن ئاتالغان. قۇرتخانلار يازدا قۇرت بېقىشقا، قىشتا ئامبار قىلىشقا ئىشلىتىلىپ كەلگەن. پىلىكار ئائىلىلەردە قۇرتخانا سېلىش ھازىر تېخىمۇ ئومۇملىشىپ، ھويلا - ئارام قۇرۇلۇشىنىڭ تەركىبىگە ئايلاندى.

يىپەك ۋە بازار: خوتەندە يىپەك ۋە شۇنىڭغا دائىر مەھسۇلاتلار سودىسى قىلىنىدىغان مەخسۇس بازارلار شەكىللەنگەن بولۇپ «پىلە بازىرى» دا پىلە سودىسى، «يىپەك بازىرى» دا يىپەك يىپ، كوچا يىپ، سايناخ سو- دىسى، «ئەتلەس بازىرى»، «شايى بازىرى»، «چەكەمەن بازىرى» دا شۇ خىل يىپەك گەزلىمىلەر سودىسى، «رەڭ

2006.2

ھۆكۈمرانلار تەبىقىسى يىراق - يېقىندىكى خانلىق، بەگ-لىكلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرىغا يىپەك بۇيۇملار ۋە قاشتېشى بۇيۇملىرى سوۋغا قىلىشنى دوستلۇقنىڭ سىمۋولى قىلىپ، ئىناق ئۆتۈش ئارزۇسىنى بىلدۈرەتتى. ياخشى كۆرگەن ياكى خىزمەت كۆرسەتكەن ئەمەلدارلارغا يىپەك تون يا - پاتتى. خەلق ئىچىدىكى ئىجتىمائىي ئالاقىلەردە ئۇرۇق - تۇغقانلار، دوست - يارانلار توي - تۆكۈن، ھېيت - باي - رامالاردا ئەڭ يېقىن كىشىلىرىگە يىپەك تون، يىپەك رەخت قاتارلىقلارنى سوۋغا قىلىپ، ھۆرمەت - ئېكرام ۋە ياخشى ئارزۇ - تىلەكلىرىنى ئىپادىلەيتتى.

يىپەك ۋە ئېغىز ئەدەبىياتى: يىپەك توقۇلما بۇيۇم - لارنى ئۇلۇغلاش، قەدىرلەش ئېڭى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىمۇ بەلگىلىك دەرىجىدە ئەكس ئەتكەندى:

ئالتە كەپتەر يەتتە بولۇپ،

قوندى تېرەككە.

يۈگۈرۈپ - يۈگۈرۈپ يېتۈالاي،

ئەتلەس كۆڭلەككە.

ئەتلەس كۆڭلەك لىغىلدايدۇ،

كىيگەندە.

يۈرەك - باغرىم جىغىلدايدۇ،

كۆرگەندە.

سېرىق ئەتلەس، قىزىل ئەتلەس،

ساڭا سوۋغا قىلاي دەيمەن.

سېغىنغاندا بىر كەلسەڭ،

يۈرەكنى ياقاي دەيمەن.

ئىشتىنىڭىز ئاق شايبى،

كۆڭلىكىڭىز دەييارى.

ئىشقىڭدا ئۆلۈپ كەتسەم،

كىم سورايدۇ دەۋانى.

ئۇنىڭدىن باشقا «يىپەكتەك ئاق»، «پىلىدەك يۈم - شاق»، «ئەتلەستەك رەڭدار» دېگەندەك تۇراقلىق ئىبا - رىلەرمۇ ئەنە شۇنداق ئىجتىمائىي ئەمەلىيەت ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن.

يىپەك ۋە نەسۋىرىي سەنئەت: خوتەن خەلقىدە يىپەكنى ئۇلۇغلاش، پىلىنى ئەتىۋارلاش ئېڭى گۈللۈك توقۇلما بۇ - يۇملارنىڭ گۈل - نەقىشلىرىنى ھاسىل قىلىشتىمۇ چوڭقۇر ئەكس ئەتكەن. مەلۇمكى، ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغاندىن كېيىن، ئادەم، ھايۋان ۋە ھاشاراتلارنىڭ سۈرد - تىنى سىزىش گۇناھ بولىدۇ دەيدىغان ئەقىدىگە قاتتىق ئەمەل قىلغان. شۇڭا، ئۇلار ھەر خىل رەخت گۈللىرى، گىلەم، كىگىز گۈللىرى، تام نەقىشلىرىدە ئادەم ۋە ھايۋان -

چوڭراقلىرى ئۆتەك دەپ ئاتالسا، چۆل - جەزىرىلەردىكى ۋادىك ياكى شاخ - شۇمبار بىلەن ياسالغان ئاددىي ئۆ - تەڭلەر «ساتما» دېيىلەتتى. گەرچە ئۆز زامانىسىدا ئۆ - زاق - ئۇزاق رايونلار ئارىسىدىكى سودا - سېتىق، مال ئالماشتۇرۇشتا مۇھىم رول ئوينىغان بۇ كەسىپلەر ھازىر ئەمەلدىن قالغان بولسىمۇ «كارۋان»، «رەۋەندە»، «ساراي»، «سارايۋەن»، «دەڭجى»، «ئۆتەك»، «ساتما» دېگەندەك شۇ دەۋردىكى كەسىپ ناملىرىدىن يالداما بولۇپ قالغان لەقەملەر بىلەن ئاتىلىدىغان ئادەملەر ھازىرمۇ بار.

يىپەك ۋە ئۆي بېزەش: ئۆتكەن دەۋرلەردە ھۆكۈم - رانلار تەبىقىسى ئوردا - سارايلارنى يىپەك پەردىلەر بىلەن بېزەيتتى. تاملارغا يىپەك گىلەملەر ئېسىلاتتى. يۇقىرى تەبىقىدىكى زەردارلارمۇ يىپەك پەردە، يىپەك ياپقۇچ، يە - پەك گىلەملەر بىلەن ئۆي بېزەشنى قوغلىشاتتى. ئۇلارنىڭ نەزەردە يىپەك بۇيۇملار بىلەن ئۆي بېزەش ھوقۇق - مەرتىۋە، بايلىقنىڭ سىمۋولى ھېسابلىناتتى.

يىپەك ۋە كىيىم - كېچەك: يۇقىرى قاتلام كىشىلىرى ۋە ھاللىقراق ئائىلىلەردە ئەرلەرنىڭ يىپەك تون، بەقەسەم ياكى شايبى يەكتەك كىيىش، يىپەك بەلۋاغ باغلاپ، يىپەك قولياغلىق تۇتۇشى، خوتۇن - قىزلارنىڭ ئەتلەس، شايبى، گۈلۋەرە كۆڭلەك، يىپەك پەرىجە، شايبى ياكى تاۋاردىن تامبال كىيىشى، يىپەكتىن كەشتىلەنگەن گىلەم دوپپا، مار - جان دوپپا كىيىشى، يىپەك رومال ئارتىشى خېلى ئومۇم - لاشقاندى. نامراتراق ئائىلىلەردىمۇ، ئاياللارنىڭ ھېچ - بولمىسا بىرەر قۇر ھېيت - مۇراسىملىق يىپەك كىيىمى بولاتتى. قىزلارنىڭ تويلۇق مېلى ئىچىدە ھېچبولمىسا، بىرەر - ئىككى قۇر يىپەك كىيىم كەم بولمايتتى. تاڭ سەنزاڭنىڭ «بۈيۈك تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى» دە قالدۇرغان ئۇدۇنلۇقلار «كۆپىنچە يىپەك ۋە پاختا كىيىملەرنى كىيىدۇ» ① دېگەن بايانلىرى دەل مۇشۇ ئوبيېكتىپ ئەھۋالنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ.

يىپەك ۋە مۇھەببەت: ئۆتكەن دەۋرلەردە ئەر - كىن مۇھەببەتنىڭ تەقىب قىلىنىشىغا قارىماي، ياخشى كۆرۈش - كەن قىز - يىگىتلەر ھەر ئاماللار بىلەن بىر - بىرىگە يە - پەك بۇيۇملارنى سوۋغا قىلىشاتتى. يىگىتلەر ئادەتتە قىز - لارغا يىپەك ياغلىق، يىپەك رومال سوۋغا قىلىپ، ئۇنى مۇھەببەت ئىزھار قىلىشتىكى ۋاسىتە قىلاتتى، قىزلار بولسا كەشتىلەنگەن يىپەك قولياغلىق ياكى كەشتە بەلۋاغ سوۋغا قىلىش ئارقىلىق مەيلى بارلىقنى بىلدۈرەتتى. يىپەك ۋە ئىجتىمائىي ئالاقە: ئۆتكەن دەۋرلەردە

M
I
R
A
S

لارنىڭ ئوبرازىنى يارىتىشتىن قاتتىق ھەزەر قىلغان بولسا، پىلە قۇرتلا بۇنىڭدىن مۇستەسنا قالغان. ماددىي پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا، گۈللۈك باسما بويىق زەدىۋاللار نۇسخىسى ئىچىدە «قۇرت نۇسخا زەدىۋال» دەپ ئاتىلىدۇ. دىغان بىر خىل زەدىۋال بولۇپ، بۇ خىل زەدىۋالنىڭ گۈللىرى پىلە قۇرتنىڭ ئوبرازىدىن تۈزۈلگەن. قۇرت نۇسخا زەدىۋال گۈل نەقىشلىرىدە سەككىز دانە پىلە قۇرتى ئوبرازىدىن تۈزۈلگەن سىزىقلار بىر رومبا شەكلىنى ھاسىل قىلىدۇ ۋە مۇشۇنداق رومبالارنىڭ يانتۇ يۆنىلىشتە تىزىلىشىدىن ئۇرۇنما تىزىملىق رومبا قاتارى ھاسىل بولىدۇ. بۇنداق زەدىۋالنىڭ ئايگۈل قىسمى مۇشۇنداق سانسىز پىلە قۇرتلار ئوبرازىدىن تۈزۈلگەن بولۇپ، مۇشۇ ئالاھىدەلىككە ئاساسەن «قۇرت نۇسخا زەدىۋال» دەپ ئاتىلىدۇ. ھەر بىر پىلە قۇرتى ئوبرازى ئاق رەڭلىك بولۇپ، ئۇنىڭ تېنىدە توققۇزدىن 13 كىچىك بوغۇم ۋە ھەر بىر بوغۇم ئۈستىدە بىردىن قارا چېكىت بولىدۇ. بۇنداق قۇرت سۈرەتلىرىنىڭ ئاق رەڭلىك بولۇشى، 9 ~ 13 بوغۇم بولۇشى، ھەر بىر بوغۇم ئۈستىدە بىردىن قارا چېكىت بولۇشى، تەبىئىي پىلە قۇرتلىرىنىڭ رەڭ ئالاھىدىلىكى ۋە بىئولوگىيەلىك ئالاھىدىلىكىگە ئىنتايىن ماس كېلىدۇ. شۇ دەۋرلەردە گۈناھ بولۇشتىنمۇ قورقماي، پىلە قۇرت ئوبرازىنى تەسۋىرىي سەنئەتنى ۋاستە قىلىپ زەدىۋال نۇسخىلىرىدا ئىشلىتىشى خەلقىمىزدە يىپەكنى ئۇلۇغلاش ئېغىنىڭ ھەقىقەتەن چوڭقۇر يىلتىز تارتقانلىقىدىن بولغان دەپ چۈشىنىشكە بولىدۇ.

يىپەك ۋە كەشتە: خەلقىمىزدە كەشتىچىلىك ئالاھىدە تەرەققىي قىلغان بولۇپ، دوپپا كەشتىسى، ياغلىق كەشتەسى، تون - يەكتەك كەشتىسى، پەرىجە كەشتىسى، كانۇاي كۆڭلەك كەشتىسى، ئىشتان پۇچقا كەشتىسى، يۈك پايپاق كەشتىسى، ياستۇق كەشتىسى، ئىشىك پەردە، كىيىم ياپقۇچ كەشتىسى، كارىۋات ئايىقى كەشتىسى، داستىخان كەشتىسى، بەلۋاغ كەشتىسى، يوتقان - كۆرپە كەشتىسى، ئاسما سۈرەت كەشتىسى قاتارلىق نۇرغۇن تۈرلەرگە بۆلۈنىدۇ. بۇنداق كەشتە بۇيۇملارنى ئىشلەشتە، مۇتلەق كۆپ ھالدا لاردا ھەر خىل رەڭلىك يىپەك يىپلار كەشتە يىپى قىلىنىشى ئارقىلىق كەشتىنىڭ رەڭدارلىقى ۋە جۇلاسى ئاشۇرۇلىدۇ. پىلە ۋە تېبابەت: خەلقىمىزنىڭ تېبابەت كەمەلىيىتىدە پىلەنىڭ خاسىيىتى ھەققىدىكى تەلپۈنۈش - ئىزدىنىشلەر پىلەنىڭ دورىلىق خۇسۇسىيىتىنى بايقاش بىلەن خاراكتېر - لەنگەن بولۇپ، ئۇيغۇر تېبابىتىدە پىلە غوزىكى دورا

006

ئەشياسى ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ تەبىئىي قۇرۇق ئىسسىق بولۇپ جىگەر، يۈرەكنى قۇۋۋەتلەش، كۆڭۈلنى خۇشال قىلىش، بەلغەم ھەيدەش، پارقىرىتىش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە دەپ قارىلىدۇ. مېڭە، يۈرەك، جىگەر ئاجىزلىقلىرىنى داۋالاش مەقسىتىدە پىلە غوزىكىدىن شەرىپەت تەييارلاپ ئىستېمال قىلىنىدۇ. پىلە غوزىسى، ئۇستىقۇددۇس، سۈم - بۇل، بادىرەنجى، بۇيا، سېرىق ئوت قاتارلىقلاردىن تەييارلانغان شەرىپەت يۈرەكنى قۇۋۋەتلەپ، خۇرسەنلىك پەيدا قىلىدۇ. ئەزالاردىكى جاراھەتنى ساقايتىشى ئۈچۈن، كۆيدۈرۈلگەن پىلە تالقىنى كەھرىۋا بىلەن مۇۋاپىق ئىستېمال قىلىنسا ياكى بۇلاردىن تەييارلانغان سوفۇق (تال - قان) جاراھەتلەنگەن ئەزاغا سېپىلسە ياخشى ئۈنۈم بېرىدۇ. كۆيدۈرۈلگەن پىلە غوزىسى تالقىنى باشقا دورىلار بىلەن كۆزگە سۈرمە قىلىنسا كۆزنىڭ جاراھەتلىرى، كۆز ياشاڭ - غۇراش ۋە كۆز قىچىشىنى داۋالايدۇ.

پىلە غوزىسى چۈشىدىغان مەشھۇر مۇرەككەپ دورا ياسالغىلىرىدىن، خېمىرى ئەۋرىشىم، ئەرشەدۋالا، شەرىپى ئەۋرىشىم، داۋائۇلمىشكى، خېمىرى مەرۋايىت، خېمىرى گاۋزىبان قاتارلىقلار بار. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان خوتەن ئۇيغۇر تېبابەت ئالىي تېخنىكومى ئەنئەنىۋى رېتسېپلار ئاساسىدا ھازىرقى زامان پەن - تېخنىكىسىدىن پايدىلىنىپ تەتقىق قىلىپ ئىشلەپ چىقارغان «جەۋھىرى مۇپەررىھ ئەۋرىشىم» ناملىق كاپسۇللۇق دورىنىڭ ئاساسلىق تەركىبى پىلە غوزىكى بولۇپ، ئۇنىڭ يۈرەك، قان تومۇر كېسەللىكلىرىنى داۋالاش ئۈنۈمى ئىنتايىن كۆرۈنەرلىك بولغاچقا، دۆلەت ئىچى - سىرتىدا بازرى ئىتتىك مەھسۇلاتقا ئايلىنىپ، ھەر مىللەت بىمارلىرىنىڭ ئالاقىسىغا ئېرىشمەكتە.

يىپەك ۋە بوۋاق تەربىيىسى: خەلق ئىچىدە يېڭى تۇغۇلغان بوۋاقلارغا پىلە قۇرتنىڭ مايىقى سېلىنغان كىچىك ياستۇق تىكىپ بېرىش ئادىتى بار. بوۋاقلار بۇنداق ياستۇقتا ياتقۇزۇلسا، سوقاباش، دوقا ماڭلاي بولۇپ قېلىشتەك ئەيىبلەردىن ساقلانغىلى بولىدۇ دەپ قارىلىدۇ. بوۋاقلارنىڭ كىيىمىنىڭ ياقا قېتىغا مەشۇت تىكىپ قويۇش ئادىتى بولۇپ، بۇنىڭدا بالىنىڭ ئايىقى ئاسان چىقىدۇ، چاققان، زېرەك ئادەم بولىدۇ؛ ئايەت يېزىلغان قەغەزنى يىپەك رەخت ئارىسىغا ئېلىپ تۇمار تىكىپ گۆدەك بالىلارنىڭ بوينىغا ئېسىپ قويۇلىدۇ، بۇنداق قىلغاندا بالىغا كۆز تېگىپ كېتىشتىن ساقلانغىلى بولىدۇ، دەپ قارىلىدۇ.

ئۇيغۇر خەلق مۇھەببەت قوشاقلىرى ۋە ئۇنىڭ شېئىرى قىممىتى ھەققىدە

مۇزىكىدارلىققا ئىگە مەنىدار مىسرالاردىن تەشكىل تاپقان گۈزەل ئەدەبىي شەكىلدۇر. ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى ئۇيغۇر مەدەنىيىتىگە ئوخشاش رەڭدار ۋە مول مەزمۇنلۇق بولۇپ، ئۇنىڭدا خەلق قىمىزىنىڭ شاد-خۇراملىقى، دەرد-ھەسرىتى، ئارزۇ-ئارمانلىرى، مۇھەببەت-نەپرىتى تولىمۇ ئوبرازلىق، تولمۇ يارقىن ئەكس ئەتكەن بولىدۇ. ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى ئىچىدە مۇھەببەت قوشاقلىرى زور سالماقنى ئىگىلەيدۇ. مۇھەببەت قوشاقلىرى ئۆز ئىچىدىن مۇھەببەت ئىزھارى، مەدھىيىلەش، سېغىنىش، جۇدالىق-ھىجران، پۇشايمان قاتارلىق مەزمۇنلار دائىرىسىدە ئىنسانىي ئىشقى-مۇھەببەتنىڭ شېئىرىي كۈيلىرىنى ياڭرىتىدۇ. چىن مۇھەببەت، ۋاپا-ساداقەتنى مەدھىيىلەيدۇ. ۋاپاسىزلىق-نامەردلىكنى قامچىلايدۇ. ئۇيغۇر خەلق مۇھەببەت قوشاقلىرى ئۆزىنىڭ ھاياتىي ھېكمەتلىرىگە تولغان ساغلام مەزمۇنى بىلەن زور تەربىيىۋى رولىنى

خەلق قوشاقلىرى ئىنسانىيەتنىڭ تىلى ۋە تەبىئەت كۆزى بىلەن تەڭ دۇنياغا كەلگەن ئەڭ قەدىمىي، ئەڭ گۈزەل تىل سەنئىتىدۇر. ئىپتىدائىي ئىنسانلار ھاياتىنىڭ تۈرلۈك مەنىۋى ئېھتىياجلىرىنى ئۆزىگە زۆرۈرىيەت قىلغان كۆپلىكتىن مۇزىكا ۋە ئىجتىمائىي ئەمگەك ئىنسانلارنى تىل ۋە تەبىئەتكە ئىگە قىلغان ھەمدە ئاشۇ تىل ۋە تەبىئەتكە ئىگە كۆزىگە ئاۋاجلىنىشىغا مۇناسىپ شەرت-شارائىت ۋە ئىمكانىيەت-لەرنى يارىتىپ بەرگەن. نەتىجىدە ئىنسانلارنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئەدەبىيات-سەنئىتى بارلىققا كېلىشكە باشلىغان. قوشاق ئىنسانىيەتنىڭ، جۈملىدىن ئىپتىدائىي ئىنسانلار ئەدەبىيات-سەنئىتىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئورۇقى ۋە ئۈندۈرمىسىدۇر، خەلق قوشاقلىرى ئىنسانىيەتنىڭ تۇنجى ئېرىشكەن سەنئەت شەكلى بولۇپ، ئىنساننىڭ تىلى ۋە تەبىئەتكە ئىگە تۇغۇلغان بەدىئىي ئەدەبىياتنىڭ ئەڭ گۈزەل ۋاسىتىسىدۇر. خەلق قوشاقلىرى قويۇق ھېس-ھاياجانغا تويۇنغان، روشەن رىتىم، ۋەزىن، قاپىيە، يارقىن

نامايان قىلىپلا قالماي، گۈزەل بەدىئىي قۇرۇلمىسى، ساپ ۋە سەمىمىي ھېس - ھاياجانغا تويۇنغان شېئىرىي ھارارىتى بىلەن كىشى قەلبىنى لەرزىگە سالدى.

مەسلەن:

ئاتاڭ ئايىمۇ، ئاناڭ كۈنمۇ،
تۇغۇپتۇ سەن قىزىلگۈلنى.
سېنىڭ ئىشقىڭدا كۈل قىلدى
مېنىڭدەك كۈيچى بۇلبۇلنى.

سىم - سىم ئەتتىم سىم بىلەن،
كاۋاپ ئەتتىم زىخ بىلەن.
ئېسى - يادىم سەن بىلەن،
سەن يۈرۈيسەن كىم بىلەن؟

ئاق ئالما قىزارغاندەك
قىزىل يۈزلىكىم يارىم.
ناۋات بىلەن سۇغارغاندەك
شېرىن سۆزلۈكىم يارىم.

كاككۇكلار كېلىپ قوندى
ياشارغان تېرەكلەرگە.
مەن يارنى خىيال قىلسام،
ئوت كەتتى يۈرەكلەرگە.

تەلىپكىم سەككىز تالا،
تۆتى قارا، تۆتى ئالا.
سەككىز ئاي ئوتۇڭدا كۆيسەم،
بىلىمدىڭ كۆڭلى قارا.

نورغۇن تەتقىقاتچىلار مۇھەببەت قوشاقلىرىنىڭ پۈتۈن كۈل خەلق قوشاقلىرىدا زور سالماقنى ئىگىلەشتىكى سەۋەبلەرنى ئۆتمۈشتىكى تەڭسىز ئىجتىمائىي تۈزۈم كەلتۈرۈپ چىقارغان روھىي ھالەتلەردىن ئىزدەيدۇ. بۇمۇ بىر سەۋەب، لېكىن بۇنى ئاساسلىق سەۋەب دەپ قاراشقا بولمايدۇ. چۈنكى ئىنساننىڭ مەنئى پائالىيەتلىرى ئىچىدە مۇھەببەت ھېچقانداق چەكلىمىلەرگە بوي بەرمەيدۇ. ئىنتايىن كەسكىن ۋە تەخىرىس، سىرلىق، سېھىرلىك، جەزىكار، سەۋر - تاقەتلەردىن غالىب، ئىرادىدىن تاشقىرى ئىلاھىي قۇدرەتكە ئىگە روھىي يالقۇنچاشتۇر. ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر بۈيۈك شائىر نەۋائىي ئۆزىنىڭ بىر غەزىلىدە: «كۆرگىلى ھۆسىنى زارۇ مۇپتىلا بولدۇم ساڭا،

قاي بالالىغ كۈن ئىدىكىم ئاشنا بولدۇم ساڭا. ھەرنىچە دېدىكى، كۈن - كۈندىن ئۇزەي سەندىن ئۈمىد، ۋەھكى، كۈن كۈندىن بەتەرراق ئاشنا بولدۇم ساڭا.» دەپ يازسا، شائىر فۇزۇلى:

«فۇزۇلى ئىككى ئالەمدە مۇھەببەت ئاشناسى بول، مۇھەببەتسىز كىشىنىڭ كۆڭلى قىشتۇر، ئەسلا ياز بولماس» دەپ يېزىپ مۇھەببەتسىز گۈزەللىكىنى، ئىنسانىي قەلبىنى، ئىللىق دۇنيانى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ. غانلىقىنى كەسكىن ئوتتۇرىغا قويغان.

بىزنىڭ مەشھۇر شائىرىمىز، بۈگۈنكى دەۋر ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ بايراقدارى تېيىپجان ئېلىيوف:

ھەر كۈنى ئاخشام ناخشا ئېيتىمەن،
مۇشۇ كوچىدىن ئەگىپ كېتەلمەي.
بىر پەللىنى كۆزلەپ ماڭمەن،
ئاۋارىمەن تېخى يېتەلمەي.

.....

كايما بوۋا سەنمۇ بىر چاغدا
ياش ئىدىڭغۇ ئۇخلىمايدىغان.
سەنمۇ ئېيتىپ تۈگىتەلمىگەن،
شۇنداق ناخشا بۇ تۈگىمەيدىغان.»

دەپ يېزىپ، مۇھەببەت كوچىسىنىڭ ئايىقى ئۈزۈلمەيدۇ. غانلىقى، مۇھەببەت ناخشىسىنىڭ ئەزەلدىن ئەبەدكە تۈگەنمەيدىغان ناخشا ئىكەنلىكىنى ئاجايىپ شائىرانە ماھىرلىق بىلەن دەلىللەپ بەرگەن. كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ئەگەر مۇھەببەت بولمىغان بولسا، بۇ مېھىر - شەپقەتلىك گۈزەل كىشىلىك ئالىمى بولمىغان بولاتتى. ئالەمدە ئادەملا بولمىدىكەن، كىشىلىك ھايات مەۋجۇتلا بولىدىكەن، ئىنسانىي مېھىر - مۇھەببەت مەۋجۇت بولىدۇ ھەم مۇھەببەت كۈيلىرى مەڭگۈ ئۈزۈلمەيدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە بالاغەت پەسلىگە يەتكەن ھەر بىر ئىنسان بالىسى مۇقەررەر ھالدا مۇھەببەت مېۋىسىگە تەقەززالىق بىلەن ئېغىز تەگكۈزىدۇ. مۇھەببەتنىڭ قۇدرىتى ھەرقانداق چەكلىمىلەرنى چېقىپ تاشلايدۇ. نەسەبنامىلارنى كۆيدۈرۈپ، شاھلارنىڭ تاجىنى پەگاغا تاشلايدۇ. قەيسىنى مەجنۇن قىلىپ چۆللەرنى كەزىدۈرىدۇ، سۇلتان ئابدۇرەشىت خاننى ئوتۇنچىنىڭ قىزى ئاماننىساخانغا ئاشىق قىلىدۇ. دېمەك، ئىنساننىڭ ئەسلىدىلا گېنىدا مەۋجۇت بولغان ئىنسانىي ئىشقى مۇھەببەت ئامىلى ئادەملەرنى ئۆزىنىڭ جۈپتى - مۇشېقىنى ئىزدەشكە، سېغىنىشقا، كۈيلەشكە، سۆيۈشكە، سۆيۈندۈرۈشكە چاقىرىپ، ئۈندەپ تىنىم تاپقۇزمايدۇ. نەتىجىدە دىلدىكى

مۇھەببەتلىك پىكىر تىلدا زىكىر بولۇپ مۇھەببەت قو-
شاقلىرى توختاۋسىز ئىختىرا بولۇپ بارىدۇ. مانا بۇ مۇ-
ھەببەت قوشاقلىرىنىڭ پۈتكۈل خەلق قوشاقلىرى ئىچىدە
زور سالماقنى ئىگىلەشتىكى ئاساسىي سەۋەب.

خەلق ئەدەبىياتى پۈتكۈل ئەدەبىياتنىڭ سۈت ئانىسى.
بۇ بارلىق ئەدەبىيات دۇنياسى ئورتاق ئېتىراپ قىلغان
ھەقىقەت. يازما ئەدەبىيات خەلق ئاغزاكى ئەدەبىياتنىڭ
داۋامى ۋە راۋاجى. ئىنساننىڭ تىل ۋە تەپەككۈرى بىلەن
تەڭ دۇنياغا كەلگەن خەلق قوشاقلىرى پۈتكۈل ئەدەب-
ياتنىڭ سۈت ئانىسى بولغان خەلق ئەدەبىياتىنىڭمۇ ئانە-
سىدۇر.

«چىمەنلەرنىڭ ئىچىدە نازۇك چىمەن بار» دېگەندە-
دەك شېئىرىيەت پۈتكۈل ئەدەبىياتنىڭ گۈلتاجى، ئەدەب-
ياتنىڭ ئەدەبىياتى، سەرخىلنىڭ سەرخىلى. ھەرقانداق بىر
ئىنسان، ھەرقانداق بىر ئۇيغۇر پەرزەنتى دۇنياغا كۆز
ئېچىپلا ئانىنىڭ ئاق سۈتى بىلەن تەڭ «ئەللەي قوشاق-
لىرى»دىن مەنئىي زوق ئالىدۇ. ھەرقانداق شائىرنىڭ
شېئىرىي تالانتى ئەنە شۇ «ئەللەي قوشاقلىرى» نىڭ
ئالتۇن ئۇرۇقلىرىدىن بىخلانغان بولىدۇ. شائىرلىق ھەق-
قەتەنمۇ شائىرنىڭ قەلبىگە ئەللەيدىن سىڭگەن ئاجايىپ
بىر سېھرىي مۆجىزە ۋە قالىتس يۈكسەك ئەقلىي كاراھەت-
تۇر.

ئەدەبىيات تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر شائىرلارنىڭ
ھەممىسى خەلق قوشاقلىرىنى كۆپلەپ توپلىغان، چوڭقۇر
تەتقىق قىلغان، بۇ ئارقىلىق خەلقنىڭ جانلىق، ئوبرازلىق
تىلىنى ئۆگەنگەن، خەلق قوشاقلىرىنى كۆپ ئوقۇش، ياد-
لاش ئارقىلىق خەلق قوشاقلىرىدىكى شوخ رىتىم ۋە ئا-
ھاڭدارلىقنى قەلبىگە جارى قىلدۇرغان. قوشاقلاردىكى
نازۇك ھېس - ھاياجان ۋە چوڭقۇر ئىچكى مەنالارنى
چۈشىنىشكە ئائىل بولغان. خەلق قوشاقلىرىنىڭ بەدىئىي
كامالىتىنى ئۆز ئىجادىيىتىگە خېمىرتۇرۇچ قىلغان ئاساستا،
ئۆزى تەئەللۇق بولغان زامان ۋە ماكان چەمبىرىكى ئە-
چىدە دۇچ كەلگەن ئىجتىمائىي ھادىسىلەر ئۈستىدە، ئوب-
يېكتىپ رېئاللىق بىلەن سۈبىيكتىپ ئارزۇ ئوتتۇرىسىدىكى
تۈرلۈك مۇناسىۋەتلەر ئۈستىدە شائىرانە تەپەككۈر يۈر-
گۈزۈپ، زامان تەقەززا سوئاللارغا لايىق جاۋاب بېرىش
شەرىپىگە مۇشەررەپ بولالغان. بۇنداق شائىرلارنىڭ
شېئىرلىرى ئۇقۇمۇشۇلۇق، خەلققە يېقىملىق بولۇپ، ئۆز-
نىڭ تولۇپ - تاشقان ئوتلۇق ھېسسىياتقا تويۇنغان گۈ-
زەل مىسرالىرى بىلەن كىشى قەلبىگە ئىلھام ۋە ھۇزۇر

بېغىشلايدۇ.

بۇنداق شېئىرلارنىڭ كۆپىنچىسى خەلقنىڭ ناخشا قو-
شاقلىرى ئارقىلىق سىڭىشىپ كېتىدۇ - دە، خەلقنىڭ ئور-
تاق مەنئىي بايلىقىغا ئايلىنىپ قالىدۇ. مەسلەن، كلاسسىك
شائىرلىرىمىزدىن شائىر گۇمانامنىڭ مۇنۇ شېئىرىغا نەزەر
سالايلى:

كۆردۈم يۈزۈڭنى مەستانە بولدۇم،
ئەقلى ھوشۇمدىن بىگانە بولدۇم.
تارتىپ جەفايىڭ ئۆلسم يولۇڭدا،
يانماسمەن ھەرگىز مەردانە بولدۇم.
بولدۇم جاھاندا رەسۋايى ئالەم،
ياخشى - يامانغا ئەپسانە بولدۇم.
ئىشقىڭ مېنىگە پور بولدى جىسىم،
ھەم ساقى، ھەم مەي، پەيما نە بولدۇم.
بىر قەترە ئېرىدىم چۆكتۈم تىڭزىگە،
كىردىم سەدەفكە دۇردانە بولدۇم.

گۇمانامنىڭ بۇ شېئىرى تۈرلۈك شېئىرىي خۇسۇسە-
يەتلىرى بىلەن خەلق قوشاقلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى
روشن ئەكس ئەتتۈرىدۇ. شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن بۇ
شېئىر گۇمانامنىڭ خۇسۇسىي مۈلكى دائىرىسىدىن ھالقىپ
بىر پۈتۈن مىللەتنىڭ ئورتاق مەنئىي بايلىقىغا ئايلىنىپ
كەتكەن.

ئامرىقىم كۆڭۈل شادى،
ساڭا بىر گېپىم باردى.
كۆڭلۈمگە ئارام يوقكەن،
بۇنى ئېيتىمىسام زادى.

يوللۇقۇم بولسۇن ساڭا،
قوينۇڭغا سالغىن ئالمىنى.
ھەر سېغىنغاندا پۇراپ،
يادىڭغا يارىم ئال مېنى.

كۆيۈپ قالدىم مەن ساڭا،
كۆيگىنىمنى بىلەمسەن.
قاراپ كۆزۈم تەلمۈردى،
بىر قارىساڭ ئۆلەمسەن.

مەشھۇر شائىرىمىز تېيىپجان ئېلىيوفنىڭ يۇقىرىقى
شېئىرلىرى بەدىئىي بالاغىتى ۋە شېئىرىي پاساھىتى بىلەن
خۇددى خەلق قوشاقلىرىدەكلا يېقىملىق ۋە تاتلىق. تې-
يىپجان ئېلىيوفنىڭ بۇ شېئىرلىرىنى

M
I
R
A
S

ئاسمىنىڭدا ئاي بولۇپ،
جىمى ئالەمنى تەڭ كۆرسەم.
بىيالەڭدە چاي بولۇپ،
لەۋلىرىڭنى كۆيدۈرسەم.

ئەتلەس كۆڭلىكىم تۈزدەك،
ئۇيغۇر قىزىمەن دوستلار.

شەرمى بار، ھاياسى بار،
ئىپپەتتىن زىياسى بار.
بۇلبۇلدەك ناۋاسى بار،
ئۇيغۇر قىزىمەن دوستلار.

دېگەن ئۇيغۇر خەلق قوشاقلرى بىلەن بىر قاتارغا قويدى.
ساق قىلچىمۇ چېنىشمايدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، 20 - ئەسىر -
نىڭ ئاخىرلىرىدا خەلقىمىز قەلبىدىن ئەڭ چوڭقۇر ئورۇن
ئالغان مەشھۇر خەلق شائىرى، مەرھۇم روزى سايىتنىڭ
شېئىرلىرىمۇ خەلق قوشاقلرىغا ئىنتايىن يېقىنلىقى بىلەن
روشن خاراكتېرلىنىدۇ. مەسلەن:

يۇرتنىڭ كۆزىمەن دوستلار،
گۈلنىڭ ئۆزىمەن دوستلار.
قەلبى ئۇز، شېرىن سۆزلۈك،
ئۇيغۇر قىزىمەن دوستلار.

دېمەك، ئۇيغۇر خەلق مۇھەببەت قوشاقلرى پۈتكۈل
خەلق قوشاقلرى ئىچىدىكى ئەڭ گۈزەل قوشاقلار بولۇپ،
ئۇنىڭ يۈكسەك بەدىئىي كامالەتكە سازاۋەر مىراسلىرى
كىشىگە شېئىرىيەتنىڭ نۇرانە چېھرىدىن ئىللىق تەبەسسۇم
تەقدىم قىلسا، ئۇنىڭ دولقۇنلۇق ھېس - ھاياجانلىرى كۆ -
ئۈلنى ئېرىتىدۇ ھەمدە ھاياتىي ھېكمەتلەرگە تويۇنغان
شېئىرىي پىكىرلەر ئادەمگە ئەقىل ئاتا قىلسا، سېھرىي نە -
پەسلەرگە باي پىساھىتى كىشىنى ھەيرەتتە قالدۇرىدۇ.

دەرۋەقە، ئۇيغۇر خەلق مۇھەببەت قوشاقلرى خەل -
قىمىزنىڭ نازۇك پىكىرلىك، شېئىرىي تۇيغۇلارغا باي،
شائىر خەلق ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ئىسپاتلاپ بېرىدۇ.
شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ، مۇھەببەت قوشاقلرىنىڭ شېئىرىي قىم -
مىتىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئىچكىرىلەپ تەتقىق
قىلىشقا توغرا كېلىدۇ.

دويىيام يارىشۇر باشقا،
ئوسىمام كېلىشۇر قاشقا.
قۇندۇز چاچلىرىم بەلدە،
ئۇيغۇر قىزىمەن دوستلار.

قىسقىنىم قىزىل غۇنچە،
ئاسقان مارجىنىم ئۇنچە.

(ئاپتور: «مىراس» ژۇرنىلىنىڭ مۇھەررىرى)

بۇغما يىلان بىلەن قاپلان

بۇرۇن بىر ئورمانلىقتا، بىر بوغما يىلان بىلەن قاپلان كۆزىنى ئوخشاش بىر بۆكەنگە تىكىپتۇ. قاپلان بوغما
يىلانغا، بوغما يىلان قاپلانغا قاراپ، ئۆز ئالدىغا چوت سوقۇشۇپتۇ.

بۆكەننى يېيىش ئۈچۈن ئاۋۋال بوغما يىلاننى جايلىشىۋېتىشىم كېرەك، دەپ ئويلاپتۇ قاپلان.

بۆكەنگە ئېرىشىش ئۈچۈن ئاۋۋال قاپلاننى ئۇجۇقتۇرۇشۇم كېرەك، دەپ ئويلاپتۇ بوغما يىلانمۇ.

شۇنىڭ بىلەن، قاپلان بوغما يىلانغا، بوغما يىلان قاپلانغا قاراپ ئېتىلىپتۇ.

قاپلان بوغما يىلاننىڭ بوينىدىن چىشلەپ تۇرۇپ: «كۈچىمىسەم، يىلانغا يەم بولىمەن» دەپ ئويلاپتۇ.

بوغما يىلان قاپلانغا ياماشقان پېتى: «كۈچىمىسەم، قاپلانغا يەم بولۇپ كېتىشىم مۈمكىن» دەپ ئويلاپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن ئىككىسى جان - جەھلى بىلەن ئېلىشىپتۇ.

ئۇنىڭغىچە بۆكەن كېتىپ قاپتۇ. قاپلان بىلەن بوغما يىلان ھالدىن كېتىپ يېتىپ قاپتۇ.

بۇنى كۆرگەن ئوۋچى ئەجەبلىنىپ: «ئەگەر ئىككىسى بىر - بىرىگە ئەمەس، بۆكەنگە ھۇجۇم قىلىپ، ئولجىنى

تەڭ بۆلۈشۈپ يېگەن بولسا، ئىككىلىسى ئامان قالاتتى، ئەگەر ئىككىلىسى ئولجىدىن ۋاز كېچىپ، ئۆز يولىغا كېتىپ

قالغان بولسىمۇ، ھەر ئىككىسى ھايات قالاتتى، ئەگەر ئۇلار بىر مەھەل ئېلىشقاندىن كېيىن، ئاقۋەتنى ئويلاپ بولدى

قىلىشقان بولسىمۇ، ھەر ئىككىسى ھايات قالاتتى. ئۇلار بىر - بىرىگە يول قويۇشنىڭ ئورنىغا رەقەبىنى يوقىتىشنى

دەسسەتكەنلىكى ئۈچۈن شۇنداق ئاقۋەتكە قالدى» دەپتۇ.

«قاراماي گېزىتى» ئىدارىسىدىن: مۇھەممەدجان سۇلايمان تەرجىمىسى

بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىزدىن قالغان ئاجايىپ تۇرمۇش ھەقىقەتلىرىنىڭ كۆپۈنچىلىرى تېخىچە كۆمۈلۈپ قېلىۋاتىدۇ. مەن شۇنداق ھەقىقەتلەردىن بىر قانچىنى ئوقۇرمەنلەرگە سۇنماق.

چىمەن،
بەلىكىم
بىر مۇنچە
ئوقۇرمەن-
لىرىمىز

بۇ ھەقىقەتلەرنى بىلىدىغانىدۇ، شۇنداقتىمۇ شەھەرلەردە چوڭ بولغان بالىلار ئۇچۇن پايدىلى-
نىش قىممىتى بار، دەپ ئويلايد-
مەن.

چىللىنىڭ تۇنجى كۈنى قار ياغسا

1973 - يىلى قىشتا مەن ئەترەتنىڭ

ياغاچچىخانسىدا ئىشلەيتتىم. بىر كۈنى ئەتىگەندىلا قار يېغىشقا باشلىدى، مامۇقتەك يۇمشاق قار بىردەمدىلا ئوشۇقتىن ئاشقىدەك قېلىنلاپ كەتتى.

— بۈگۈن قار ياغقىنى بەلەن بولدى،—
دېدى ئۇستام قوللىرىنى ئۇۋۇلاپ قويۇپ، ئۇ ئېگىز بوي كەلگەن، ئوقۇمۇشلۇق ئادەم ئىدى.

— نېمىسى ياخشى،— دېدىم مەن. زالدەك يوغان ياغاچچىخاندا سوغۇق جېنىمدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتاتتى، قار ياغمىسا، قىش بولمىسا دەيمەن، ئۆگزە، ھويللارنىڭ قارلىرىنى ئېرىغداشمۇ بىر گەپ!

— قارا سېنىڭ ھۇرۇنلۇقىڭنى!— ئۇستام شۇنداق دەپ كۈلدى، — بىلەمسەن، بۈگۈن قانداق كۈن؟
— قانداق كۈنكەن؟

— بۈگۈن چىللە كىرگەن كۈن، يەنى تۇنجى چىللە-
نىڭ بىرىنچى كۈنى...

— شۇنداق بولسا نېمە بوپتۇ؟

— چىللە كىرگەن كۈنى قار ياغسا، قالغان ھەممە چىللىنىڭ بىرىنچى كۈنى قار ياغىدۇ، بۇ ھەقىقەت. قاردا-
غاندا بۇ يىل قار قېلىن ياغىدىغان ئوخشايدۇ... قار قېلىن ياغقان يىلى يازدا ئاشلىق مول بولىدۇ، بولۇپمۇ قىزلاردا، بىنەملەردە، يايلاقلاردا ئوت - چۆپلەر بولۇق ئۆسىدۇ.

ئۇستامنىڭ ئۆگەتكەنلىرىدىن ئايلىناي! دېگەندەكلا شۇ يىلى ھەر بىر چىللىنىڭ بىرىنچى كۈنى قار يېغىپ ئۆتتى، بۇنى مەن بىر مۇبىر خاتىرىلىدىم. كېيىن شۇنداق

قىشتىن يەنە ئىككىنى ساناپ ئۆتتۈم. چىللە كىرگەن كۈنى قار ياغسا (مەيلى قۇرۇق ئۇن سەپكەندەك ياغسىمۇ)، قالغان ھەممە چىللىنىڭ بىرىنچى كۈنى قار ياغىدىغانلىقى ھەقىقەت ئىكەن.

تور ئېگىز ئۇچسا

ئەسلىدە چوڭلار قىشتا قارنىڭ قېلىن ياغىدىغان، قېلىن ياغمايدىغانلىقىنى كۆزدىلا بىلىپ بولىدىكەن.
— قارىغىنا— دېدى بىر بوۋاي ئېتىزدىن تال قىيىپ كېلىۋاتسام.

— نېمىگە قارايمەن؟

— ئاۋۇ ئېگىز ئۈستىدە ئۇچۇپ يۈرگەن تورلارغا.

— ئۇلارغا نېمە بوپتۇ؟

ئېگىز ئۇچۇۋاتىدۇ، ھەم قويۇق. بۇ يىل قىش قار قېلىن ياغقۇدەك.

— تور ئېگىز ئۇچسا قار قېلىن ياغامدۇ؟

— ئەلۋەتتە! بەرگە چاپلىشىۋېلىپ ئۇ-

چىدىغان چاغلارمۇ بولىدۇ، ئۇ قەھەتچىلىك-
نىڭ بېشارىتى.

مەن بوۋاينىڭ گېپىگە بىر ئىشىنىپ، بىر

ئىشەنمەي بېشىمنى چايقىدىم. ئەمەل-

يەتتە شۇ يىلى قار راستتىنلا قېلىن

ياغدى. بۇ 1975 - يىلىدىن

1976 - يىلىغا ئۆتكەن قىش ئىدى،

ياغقان قارنىڭ قېلىنلىقى ئادەم-

لەرنىڭ يوتىسىدىن ئېشىپ كەتتى.

سېغىزخان شاراقلاۋاتىدۇ

مومام قېرىغانچە جېلىخور

بولۇپ كېتىۋاتاتتى. بىر

كۈنى دادام مېنى شامال

قىقۇۋەتكەن ئالمىلارنى

تېرىۋەت، دەپ

ئەتىگەندىلا

ئويغىتىۋەتكەن-

دى. ھويلىغا

چىقسام مومام

ئىشىك ئالدىد-

كى تېرەككە

چالما ئاتقىلى

تۇرۇپتۇ. مەن

ئەرگىن سابىر

مومامنىڭ:

— ياخشى خەۋەر بولسا ئاغزىڭغا ياغ، يامان خەۋەر

M
I
R
A
S

كېچىك چاغلاردىكى بەزى ئىشلار يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئادەمنىڭ يادىدىن كۆتۈرۈلۈپ كېتىدىكەن ۋە تا- سادىپىي بىر ئىشلار بىلەن يەنە ئەسكە چۈشىدىكەن. ئا- رىدىن يىگىرمە نەچچە يىل ئۆتكەندە، يەنى بىر ئەتىگىنى بىر خىزمەتدەشىمنىڭ سىڭلىسىنىڭ پۇتىغا قايناقسۇ تۆكۈ- ۋالغانلىقىنى ئۇقتۇم. كۆيۈك خېلى ئېغىر ئوخشايدۇ. بۇ دەل يەنە شۇ ئات يىلى بولۇپ، ئىنەمنىڭ كاسسىسىنى كۆيدۈرۈۋالغىنىغا ھېسابلىسام 24 يىل بولۇپتۇ.

ئات يىلى راستتىنلا كۆيۈك كۆپ بولامدۇ؟ بۇنىڭغا تازا ئېنىق گەپ قىلالمايمەن، شۇنداقتىمۇ ئۇششاق بال- لىق ئائىلىلەر ۋە قېرى چۆرىلەر ئېھتىيات قىلغىنى تۇ- زۇك!

ئېشەكنىڭ بوغۇزى ئىشىپ قالدۇ

ئېشەك باشقا ھايۋانلارغا قارىغاندا تەمەخور بولسا كېرەك. بۇ گەپنى قىلىشىمدا مۇنداق بىر سەۋەب بار. بىر كۈنى ئارقا ھويلىدىكى قوشنىلارنىڭ ئۆيىگە مېھمانلار كەپتۇ، بۇنى بىز قوشنىمىز بىر ئېشەكنى يېتىلەپ ھويلى- مىزغا كىرگەندە ئۇقتۇق.

— بۇ ئېشەكنى ئېغىلغاڭلارغا باغلاپ قويماي دېۋد- دىم،— دېدى ئۇ دادامغا.

— ھېچقىسى يوق،— دېدى دادام ۋە ماڭا ئىشارەت قىلدى. مەن ئۇ ئادەمنىڭ قولىدىن ئېشەكنىڭ چۆلۈۋىرىنى ئېلىپ، ئېشەكنى ئېغىلغا يېتىلەپ ماڭدىم. ئەمما چاپچىپ تۇرغان ئېشەكنى باغلىغىچە جەينىكىمنى تۈۋرۈككە ئۇرۇ- ۋالدىم.

— ئۆزىنىڭ ئېغىلغا باغلىسا بولمامدۇ!— دېدىم ئاچ- چىقلاپ.

— ئۇلارنىڭ ئېغىلدا كالىسى بار، شۇغا بىزنىڭكىگە يېتىلەپ چىقىپتۇ.

— كالىسى بولسا نېمە بولپتۇ؟

— كالا بىلەن ئېشەكنى بىر ئېغىلغا باغلىسا، ئېشەكنىڭ تامىقى ئېشىپ قالىدۇ...

— قىزىق گەپ ئىكەن!— دېدىم مەن دادامغا.

شۇنىڭدىن كېيىن بۇ گەپنى يەنە بىر نەچچە يەردە ئاڭلىدىم ۋە شۇنداق دېگۈچى چوڭلارنىڭ بىرىدىن سە- ۋەبىنى سوردىم. ئۇ ئادەم ماڭا مۇنداق چۈشەندۈردى:

— كالا كۈندۈزى يېگەنلىرىنى كېچىسى ئېغىزىغا ياد- دۇرۇپ كۆشەيدىكەن، ئېشەكنىڭ بولسا، كالا ئېسىل نەرسە يەۋاتسا كېرەك، ماڭمۇ بارمىكىن دېگەندەك تەلپۈرۈپ بوغۇزى ئىشىپ قالارمىش.

بولسا ئاغزىڭغا تاش!— دېگىنىگە كۈلگۈم كەلدى.

— موما، نېمە ئۇ «ياغ»، «تاش» دېگىنىڭ؟— دەپ سورىدىم ئاخىر.

سېغىزخاننىڭ ئىشىك ئالدىدىكى دەرەخكە قونۇپ شاراقشىشى خەۋەر ئېلىپ كەلگىنى. ئۇ ياخشى خەۋەرنىمۇ يامان خەۋەرنىمۇ ئېلىپ كېلىدۇ، شۇنىڭغا دەۋاتىمەن.

مېنىڭ مومامدىن يەنە نېمىلەرنىدۇر سورىغۇم كەل- دى. — يۇ، ئاچچىقلاپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ، ئۈندىمەيلا باغ تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتىم. شۇ كۈنى ئۆيىمىزگە يىراق ناھىيە بازىرىدىكى تاغام كەلدى، ئۇ كەلمىگىلى ئۇزاق بولغانىدى. موما:

— يوللىرىڭغا ياغاچ ئۇشتۇپتەيمۇ؟— دەپ تاغامنىڭ بويىغا ئېسىلىپ ئۇزاق يىغلىدى. چۈشتىن كېيىن بولغاندا ماڭا قاراپ:

— ئەتىگەنكى سېغىزخان بىكار شاراقلىمىغانىكەن!— دەپ كۈلدى.

ئارىدىن خېلى كۈنلەر ئۆتكەندىن كېيىن بىر سەھەردە موما مېنى تۇرتۇپ ئويغاتتى:

— تۇر بالام، سېغىزخان يەنە شاراقلاۋاتىدۇ، چىقىپ ئۇنىڭغا تاش ئات.

— ۋاي— ۋوي، نېمىشقا شۇنداق قىلىمەن، ئۇ ياخشى خەۋەر ئېلىپ كېلىدىكەنغۇ!— دېدىم مەن ئورنۇمدىن تۇ- رۇشقا ئېرىنىپ.

— ئۇزاق شاراقلىسا يامان خەۋەرمۇ يەتكۈزىدۇ ئۇ شۇم ئېغىز!— دەپ موما مېنى زورلاپ تۇرغۇزدى. شۇ كۈنى ئۆيىمىزگە يەنە بىر مۇنچە مېھمان كەلدى. مومامنىڭ دېيىشىچە ئۇلار قارشى ئېلىنمايدىغان ئادەملەر ئىكەن. مومامنىڭ يامان خەۋەر دېگىنى شۇ بولسا كېرەك. ئۇ چاغدا كىچىك بولغىنىم ئۈچۈن ئۇ گەپنىڭ تېگىگە يەتمە- گەندىم. شۇنداقتىمۇ سېغىزخان شاراقلىسا، ئۆيىمىزگە مېھمان كېلىدىغانلىقىنى بىلىۋالدىم.

ئات يىلى ئېھتىيات قىلغان تۈزۈك

— بۇ يىل ئات يىلى، كۆيۈك كۆپ بولىدۇ،— دېدى چوڭ ئايام بىزنىڭ ئۆيىگە كىرىپلا. ئۇ ئىنەمنى يوقلاپ كىرگەندى. ئىنەم كەپسىزلىكىدىن كاسسىسىنى مەشكە يې- قىۋالغان بولۇپ، ئىگىراپ ياتاتتى.

ئۇ چاغلاردا مەن باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇۋاتاتتىم. شۇنىڭدىن خېلى كۈنلەر ئۆتكەندىن كېيىن، سىنىپتا بىر ساۋاقدىشىمنىڭ پۇتىغا چوغ چۈشۈپ كەتتى. ھاۋا سو- غۇق بولغاچقا، بىز تەنەپپۇستا مەشنىڭ ئەتراپىغا ئول- شۇۋالغاندۇق.

2006.2

يازغۇچى بىلەن بىللە ماشىنىدا شەھەر سىرتىغا چىقىپتۇ. ئۇ كۈنى شامال چىقماقتا ئىكەن. توستاتتىن يامغۇر يېغىپ كېتىپتۇ. ئۇلارنىڭ ئالدىدا كېتىۋاتقان بىر ساياھەت ئاپتوموبىلىدىن ئىككى چىرايلىق فرانسىيىلىك قىز ئاپتوموبىلىنىڭ ئارقا دېرىزىسىدىن لياڭ شياۋشېڭلارنىڭ ئاپتوموبىلىغا كۆز ئۆزۈمەي قارايتۇ. ئالدىدىكى ئاپتوموبىلىنىڭ چاقدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ-توزان لياڭ شياۋشېڭلارنىڭ ئاپتوموبىلىنىڭ ئەينىكىگە قونۇپ يامغۇر بىلەن قوشۇلۇپ، ئاپتوموبىل دېرىزىسىنى كۆرگۈسىز قىلىۋېتىپتۇ. ئالدىغا ئۆتۈپ كېتەيلى دېسە، يول ئىنتايىن تار ئىكەن. لياڭ شياۋشېڭ شۇ يۇرغا:

—ئالدىغا ئۆتۈپ كەتكىلى بولماسمۇ؟— دەپتۇ.

—بۇنداق يولدا ئالدىغا ئۆتۈۋېلىش ئەدەپسىزلىك بولىدۇ،— دەپتۇ شۇ يۇر. شۇ يۇر شۇنداق دەپ تۇرۇشقا ئالدىدىكى ئاپتوموبىل توختاپ، ئىچىدىن بىر ئەر چۈشۈپتۇ. لياڭ شياۋشېڭلارنىڭ شۇ يۇرنىڭ يېنىغا كېلىپ بىر نېمىلەرنى دەپتۇ. ئاندىن يەنە قايتىپ كېتىپ، ئاپتوموبىلىنى

«ئادەمىلىك» دېگەن نېمە؟ بۇنى كىتاب ئوقۇغانلىقىمىز ئادەملەرنىڭ ھەممىسىنىڭ بىلىپ كېتىشى ناتايىن. «چىيەنجياڭ كەچلىك گېزىتى» نىڭ 11-ئاينىڭ 20-كۈنىدىكى خەۋىرىگە قارىغاندا، شياۋشېڭ ئىجتىمائىي، تەبىئىي پەنلەر ئىنستىتۇتىدا يازغۇچى لياڭ شياۋشېڭ مۇشۇ بىر سۆزنىڭ مەنىسىنى ئالتە سائەت سۆزلىگەن. نۇرغۇن ئوقۇغۇچىلار «ئادەمىلىك» نىڭ مەنىسىنى ئەمدى چۈشەندۈرۈپ، ئەسلىدە مۇنداق ئىكەندە، «ناھايتى بىر جۈملە سۆز ئىكەنمۇ؟ «ئادەمنى ئاساس قىلىش» دېگەنلىكىگە ئەمەسمۇ؟» دەپ ھەيران قالغان. لياڭ شياۋشېڭ خۇر-سىنىپ: «ئادەمنى ئاساس قىلىش» دېمەي يەنە نېمە دەيتتۇق، دېگەن.

شۇ ئەمەسمۇ، «ئادەمنى ئاساس قىلىش» تىن باشقا، بىز «ئادەمىلىك» نىڭ تېخىمۇ كۆپ مەنىسىنى بىلمەيدىغان تۇرساق. «ئادەمىلىك» نى چۈشەندۈرۈشتە، لياڭ شياۋشېڭ مۇنداق بىر ئىشنى تىلغا ئالغان:

بىر قېتىم فرانسىيىدە لياڭ شياۋشېڭ ئىككى پېشقەدەم

— ئۇزاقراق تۇرساڭ بىلىپ قالسىن، ئاۋسترالىيىدە ھەممىلا ئىشتا باشقىلار ساڭا كۆز - قۇلاق بولۇپ يۈر - مەيدۇ - دەپتۇ.

بۇ ئىككى ئىش بىزگە «ئادەمىلىك» نىڭ نېمىلىك - نى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. «ئادەمىلىك» ئەمەلىيەتتە چۈشىنىكسىز نەرسە ئەمەس. مېنىڭچە، ئۇنىڭ ماھىيىتى قەلبتە باشقىلارنىڭ ئەسكەرتىپ تۇرۇشى ھاجەتسىز. ئاڭلىقلىق - چەكلىمىنى ئېتىراپ قىلىشنى ئالدىنقى شەرت قىلغان ئەركىنلىك، ئۆزىنى باشقا كىشىلەرنىڭ ئورنىغا قويۇپ تۇرۇپ، باشقىلارنىڭ غېمىنى يېيىشتەك ئاق كۆ - ئۇلۇكتۇر.

«ئادەمىلىك» نەدە؟ لياڭ شياۋشېڭ ئېيتقانىدەك - دەك، ئۇ يۇقىرى قاتلامدا، ئۇ شۇ دۆلەتكە مۇناسىۋەتلىك باراۋەرلىك، ھەققانىيەتتە؛ ئۇ ئادەتتىكى قاتلامدا، تۇرمۇ - شىمىزدا، كىشىلەر بىلەن كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇنا - سۈۋەتلىرىمىزدە؛ ئادەمىلىك خىسلىتىمىزدە، قەلبىمىزنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدا؛ تەيۋەنلىك يازغۇچى لوڭ يىڭتەي ئېيتقانىدەك، بىر ئادەمنىڭ يۈرۈش - تۇرۇش، گەپ - سۆز، خاراكتېرىدە.

قېنى ئويلاپ باقايلى، باشقىلار چېكىلمەيمۇ، ئۆزد - مىزگە ئۆزىمىز قانچىلىك كۆز - قۇلاق بولالدىق؟ ئىز - تىزماغا، قائىدە - تۈزۈملەرگە ئاڭلىق ھالدا قانچىلىك بويسۇندۇق؟ باشقىلارنىڭ غېمىنى قانچىلىك يېدىق؟ باشقىلارغا قانچىلىك ياردەم قىلدىق.

سۆزلەپ بۇ يەرگە كەلگەندە «مەدەنىيەت بىلەن دۆ - لەت قۇرغىلى بولىدۇ» دېگەن بىر سۆز يادىمغا يېتىپ قالدى. مېنىڭچە، دۆلەتنى تېخىمۇ تەرەققىي تاپقۇزۇش، جەمئىيەتنى تېخىمۇ يۈكسەلدۈرۈش ئۈچۈن، ئۆزىمىزنىڭ خۇشاللىقى ئۈچۈن، ئىقتىساد، پەن - تېخنىكا، قانۇن ئېڭى دەرىسلىكلىرىنى تولۇقلاپ ئۆگىنىۋاتىمىز، ئەلۋەتتە بۇنىڭ خاتا يېرى يوق. بىراق بىزگە ھازىر ئەڭ ئېھتىياجلىق بولۇۋاتقىنى، بىز تولۇقلاشقا تېگىشلىك دەرىسلىك مەدەنى - يەتتۇر، «ئادەمىلىك» تىن ئىبارەت مۇقەددەس دەرس - لىكتۇر.

گۈلشات تەلئەت تەرجىمىسى

(ئاپتور: «ئىشچىلار ۋاقىت گېزىتى» دىن)

يولنىڭ بىر چېتىگە تارتىپ ئۇلارغا يول بوشتىپ تۇرۇپتۇ. لياڭ شياۋشېڭ شوپۇردىن:

— ئۇ سىزگە نېمە دېدى؟ — دەپ سوراپتۇ، شوپۇر:

— ئۇ يولبويى بىز سىلەرنىڭ ئالدىڭلاردا ماڭدۇق، بۇ ئادىل بولمىدى. ماشىنىدا ئىككى قىزىمۇ بار، ئۇلارنى مۇشۇنداق بولۇشى كېرەككەن دېگەن ئويغا كەلتۈرۈپ قويسام بولماس، دېدى، — دەپتۇ. لياڭ شياۋشېڭ بۇ گەپتىن نەچچە كۈنگىچە نومۇس قىلىپ يۈرۈپتۇ.

بۇ ماڭا ئاۋسترالىيىدىكى جىيەنىم ئېيتىپ بەرگەن يەنە بىر ئىشنى ئەسلىتى. ھەپتە ئاخىرى، جىيەنىم ئاۋسترالى - يىدە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن بىر جۇڭگولۇق بىلەن بىللە سېدىنى ئەتراپىدىكى دېڭىز ساھىلىغا بېلىق تۇتقىلى بې - رېپتۇ. ھەر قېتىم تور تاشلىغاندا تورغا بېلىق چۈشمەي قالمايدىكەن. بىراق، ھەر قېتىم تورنى تارتىپ چىقارغان - دىن كېيىن، ھېلىقى جۇڭگولۇق توردىكى ئولجىلارنى بى - رەر قۇر تاللىغاندىن كېيىن، قالغانلىرىنى يەنە دېڭىزغا قويۇپ بېرىدىكەن. جىيەنىم ئاغىرالمى:

— شۇنچە تەستە تۇتقان تۇرساق، نېمە ئۈچۈن يەنە دېڭىزغا قويۇۋېتىسىز؟ — دەپ سوراپتۇ. ھېلىقى جۇڭگو - لۇق:

— ئاۋسترالىيىدە بېلىق تۇتماقچى بولغان ھەرقانداق ئادەم دۆلەت قانۇنىدا بەلگىلەنگەن چوڭلۇقتىكى بېلىقنىلا تۇتۇشقا بولىدىغانلىقىنى بىلىدۇ، — دەپتۇ خاتىرجەم ھالدا. جىيەنىم:

— ئوچۇق دېڭىزدا كىمۇ باشقۇرۇپ، نازارەت قىلىپ كېتەلەيتتى؟ — دەپتۇ. ھېلىقى جۇڭگولۇق مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ:

سرتىدىكى ئىلىم ساھەسىنى زىلزىلىگە سېلىپ، دۇنيادا يېڭى بىر پەن—دۇنخۇاڭشۇناسلىقنى بارلىققا كەلتۈردى. كامىردا بايقالغان 50 مىڭ ئورامدىن ئوشۇق ئەسەرلەر ئەمەلىيەتتە بىر ئوتتۇرا ئەسىر مەدەنىيەت خەزىنىسىنىڭ ئۆزى ئىدى. خوشى ئۇنىڭغا «راھىبلار كۇتۇپخانىسى» دەپ باھا بەرگەندى. يېقىنقى 10 يىلدىن بېرى ھەرقايسى ئەل ئالىملىرى بۇ مىراسلار ئۈستىدە ئوخشىمىغان نۇقتە-لاردىن كەڭ كۆلەمدە تەتقىقات ئېلىپ باردى. ئالىملار دۇنخۇاڭ مىراس ئەسەرلىرىنىڭ يالغۇز جۇڭگو تارىخىنى تەتقىق قىلىشتىلا ئەمەس، بەلكى دۇنيا مەدەنىيەت تارىخىنى تەتقىق قىلىشتىمۇ غايەت زور تۈرتكىلىك رول ئويدى. نايدىغانلىقىنى چۈشىنىشتى. تارىختىكى نۇرغۇن چىڭگىش مەسىلىلەر دۇنخۇاڭ مىراس ئەسەرلىرى تەتقىقاتى ئارقى-لىق يېڭى ھەل قىلىش يولىغا ئېرىشكۈسى. شۇڭا، نۇرغۇن تەتقىقات نەتىجىلىرى بارلىققا كېلىپ، خەلقئارا ئىلىم-پەن ساھەسىدە «دۇنخۇاڭ قىزغىنلىقى»نى قوزغىدى. لېكىن، بۈگۈنكى كۈندە ئەگەر سىز دۇنخۇاڭ قولىزىمىلار ساقلانغان كامىردا بايقالغان ئەسەرلەرنىڭ ھەممىسىنى كۆرمەكچى بولسىڭىز پۈتۈن يەرشارىنى بىر ئايلىنىپ

1900 - يىلى دۇنخۇاڭ مۇكاۋ ئۆڭكۈرىدىكى قولىزى-مىلار ساقلانغان كامىرنىڭ بايقىلىشى دۆلەت ئىچى ۋە

بېرىپ تۈگەتكەن، 1902 - يىلى گەنسۇنىڭ ما ئارىپ ئە - مەلدارى يې چاڭچى ۋاڭ ئامبالنىڭ قولىدا يەنە بىر نەچچە ئورام قەدىمىي قوليازما ۋە ئەسەرلەرنى كۆرگەن. يې چاڭچى بۇ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنىڭ قىممىتىنى بىلە - دىغان ئادەم ئىدى. ئۇ ئەينى چاغدىكى فەنئەي يامۇلغا بۇ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى ئۆلكىگە يۆتكەپ ساقلاش تەكلىپىنى بەرگەن. فەنئەي يامۇلى ھېساب قىلىپ بېقىپ: بۇ قەدىمىي ئەسەرلەرنى دۇنخۇاڭدىن ھارۋىغا بېسىپ ئۆلكىگە يۆتكەشكە، ئاز دېگەندە مىڭ سەردەك كۈمۈش كېتىدىكەن، زادى مۇنچىلىك قىلىپ كېتىشكە ئەرزىمىدۇ، دەپ بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلمىغان. لېكىن، ھۆكۈمەت ئىشى بولغاچقا فەنئەي يامۇلى قولىنىڭ ئۇچىدا بولسىمۇ بىر ئا - لاقنى يېزىپ، دۇنخۇاڭ ناھىيىسىگە «مىراس ئەسەر ۋە رەسىملەر ئوبدان پېچەتلەپ ساقلاش» دېگەن ھۆج - جەتنى چۈشۈرگەن. ناھىيە بۇ ئالاقىنى تاپشۇرۇپ ئالغان - دىن كېيىن، ئۇلارمۇ بىر ئالاقە يېزىپ ۋاڭ راھىبا چۈ - شۈرگەن. «ئوبدان پېچەتلەپ ساقلاش» مەجبۇرىيىتى ۋاڭ راھىبىنىڭ ئۈستىگە يۈكلەنگەن. شۇنداق قىلىپ، تا - رىخنىڭ ئاچچىق بىر چاقچىقى بىلەن دۇنيادا كەم ئۈچ - رايىدىغان بۇ ئاجايىپ بايلىقلارنىڭ تەقدىرى ۋاڭ راھىبىنىڭ قولىغا چۈشكەن. ئەمما، سەلتەنەتلىك مەنچىڭ خانىدانى - قىنىڭ ھەر دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرى بولسا بۇ ئىشنى پە - سەنتىگىمۇ ئېلىپ قويمىغان.

ۋاڭ راھىب قانداقمۇ بۇ مىراسلارنى ئوبدان پېچەتلەپ ساقلىيالىسۇن، ئۇ بىر ساندۇق قوليازىمىلارنى جۇجۇەنگە ئەكېلىپ ئەنسۇداۋنىڭ دوتىيى مانجۇ تىڭ دوڭغا تەقدىم قىلدى. تىڭ دوڭمۇ مال تونۇمايدىغانلاردىن ئىدى. ئۇ قوليازىمىلارنىڭ پۇچۇركىسىنى «مېنىڭكىگە يەتمەيدى - كەن» دەپ، ئۇمۇ بۇ قوليازىمىلارنى باشقىلارغا سوۋغا قىلىپ بېرىۋەتكىلى تۇرغان. دەل شۇ چاغدا جىيايۇگۈەندە باج ئىشلار مەھكىمىسىدە بىر بىلگىيلىك كىشى بولۇپ، ۋەزىپە ئۆتەش ۋاقتى توشۇپ قايتماقچى بولۇپ تۇرغان - دى. ئۇ تىڭ دوڭ بىلەن خوشلاشماقچى بولۇپ بارغاندا، تىڭ دوڭ ئۇنىڭغا قوليازىمىلاردىن بىر قانچە ئورامنى سوۋغا قىلىپ بەرگەن ۋە «بۇلار دۇنخۇاڭنىڭ تاش كا - مىردىن تېپىلغان قەدىمىي ئەسەرلەر بولىدۇ» دەپ چۈ - شەندۈرگەن. ھېلىقى بىلگىيلىك شىنجاڭدىن ئۆتكەندە، بۇ قەدىمىي ئەسەرلەرنى شىنجاڭ گېنېرالى چاڭ گېڭ ۋە

چىقىشىڭزغا توغرا كېلىدۇ. غەرب بايلىق ئوغرىلىرىنىڭ بۇلاڭ - تالاڭ قىلىشى بىلەن بۇ ھۆججەتلەر ئون نەچچە دۆلەتتىكى 30 دىن ئوشۇق مۇزېيلارغا تاراپ كەتكەن. ھازىر دۆلىتىمىزنىڭ بېيجىڭ كۈتۈپخانىسىدا ساقلىنىۋاتقان دۈ - خۇاڭ مىراس ئەسەرلىرى پەقەت تالان - تاراجدىن كېيىن ئېشىپ قالغان پارچە - پۇرات قوليازىمىلار، دۇنخۇاڭ مە - راس ئەسەرلىرىنىڭ ئېسىللىرى چەت ئەللىكلەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتكەن بولۇپ، ئۇنىڭ جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ مەدەنىيەت بايلىقىغا سالغان زىيىنى مۆلچەرلىگۈسىزدۇر.

1

مەشھۇر خەتتات ۋە باھالىغۇچى شى جىليۇنىڭ بايانى - لىرىغا قارىغاندا، چىڭ خانىدانلىقىنىڭ خۇاڭشۇ يىللىرى، دۇنخۇاڭ ئىبادەتخانىسىدىكى ۋاڭ راھىب بىر كىشىنى ياللاپ مۇگاۋ ئۆڭكۈرىدىكى يەتتە بۇت قەسىرىدە نوم كۆچۈرگۈزۈپتۇ. بىر قېتىم نوم كۆچۈرگۈچى غاڭزىسىدىكى تاماكىسىنى تۇتاشتۇرۇپ چېكىپ غاڭزىنى ئالدىدىكى تام - نىڭ يېرىقىغا قىستۇرۇپ قويماقچى بولۇپ، غاڭزىنىڭ ئۇزۇن قومۇش سېپىنى يېرىققا تىققان ئىكەن، قومۇش تامنىڭ يېرىقىغا كىرىپ كېتىۋېرىپتۇ. غاڭزىسى بىلەن تامنى ئۇرۇپ كۆرسە، ئىچى كاۋاكەنكە ئاۋاز چىقىپتۇ. ۋاڭ راھىب جوتۇ بىلەن تامنى چانسى بىر كىچىك ئىشىك چىقىپتۇ. لاي بىلەن سۇۋۇۋەتكەن بۇ ئىشىكىنىمۇ چاناپ ئېچىپتىكەن، بىر ئۆي كۆرۈنۈپتۇ. كۆلىمى بىر جاڭدىن ئوشۇقراق كېلىدە - ھان چاسا ئۆي ئىكەن. قارىسا ئۆينىڭ ئىچىدە ئاق رەختكە ئورالغان نەرسىلەر دۆۋىلەڭلىك تۇرغۇدەك، بولاقلارنىڭ ئاستىغا نوم ئورايدىغان رەختلەر بىلەن سىزما رەسىملەر سېلىنغان بولۇپ، ئۈستىگە ئورام - ئورام قوليازىمىلار نا - ھايىتىمۇ رەتلىك تىزىپ قويۇلغان ئىكەن. مانا بۇ كېيىن داڭقى دۇنياغا پۇر كەتكەن دۇنخۇاڭ مۇگاۋ ئۆڭكۈرىدىكى مىراس ئەسەرلەر ساقلانغان كامىر ئىدى.

ۋاڭ راھىب قارا قورساقراق ئادەم بولغاچقا بۇ مەدە - نىيەت يادىكارلىقلىرىنىڭ قىممىتىنى چۈشەنمىگەن. ئۇ بە - زى قوليازىمىلار بىلەن رەسىملەرنى ئاپىرىپ دۇنخۇاڭ نا - ھىيىسىنىڭ ئامبىلى ۋاڭ زۇڭخەنگە سوۋغا قىلغان. ۋاڭ ئامبال سەل مال تونۇيدىغان ئادەم ئىكەن. ئەمما، ئۇمۇ ۋاڭ راھىبتىن ئالغان نەرسىلەرگە پەقەت ھۇزۇرلىنىش قىممىتى بار قەدىمىي ئاسارەتتە، دەپلا قاراپ، ئەمەل - دارلار سورۇنلىرىدا دوست - يازەنلىرىگە سوۋغا قىلىپ

2006

قانداق ئوغرىلاپ كەتكىنىنى ھازىرغىچە ھېچكىم بىلمەيدۇ. ئۇ مېراس ئەسەرلەر ساقلانغان كامىرغا بىرىنچى بولۇپ يېتىپ كەلگەن غەربلىك بايلىق ئوغرىسى بولۇپ، ئۇنىڭ كەلگەن ۋاقتى ئەنگىلىيەلىك ستەيىندىنمۇ ئىككى يىل ئىلگىرى ئىدى. ئۇنىڭدىن كېيىنكى يەنە بىر روسىيەلىك ئوغرى دىنىبورگ دۇنخۇئاغا يېتىپ كەلگەندە، مېراس ئەسەرلەر ساقلانغان كامىردا ھېچقانچە قولىزما قالمىغانىدى. ئۇ دىنىبورگ قولىزما لارنى ۋالڭ راھىتىن ئېلىش بىلەن بىللە يەنە شۇ ئەتراپتا ئولتۇراقلاشقان كىشىلەردىنمۇ بەزى ئەسەرلەرنى يىغىپ سېتىۋېلىپ، ئاز بولمىغان ئېسىل مېراسلارنى قولغا چۈشۈرگەن. كۆنكۈپت ئەھۋاللار توغرىسىدا ئۇ ئۆزىنىڭ ساياھەت خاتىرىسىگە خاتىرە قالدۇرغان. بۇ خاتىرە ھازىر سابىق سوۋېتلەر ئىتتىپاقى پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ ئارخىپ سارىيىدا ساقلانماقتا. ئۇنىڭدىن بۇرۇن ئۇنىڭ قېرىنداشلىرىنىڭ دۇنخۇئاگىدىكى مېراس قولىزما لارنى قانداق قولغا چۈشۈرگەنلىكىنى دۇنياغا ئوچۇق ئاشكارىلاش ياكى خەلققە ئېيتىش ۋاقتىمۇ كېلىپ قالار.

3

1879 - يىلى، ۋېنگرىيە گېئولوگىيەلىك تەكشۈرۈش ئورنىنىڭ باشلىقى لوكاچ ۋە سېھىنلار دۆلىتىمىزنىڭ غەربىي - شىمالىي گەنسۇ ئەتراپىدا جۇغراپىيەلىك تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى. لوكاچ دۇنخۇئاغا كەلگەندە، مۇگاۋ ئۆڭكۈرىدىكى تەڭدىشى يوق تام رەسىملىرى ۋە بۇتلارنى كۆرۈپ ئىختىيارسىز «ئاپىرىن!» دەۋەتتى. مۇگاۋ ئۆڭكۈرىنىڭ ئۇنىڭدا قالدۇرغان تەسىرى ھەقىقەتەن چوڭقۇر بولغان ئىدى. ئارىدىن 20 يىل ئۆتۈپ، 1902 - يىلى گېرمانىيىنىڭ ھامبورگ شەھىرىدە خەلقئارا شەرق ئىلمىي يىغىنى چاقىرىلغاندا، لوكاچ دۇنخۇئاگىدىكى بۇددا سەنئىتى توغرىسىدا دوكلات قىلىپ، مۇگاۋ ئۆڭكۈرىدىكى تام رەسىملىرى ۋە بۇتلارنىڭ نەپىسلىك، گۈزەللىك تەرەپتىكى قىممىتىگە ئىنتايىن يۇقىرى باھا بەردى. ئۇنىڭ «قىزغىن بايانى» شۇ يەردە ئولتۇرغان بىر كىشىنىڭ ئاغزىدىن سېرىق سۇ ئاققۇزۇپ، ئوي - خىياللىرىنى ئاللىقاياقلارغا ئېلىپ كەتتى. بۇ كىشى دەل ستەيىن ئىدى. ستەيىنمۇ ۋېنگرىيەلىك، ئەمما ئۇ ئەنگىلىيەلىك مۇستەھلىكىسى بولغان ھىندىستان ھۆكۈمىتىنىڭ غەربىي - شىمال چېگرا - قىلىرىدىكى مائارىپ مۇپەتتىشلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتەيتتى. كېيىن ھىندىستاننىڭ ئارخېئولوگىيەلىك تەكشۈرۈش ئور -

دوتەيلەرگە بۆلۈپ بېرىۋەتكەن. دۇنخۇئاغا قەدىمىي ئەسەرلەر ساقلانغان بىر كامىرنىڭ بايقالغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەر مانا مۇشۇنداق ئەتراپقا تاراپ كەتكەن.

2

1840 - يىلىدىكى ئەپپۇن ئۇرۇشىدا ئەنگىلىيە جاھازىلىرىنىڭ جۇڭگونىڭ دەرۋازىسىنى توپ - زەمبەرەكلەر بىلەن ئاچقاندىن كېيىن، غەربنىڭ ئاتالمىش ئالىم، دىن تارقاقچى، ئارخېئولوگ، گېئولوگىيەلىك ئىلمىچىلەر جۇڭگوغا ئىچكىرىلەپ كىرىشكە باشلىغان. ئۇلار دىن تەرغىپ قىلىش، خەرىتە سىزىش، گېئولوگىيەلىك چارلاش ئېلىپ بېرىش، ئۆرپ - ئادەتلەرنى تەكشۈرۈش، تىل دىئالېكتى - كىلىمىنى تەتقىق قىلىش دېگەندەك ۋەتەنلىرىنى ئېسى - ۋېلىپ، دۆلىتىمىزنىڭ بۇلۇڭ - پۇچاقلىرىغىچە ئەمەلىي ئۇسۇپ كىرىپ، دۆلىتىمىزنىڭ قىممەتلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى تالان - تاراج قىلغانىدى. دۇنخۇئاڭ مۇگاۋ ئۆڭكۈرىنىڭ تاش كامىرىدا ساقلانغان قەدىمىي ئەسەرلەرمۇ بۇ تەقدىردىن قېچىپ قۇتۇلالمىدى. دۆلىتىمىزنىڭ مەشھۇر ئالىمى جېڭ جىندو 1956 - يىلى سوۋېتلەر ئىتتىپاقىنى زىيارەت قىلغاندا، لېنىنگرادتا ھازىرقى سانت پېتېربورگ قىشلىق ساراي مۇزېيىنى ئېكسكۇرسىيە قىلغان ھەمدە شەرق تەتقىقات يۇرتىغا بېرىپ دۇنخۇئاغا بايقالغان قولىزما لارنى كۆرۈپ (10مىڭ ئورامدىن ئاشىدىكەن) بەكمۇ ھاياجانلىنىپ كەتكەن. بۇ 10 مىڭ ئورامدىن ئوشۇق خەنزۇ يېزىقىدىكى قەدىمىي قول يازمىلاردا كىشىنى تالڭ قالدۇرىدىغان مەزمۇنلارنىڭ بولۇشى چوقۇم ئىدى... جېڭ جېنرو دوستىغا يازغان بىر پارچە خېتىدە: «بۇگۈن چۈشتىن ئىلگىرى دۇنخۇئاڭ قولىزما لىرىنى كۆردۈم. ھەممىسى بولۇپ ئىككى - ئۈچ يۈز ئورامدەك كۆردۈم. ھەممىسى ئۇلارنىڭ ئالدىن تاللاپ قويغانلىرى ئىكەن. كىم بىلىدۇ، قالغانلىرىنىڭ ئىچىدە يەنە قانچىلىك قىممەتلىك نەرسىلەر بار بولغىنىتى. مەن كۆرگەن بۇ نەچچە يۈز ئورام قولىزما ئىچىدىمۇ كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان نەرسىلەر ئاز ئەمەسكەن...» دېگەن. لېنىنگراد شەرق تەتقىقات ئورنى دۇنخۇئاغا يوقالغان قولىزما لاردىن 12مىڭ ئورامدەك يىغقان. بۇلار 1905 - يىلى 10 - ئايدا روسىيەلىك ئوبروچېپ ۋە 1914 - يىلى ئودىنبورگلار دۇنخۇئاگىدىن ئوغرىلاپ كەتكەن نەرسىلەر ئىدى. ئوبروچېپ بۇ قولىزما لارنى دۇنخۇئاگىدىن

MIRAS

تەخمىنەن 720 سەر كۈمۈشكە باراۋەر كېلىدىكەن. 16 ئايدىن كېيىن، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ بۇ دۆلەت تەۋەرىۋكلىرى لوندوننىڭ بىرتانىيە مۇزېيىغا تىزىپ قو- يۇلدى.

4

ئارقىدىنلا يېتىپ كەلگىنى فرانسىيىلىك خەنزۇشۇناس پائۇل پىللىئوت بولدى. ئەينى ۋاقىتتا ئۇ بىر ئېكسپىدىت- سىيە ئەترىتىنى باشلاپ شىنجاڭدا ئارخېئولوگىيىلىك قە- زىش ئېلىپ بېرىۋاتقان ئىدى. ئۇ گېنېرال چاڭ گېڭ ئۆ- زىگە سوۋغا قىلغان بىر بۇددا نومىنىڭ تالڭ دەۋرىگە تە- ئەللۇق نۇسخا ئىكەنلىكىنى تونۇپ، ئۇنىڭ كېلىشى مەنبە- سىنى تاقەتسىزلىك بىلەن ئېنىقلاپ بىلىۋالدى - دە، 1908 - يىلى 3 - ئايدا دۇنخۇئاڭغا يېتىپ كەلدى. پائۇل پىللىئوت كەڭ مەلۇماتقا ئىگە خەنزۇشۇناس ئىدى، ئۇ ئۆزىنىڭ خەنزۇچىدىكى مۇستەھكەم ئاساسى ۋە مول ئارخېئولوگىيىلىك بىلىمى بىلەن قولىزمىلار ساقلىنىۋاتقان كامىردىكى بارلىق مىراس ئەسەرلەرنى بىر قېتىم كۆزدىن ئۆتكۈزۈپ چىقتى. ئۇ ئۆزى: «كامىردىكى قولىزمىلار غەيرىي كۆزلەردىن خالىي تاشلىنىپ تۇرۇپتۇ. شۇنداق دېسەم ئوشۇق كەتمەيدۇكى، بۇ نەرسىلەر يوقىلىدىغان بولسا ئورنىنى تولدۇرۇپ بولمايدۇ» دېگەندى. پائۇل پىللىئوتنىڭ مىراس قولىزمىلار ساقلىغان كامىردا ئۆزىنى ئۆزى تارتقان بىر پارچە رەسىمى بار. رەسىمدىن ئۇنىڭ تاغدەك دۆۋىلىنىپ تۇرغان قولىزمىلار ئالدىدا زوڭزىد- يىپ ئولتۇرۇپ، چىراغ يورۇقىدا ئەسەرلەرنى بىر مۇ بىر راۋاقلاپ كۆرۈۋاتقىنىنى كۆرىمىز... ئۇ كامىردا ئۈچ ھەپتە تۇردى. ھەر بىر قولىزمىنى كۆرۈپ چىقىپلا قالماستىن ھەر بىر ۋاراق قەغەزگىچە ۋاراقلاپ چىقتى. ئۇ پىششىق خەنزۇ

نىغا يۆتكەلگەن ئىدى. ئۇ تولۇق تەييارلىق قىلىپ، ئىككى قېتىم دۆلىتىمىزنىڭ شىنجاڭ رايونىغا كىردى. بىلگىيىلىك- لەردىن دۇنخۇئاڭدا مىراس ئەسەرلەرنىڭ بايقالغانلىقىنى ئۇقۇپ، 1907 - يىلى 5 - ئايدا تەقەززالىق بىلەن دۇ- خۇئاڭغا يېتىپ كەلدى.

ستەين داڭلىق سانسىكرىت يېزىقى ئالمى ئىدى، گەرچە ئۇ خەنزۇ يېزىقىنى بىلمىسىمۇ تەرجىمان ياللاپ ئىشلەتتى. ستەين ئۆزىنىڭ «غەربىي يۇرتتىكى ئارخېئو- لوگ خاتىرىسى» دە مۇنداق يازدۇ: ۋاڭ راھىبىنىڭ قول- دىكى چىراغ سۇس پىلىلداپ تۇراتتى. كۆز ئالدىم بىردىنلا يورۇپ كەتكەندەك بولدى. قولىزمىلار يەردە تۆپە - تۆپىسىگە قالايمىقان دۆۋىلىنىپ تۇراتتى. ئېگىزلىكى 10 فوت ئەتراپىدا بولۇشى مۇمكىن. كېيىن ئۆلچىگىنىمىزدە 500 كۇپ فوتچە چىقتى. بۇ كىچىك ھۇجرا تەخمىنەن توققۇز فوت چامىسىدىكى چاسا ئۆي ئىكەن...»، «ئو- رام - ئورام قولىزمىلاردىن باشقا يەنە رەسىم سىزىشقا ئىشلىتىدىغان رەڭسىز قاتتىق رەختكە ئوراپ قويغان يو- غان بىر بولاقمۇ بار ئىكەن، ئاچساق ھەممىسى قەدىمىي رەسىملەر ئىكەن. رەڭلىرى ناھايىتىمۇ تەڭشەلگەن بولۇپ، يېپىڭى چاقناپ تۇراتتى». شۇ چاغدا ستەين ئۈنچىقماي ۋاڭ راھىبقا يەر ئاستىدىن قارىدى. ئۇ ۋاڭ راھىبىنىڭ بۇ قىممەتلىك قولىزما ۋە سەنئەت بۇيۇملىرىغا پەرۋاسىز قاراپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، ھەيرانلىق ئىچىدە يېنىكلەپ قالغاندەك بولدى. «ئەڭ ياخشى ئۆزۈمنىڭ قىزغىن كەيپىياتىمنى بىلدۈرمىگىنىم ياخشى» دەپ ئويلىدى.

ستەين ئېلىپ كەتكەن مىراس ئەسەرلەر 10 مىڭ ئورامدىن ئاشىدۇ، ئۇ يەنە نۇرغۇن سىزما رەسىملەر، كەشتە، شايغا سىزىلغان رەسىملەرنى ئېلىپ كەتكەن. بۇ- نىڭ ئىچىدە ئۇزۇنلۇقى بىر جاڭدىن ئاشىدىغان، كەڭلىكى بەش - ئالتە چى كېلىدىغان، تالڭ دەۋرىدە كەشتىلەنگەن ئاۋالوكتىسى سۇۋارا ① نىڭ رەسىمى، ياغاچ ئويمىدا بى- سىلغان ۋاجرا نومى، نوم ئۈستىدە نەپىس ئىشلەنگەن بۇت رەسىملىرى بار ئىدى. بۇ دۇنيادىكى ھازىر ساقلىنىۋاتقان ئەڭ بۇرۇنقى باسما بۇيۇملىرى، ئەڭ دەسلەپكى نادىر ئويما رەسىملەر ھېسابلىناتتى. بۇنىڭ بەدىلىگە ستەين ۋاڭ راھىبقا 14 پارچە يامبۇ بەرگەن. بۇ 14 پارچە يامبۇ زادى قانچە سەر كۈمۈش بولدى؟ «يىپەك يولىدىكى چەت ئەل ئالۋاستىلىرى» دېگەن كىتابقا ئاساسلانغاندا،

تېلى ئاساسى ۋە جۇڭگو تارىخىي بىلىملىرى بىلەن، قول- يازمىلار ئىچىدىكى ئېسىللىرىنى تاللاپ ئېلىپ كەتتى. ئۇ- نىڭ ئېلىپ كەتكەنلىرى قوليازىمىلار ئىچىدىكى ئەڭ قىممەتلىكلىرى ئىدى. مەسىلەن، ئۇ داۋجياۋ دىنىغا ئائىت مۇقەددەس كىتابلار قوليازىملىرىنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك ئوغرىلاپ ماڭغان. بۇنىڭ 60 - 70 پارچىسىنىڭ ھەممىسى پارىژدا ساقلانماقتا. دۇنخۇاڭ مىراس ئەسەرلىرىنىڭ ئەڭ چوڭ قىممىتى شۇ يەردىكى: ئۇنىڭدا نۇرغۇن قەدىمىي تەلىماتلار، ئىزاھ ۋە شەرھلەر ساقلنىپ قالغانىدى. مەسىلەن: «مۇھاكىمە ۋە بايان» نىڭ ھازىر پەقەت خې يەن ئىزاھلىغان بىرلا نۇسخىسى بار. دۇنخۇاڭ تاش كامىرىدا بولسا خۇاڭ كەن ئىزاھلىغان نۇسخىلىرى بايقالغان بو- لۇپ، ئۇنىڭغا ئىككى خەن دەۋرى بىلەن ۋېي، جىن بەگ- لىكلىرى ئارىلىقىدا ئۆتكەن كىشىلەر سۆزلىگەن «مۇھا- كىمە ۋە بايان» نىڭ مۇھىم نۇقتىلىرى كىرگۈزۈلگەن- كەن. بۇلارنىڭمۇ ھەممىسىنى پائۇل پىللىئوت ئوغرىلاپ كەتكەن. شۇڭا، ئۇ ئۆزىمۇ ماختىنىپ، مەن ئېلىپ كەتكەن ئەسەرلەرنىڭ ھەممىسى دۇنخۇاڭ قوليازىملىرى ئىچىدىكى ئەڭ قىممىتى بارلىرى، دېگەندى. ئۇ ستەين تەرجىمانغا بېقىنىپ قېلىپ دىققەت قىلماي قالغان ئەڭ قىممەتلىك قوليازىمىلار ۋە تىلشۇناسلىق، ئارخېئولوگىيىگە ئائىت قىممەتلىك ئەسەرلەر بولۇپ 6000 ئورامدىن كۆپ نۇسخىدىكى يازما مىراسلار ھەم بىر قىسىم رەسىملەرنى ئون ھارۋىغا بېسىپ پارىژغا ئېلىپ كەتتى.

5

ئوبروچېپ، ستەين، پىللىئوتلاردىن كېيىن، 1911 - يىلى 10 - ئايدا دۇنخۇاڭغا ياپونىيىنىڭ ئوتانى يېتەكچىلى- كىدىكى ئېكسپىدىنتسىيە ئەترىتى يېتىپ كەلدى. ئېكسپى- دىنتسىيە ئەزالىرى ئىچىدە تاجىبانا ۋە سۇن رۇڭسەنلاڭلار بار ئىدى. ئۇلار ۋاڭ راھىنىڭ قولىدىن 500 ئورامدىن ئوشۇق قوليازما ۋە ئاجايىپ نەپىس ئىشلەنگەن ئىككى بۇتنى ئالداپ ئېلىپ كەتتى.

1909 - يىلى 5 - ئايدا پىللىئوت جۇڭگوغا يەنە بىر نۆۋەت كەلدى. ئۇ جۇڭگو ئالىملىرىغا ئۆزى قولغا كەل- تۈرگەن پارلاق نەتىجىلەرنى كۆز - كۆز قىلىش ئۈچۈن، ئالغاچ كەلگەن دۇنخۇاڭ مىراس ئەسەرلىرىنى بېيجىڭ ئالتە دۆلەت مېھمانخانىسىدا كۆرگەزمە قىلدى، جۇڭگو

ئالىملىرىدىن لوجىنيۋ، دۇڭ كاك، جىڭفۇ قاتارلىقلار بۇ- نىڭدىن خەۋەر تېپىپ، پىللىئوتنى زىيارەت قىلىپ بارغا- نىدى، پىللىئوت ئۇلارنى دۇنخۇاڭدىكى مىراسلار ساق- لانغان كامىرىنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەردار قىلدى... جۇڭگو ئالىملىرى دۇنخۇاڭ مىراسلىرىنى شۇ چاغدا ئاندىن كۆ- رۈپ، قولىدىن چۈشۈرمەي ماختاپ كېتىشتى. ئەينى ۋا- قتتىكى «شۈنتيەن شىباۋ» گېزىتى، تېنچىن «داڭگۇ- باۋ» گېزىتلىرى «تاش كامىردا ساقلانغان ئەسەرلەر ئوتتۇرىغا چىقتى» دېگەن ماۋزۇلاردا خەۋەرلەرنى بەردى. شۇنىڭ بىلەن، دۇنخۇاڭدا بايقالغان مىراس ئەسەرلەر ساقلنىۋاتقان كامىرىنىڭ خەۋىرى بېيجىڭنىڭ ئىچى - تې- شىغا تارقالدى. چىڭ ھۆكۈمىتى مۇشۇ ۋاقىتقا كەلگەندە ئاندىن ئۇيقۇسىدىن ئويغانغاندەك بولدى.

1909 - يىلى 8 - ئاينىڭ 22 - كۈنى، يەنى دۇنخۇاڭ- دىكى مىراس ئەسەرلەر ساقلانغان كامىر بايقىلىپ توققۇز يىلدىن كېيىن، چىڭ ھۆكۈمىتى ئىلىم يۇرتى ② بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ھەمدە ئالتە مىڭ سەر كۆمۈش ئاجرىتىپ، دۇنخۇاڭ مىراس ئەسەرلىرىنى سۈرۈشتۈرۈپ تېپىپ سې- تىۋېلىشقا بۇيرۇدى. دۇنخۇاڭ ناھىيىسىنىڭ ئارخېپىدا ساقلنىۋاتقان 49 - نومۇرلۇق ئالاقىدا: «ئىلىم يۇرتىنىڭ يىغىپ سېتىۋېلىش بۇيرۇقىغا بىنائەن، بۇ ناھىيە بۇيرۇقنى ئىلمىي نازارەت بىلەن بىرلىكتە كۆپچىلىككە ئۇقتۇرۇڭلار. ئىلگىرى دۇنخۇاڭ كامىرىدا ساقلانغان مىراسلارنىڭ ھەممىسىنى يىغىپ سېتىۋېلىپ ئۆلكىگە يەتكۈزۈپ بېرىڭ- لار... مىڭ ئۆيلەردىكى بۇرۇنقى نۇسخىدىكى قوليازما- لارمۇ ئۆلكىگە يەتكۈزۈلسۇن، ئۇ يەر كۇڭزى ئىبادەتخا- نىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلسۇن» دېيىلگەن. 1910 - يىلى 3 - 4 - ئايلار ئارىلىقىدا دۇنخۇاڭ ناھىيىسى بىرىنچى تۈر- كۈمدىكى دۇنخۇاڭ مىراس ئەسەرلىرىدىن 6004 ئورام قوليازىمنى ھارۋىغا قاچىلاپ يولغا سالدى. بۇلاڭ - تالاڭ- دىن ئېشىپ قالغان بۇ مىراس ئەسەرلەرنىڭ نۇرغۇنلىرى يەنە دۇنخۇاڭدىن بېيجىڭگىچە بولغان ئارىلىقتا ئوغرىلە- نىپ، چېچىلىپ تۈگىدى، ئەسەرلەر بېسىلغان ھارۋا بېي- جىڭغا يېتىپ بارغاندا، شىنجاڭنىڭ چارلاش ئەمەلدارى خې يەنشۇڭنىڭ ئوغلى خې جىنىي كۈتۈۋېلىپ، ھارۋىنى ئۇدۇل ئۆزىنىڭ ئۆيىگە باشلاپ باردى. ئالدىن كېلىشۋالغىنى بويىچە خې جىنىيىنىڭ قېيناتىسى لى شىڭدو ۋە ليۇتىڭچېن،

IRAS

غان كامىر بايقىلىپ 1949 - يىلىغا كەلگەندە چاڭ شۇخۇاڭ ئەپەندى دۇنخۇاڭ مۇگاۋ ئۆڭكۈرنىڭ مىراس ئەسەرلەر ساقلانغان ھېلىقى كامىرنىڭ سىرتىدىكى بىر ئورۇندا يەنە پارچە - پۇرات توم قوليازمىلىرىنى بايقىدى. 1944 - يىلى 8 - ئاينىڭ 30 - كۈنى ئۇلار مۇگاۋ ئۆڭكۈرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئىبادەتخانىنىڭ ئارقىسىدىكى كىچىك بىر بۇتە خانىدىن چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرلىرىگە تەئەلەلۇق بولغان، ئانچە قىممىتى بولمىغان ئۈچ بۇتنى يۆتكەمەكچى بولغاندا، بۇتنىڭ ئىچىدىكى لىم ياغاچنىڭ بېشى بۇتنىڭ ئاستىدىكى يەرگە ناھايىتى چوڭقۇر كۆمۈۋېتىلگەنلىكتىن يۆتكىيەلمەي قالغان. شۇنىڭ بىلەن، ئەڭ ياخشىسى بۇتنى بۇزۇۋەتەمەكچى بولغان. بۇتنى بۇزۇشقا باشلىغاندىن كېيىن قارىسا، بۇتنىڭ ئىچىدىكى ياغاچ لىمغا ئورالغان ماتېرىيال مەڭگەن ياكى قومۇش بولماستىن قوليازما پارچىلىرى ئىكەن. چاڭ شۇخۇاڭ ۋە ئارخېئولوگ شىيانەي، دۇنخۇاڭشۇناس شياڭ دا قاتارلىقلارنىڭ تەكشۈرۈپ بېكىتىشىچە، تېپىلغان نوم تېكىستلىرى 66 جىلد بولۇپ، يىرتىقلىرى 35 پارچە ئىكەن. بۇ دۇنخۇاڭدىكى مىراس ئەسەرلەر ساقلانغان كامىر بايقالغاندىن كېيىن يەنە بىر چوڭ بايقاش ھېسابلىنىدۇ. بۇزۇۋېتىلگەن ئۈچ بۇتە 1900 - يىلى مىراس ئەسەرلەر ساقلانغان كامىر بايقىلىشىنىڭ ئالدىدىمۇ مەۋجۇت ئىكەن. بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، بۇ قوليازمىلار مىراس ئەسەرلەر ساقلانغان كامىردىكى قوليازمىلاردىن ئەمەس. قەغەز ۋە خەت شەكىللىرىدىن قارىغاندا ئالتە سۇلالە دەۋرىگە مەنسۇپ مەراسىلار ئىكەن. بۇ بىزگە مۇگاۋ ئۆڭكۈردىكى ئەسەرلەر ساقلانغان كامىرنىڭ سىرتىدىمۇ قوليازمىلارنىڭ ئۇچراپ قېلىش مۇمكىنچىلىكى بارلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ. مۇگاۋ ئۆڭكۈردە مۇندىن كېيىنمۇ مىراس ئەسەرلەر ساقلانغاندا قان يېڭى كامىرلار بايقىلىشى مۇمكىن، بۇنىڭغا گۇمان كەتمەيدۇ.

① ئاۋالوكتىسى سۇزا - بۇدا دىنىدىكى شەپقەتچى كەبۇدە.
 ② ئىلىم يۇرتى (学部) ھازىرقى مائارىپ مىنىستىرلىكىگە تەئەلەلۇق.
 خەنزۇچە «كىتابلاردىن تەرجىمىلەر» ژۇرنىلى 1999 - يىلى 1 - ساندىن مەھتەمىن ھوشۇر تەرجىمىسى

فاڭ ئەرچىيەن قاتارلىق كىشىلەر مىراس ئەسەرلەر ئىچىدىن تاللاپ ئوبدانلىرىنى ئېلىپ قالدى ۋە ئۇزۇنراق قوليازمىلارنى بۆلۈپ ئىككى - ئۈچ قىلىپ، كېمەيگەن ساننىڭ ئورنىنى تولدۇرۇپ قويدى. لى فامىلىلىك ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ كېيىن ساتقان قوليازمىلارنىڭ كاتالوگىغا قارىغاندا، لى شىڭدو ئەينى ۋاقىتتا ئۆزىنىڭ قىلىۋالغان مىراس ئەسەرلەر تۆت - بەش يۈز ئورامدەك باركەن. خې جىنىنىڭ تىقۇالغانلىرى ئۇنىڭدىن كۆپ ئىدى. خې جىنى بۇرۇن ئۆلۈپ كەتكەچكە ئۇ ئېلىۋالغان قوليازمىلارنىڭ كۆپىنچىسىنى ئۇرۇق - تۇغقان، يارۇ بۇرادەرلىرى ئۆزئارا سوۋغا - سالام قىلىشىپ تۈگەتكەن. شۇڭا، خې فامىلىلىكلەرنىڭ مىراس ئەسەرلەردىن زادى قانچىلىك ئېلىپ كەتكەنلىكىنى تاكى بۇگۈنگىچە ئېنىقلىغىلى بولمىدى. ھازىر توكيۇدا ساقلانغان بىر قىسىم قوليازمىلار ۋە تەيۋەن مەركىزىي كۇتۇپخانىسىدا ساقلانغان 150 ئۆرئامدىن ئوشۇق ئەسەرلەرنىڭ ھەممىسى ئۆز ۋاقتىدا خې، لىلارنىڭ تىقۇالغان قوليازمىلىرىدىن ئىدى. بۇ خىل ئايداشكارا ئوغرىلىق قىلمىشىنى ئىلىم يۇرتى ئامبىلى باۋشى پادىشاھقا مەلۇماتنامە سۇنۇپ ئەيىبلەنگەنىدى. لېكىن، ۋۇچاڭ قوزغىلىڭى پارتلاپ، چىڭ ھۆكۈمىتى چاڭ - چېكىدىن بۆسۈلۈۋاتقان بولغاچقا، بۇ ئىشنى سۈرۈشتۈرىدىغان ئادەم چىقماي قالدى.

يىغىپ ئېيتقاندا، بۇ دۇنخۇاڭ مىراس ئەسەرلىرى 1910 - يىلى بېيجىڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ كۇتۇپخانىسىغا ساقلانغاندا، قوليازمىلارنىڭ سانى دۇنخۇاڭدىن يۆتكەشكە باشلىغاندىكىگە قارىغاندا كۆپىيىپ 8697 ئورام بولۇپ قالغانىدى، 1929 - يىلى بېيجىڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى قوليازمىلارنى بېيجىڭ كۇتۇپخانىسىغا ئۆتكۈزۈپ بەرگەندە بولسا 9871 ئورام بولۇپ قالغان. قوليازمىلارنىڭ سانىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ھازىرقى بېيجىڭ كۇتۇپخانىسىدا ساقلانغان دۇنخۇاڭ مىراس ئەسەرلىرىنىڭ سانى 10 مىڭغا يېقىن بولۇپ، بېيجىڭ كۇتۇپخانىسى دۇنيادىكى دۇنخۇاڭ مىراس ئەسەرلىرىنى ساقلانغان ئۈچ چوڭ كۇتۇپخانىنىڭ بىرى بولۇپ قالدى.

1900 - يىلى دۇنخۇاڭدىكى مىراس ئەسەرلەر ساقلاندى.

006

ئۇيغۇر مۇقام سەنئىتى تەتقىقاتىنىڭ

يېشى باھارى

تۇرسۇنجان لېتىپ ياركەندى

قىلىش، VCD، CD پلاستىنكىلىرىنى ئىشلەش، نۇقتىلىق تەتقىقاتنى قانات يايدۇرۇش قاتارلىق مۇھىم خىزمەتلەر ئىشلىنىپ، بۈگۈنكىدەك مول نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى. ئەمما، ئومۇمىيلىق كۆز قارىشىنىڭ مۇكەممەل تىكلەنمىگەنلىكى، تەتقىقاتنىڭ ئەتراپلىق بولماسلىقى، مەدەنىيەتنىڭ كەم بولۇشى قاتارلىق خىلمۇخىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، بۇ خىزمەتتە يەنىلا بىر قىسىم يېتەرسىزلىكلەر مەۋجۇت بولۇپ كەلگەندى. بۇ قېتىمقى مۇ-

ۋەپىيە قىيەت دەل مۇشۇ يېتەرسىزلىكلەرنى تۈگىتىپ، مۇقام تەتقىقاتىنى تېخىمۇ چوڭقۇر-

لاشتۇرۇش ئۈچۈن يېڭى پۇرسەت ئېلىپ كەلدى. ئەلۋەتتە بۇ مۇقام تارىخىدىكى زور خۇشاللىقلارنىڭ ئىشى.

مۇقام تەتقىقاتى ساھەسىدە ساقلىنىۋاتقان مەسەلىلەرنى يېغىنچاقلاپ ئېيتقاندا، ئاساسەن تۆۋەندىكى بىر قانچە تەرەپلەردە ئىپادىلىنىدۇ:

1. مۇقام سەنئىتىگە

بولغان تارىخىي تەرەققىيات كۆز قارىشىنىڭ توغرا بولماسلىقى

بۇ ئاساسەن، ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ تارىختا بىرلا ۋاقتتا مەيدانغا كەلگەن شەيئى بولماستىن بەلكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ تەدرىجىي يوسۇندا، ئۇزاق مۇددەتلىك بارلىققا كېلىشى، مۇكەممەللىشىشى ۋە

2005 - يىلى 11 - ئاينىڭ 25 - كۈنى پازىزدا مەملىكەتتىمىز يوللىغان «جۇڭگو شىنجاڭ ئۇيغۇر مۇقام سەنئىتى» نىڭ بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ مائارىپ، ئىلىم - پەن، مەدەنىيەت ئورگىنى تەرىپىدىن «ئىنسانىيەت ئاغزاكى ۋە غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسىنىڭ ۋەكىلىك ئەسىرى» قاتارىغا كىرگۈزۈلۈپ، ئىنسانىيەت مۇزىكا

مەدەنىيىتىنىڭ تۆرىدىن ئورۇن ئالغانلىقى ھەققىدىكى خۇشخەۋەر ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، پۈتكۈل مەملىكىتىمىز، جۈملىدىن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقى چەكسىز خۇشاللىققا چۆمۈپ، قىزغىن تەنە تەنە قىلىشتى. ھەقىقەتەن بۇ خۇشخەۋەر ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارىختىن بۇيان «مۇقام سەنئىتى» نى بەرپا قىلىش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن

سىڭدۈرگەن تالاي ئەجىرلىرى ۋە يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن بۇيان «مۇقام سەنئىتى» نى قۇتقۇزۇش ۋە

قوغداش يولىدا قىلىنغان بارلىق تىرىشچانلىقلار ئۈچۈن بېرىلگەن ئەڭ ئالىي مۇكاپات ئىدى.

پارتىيە - خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ غەمخورلۇقىدا يېرىم ئەسىردىن بېرى مەدەنىيەت ساھەسىدىكى كۆپلىگەن تۆھپىكارلىرىمىزنىڭ ئەجىر سىڭدۈرۈشى نەتىجىسىدە ئۇيغۇر مۇقاملىرىنى لېنتىغا ئېلىش، نوتىغا ئېلىپ كىتاب

M
I
R
A
S

تولۇقلىنىش جەريانلىرىنى باشتىن ئۆتكۈزگەنلىكىدەك تەدرىجىي تەرەققىيات تارىخىنى ئېتىراپ قىلماسلىق ھەمدە ئۇنى يەنە تەرەققىي قىلمايدىغان (ۋايىغا يېتىپ بولغان) ھادىسە دەپ قاراش. نەتىجىدە، مۇقامنىڭ كېيىنكى دەۋر-لەردىكى ۋە بۇنىڭدىن كېيىنكى تەرەققىياتىنى چەكلەش، توسۇشقا ئۇرۇنۇش خاھىشلىرىدىن ئىبارەت. بۇ خىل كۆز قاراش گەرچە، جامائەت پىكرى جەھەتتە ئاساسىي ئېقىمغا ئايلىنالمىغان بولسىمۇ ئەمما، ئۇنىڭ ئەمەلىيەتتىكى زىيىنى ئاز ئەمەس.

بۇنىڭ ئاساسلىق ئىپادىلىرى بىرىنچىدىن، ئاماننىسا-خان دەۋرىدىن تارتىپ داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان مۇقاملىرىد-مىزنىڭ كەم يەرلىرىنى ئۈزلۈكسىز ھالدا تولۇقلاش ئۈچۈن ئىزدىنىشتىن ئىبارەت ئېسىل ئەنئەنىلىرىمىزدىن ۋاز كې-چىش (يەنى مۇقامغا تېگىشلىك بولمايدۇ، دەپ قاراش)؛ ئىككىنچىدىن، «رۇخسارى مۇقامى»غا ئوخشاش پۈتكۈل خەلقىمىز ئېتىراپ قىلىپ ئورۇنداپ كېلىۋاتقان مۇقاملىرىد-مىزنى چەتكە قېقىش، ئېتىراپ قىلماسلىق (يەنى قانداق-تۇر، مۇقام قايتا ئىجاد قىلىنمايدۇ، ئۇنىڭدىن يېڭىلىق يارىتىشقا تېخىمۇ بولمايدۇ، دېگەندەك سەپسەتلىرىنى تارقىتىش) قاتارلىقلاردىن ئىبارەتتۇر.

ئۇلارنىڭ پەلسەپىسى بويىچە ئېيتقاندا، مۇقام قەدىم-كى زامان ئادەملىرىگە خاس بولغان ئىجادىيەتمەش، ئۇنى ھەرگىزمۇ كېيىنكى دەۋردىكى كىشىلەر ئىجاد قىلسا بول-مايمەش.

ئاتاقلىق تۆھپىكارلىرىمىزدىن زىكرى ئەلپەتتا ئەپەند-دى مۇقام رەتلەش خىزمىتىگە بىر ئۆمۈر كۈچ چىقارغان ھەمدە ئۇيغۇر مۇقاملىرى تەرەققىياتى ئۈچۈن ئەمەلىي ھەسسە قوشۇپ، ھەجىمى كىچىكرەك بولسىمۇ «رۇخسا-رى»دەك بىر مۇقامنى تىكلەپ، XX ئەسىر مۇقام تە-رەققىياتىنىڭ نامايەندىسى بولۇپ قالغان تۇرۇقلۇق، خەلق ئارىسىدا بىر ئەسىرگە يېقىن تارقىلىپ كېلىۋاتقان مەزكۇر مۇقام رەھمەتلىكىنىڭ زامانداشلىرى تەرىپىدىن ھايات ۋاقتىدا ئېتىراپ قىلىنماي ياكى «يېتەرسىزلىكى» تەنقىد قىلىنماي تاكى ۋاپاتىغىچە رادىئو ۋە مەتبۇئاتلاردا «رۇخسارى ناملىق ئەسىرى» دەپ ئېلان قىلىنىپ كەل-گەنىدى. پەقەت، مەرھۇمنىڭ دەپنە مۇراسىمى ھەققىدە بېرىلگەن خەۋەردىلا تۇنجى قېتىم رەسمىي ھالدا «رۇخ-

006

سارى مۇقامى» دەپ ئاتالدى ①.

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى ئازاد سۇلا-تان ئەپەندى «خەلق ئۇنتۇمايدۇ» ناملىق ماقالىسىدە مۇنداق دەيدۇ: «بىز بىر تەرەپتىن، بۇ بىباھا بايلىقىمىزنى ئەتىۋارلاپ، ئۇنى ئۆز قىممىتى بويىچە كەلگۈسى ئەۋلاد-لىرىمىزغا يەتكۈزۈشمىز، يەنە بىر تەرەپتىن، مۇقام خە-زىنىسىگە ئىجادىي ۋارىسلىق قىلىشىمىز كېرەك. مۇقام ئىجادىيەت ئەنئەنىسى ۋە ئىجادىيەت روھى (جۈملىدىن مۇقام تەتقىقاتى) ھەرگىزمۇ ئۆلۈك، قاتمال نەرسە ئەمەس بەلكى ئۇ، ئوچۇق ھالدىكى، ھەرىكەت ئۈستىدىكى يېڭى-لىق يارىتىش روھىدۇر» ②. مانا بۇ، دەل بىز تەكىتلە-ۋاتقان مۇقام تەتقىقاتى، تەرەققىياتى ۋە ئۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلىشنىڭ ئىزچىل پىرىنسىپىدۇر.

2. مۇقاملارنىڭ سانىغا نىسبەتەن XX ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا، يېڭىدىن مەيدانغا كەلگەن ناتوغرا پەرەز ۋە تەسەۋۋۇرلار

ئۇيغۇر مۇقاملىرى مىلادىنىڭ ئالدى-كەينىدە «چوڭ نەغمە» (曲大) دەپ ئاتالغان. مۇقام بىرخىل سەنئەت شەكلى بولۇش سۈپىتى بىلەن، مىللەتلەر ۋە جايلار ئارا مۇزىكا مەدەنىيىتىنىڭ ئالمىشىشىغا ئەگىشىپ، دىيارىمىزدىن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونىغا، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە غەربىي ئاسىيا رايونلىرىغا تارقالغان ③.

تارىختىكى مۇقام تەرەققىياتىنىڭ يۈكسەك پەللىسى ھېسابلانغان سەئىدىيە خانلىقى دەۋرىدە (XI-X ئەسىردە)، مۇقام ئۇستازلىرىمىز قېدىرخان ۋە خانىش ئاماننىساخان-نىڭ يېتەكچىلىكىدە ئۇيغۇر مۇقاملىرى ئومۇميۈزلۈك بىر قۇر رەتلىنىپ چىقىلغان بولۇپ، شۇ مەزگىلنىڭ ئۆزىدىلا مۇقاملار سانى 20دىن ئېشىپ كەتكەن. موللا ئىسمەتۇللا مۆجىزىنىڭ «تەۋارىخىي مۇسقىيىيۇن» ناملىق كىتابى ۋە باشقا كۆپلىگەن يازما مەلۇماتلاردا كۆرسىتىلىشىچە، ئەينى دەۋردە رەتلىنىپ چىققان ۋە نامى ئاتالغان مۇقاملارنىڭ سانى تۆۋەندىكىچە، بۇلار: 1- راک، 2- چەبىيات، 3- سىگاھ، 4- چاھارگاھ، 5- پەنجىگاھ، 6- ئۆزھال، 7- ئەجەم، 8- ئۇشاق، 9- بايات، 10- نەۋا، 11- مۇشاۋ-رەك، 12- ئىراق، 13- دۇگاھ، 14- بايادەك، 15- چاھار زەرب، 16- ئىشرەت ئەنگىز، 17- ۋىسال، 18- ھېجاز، 19- نەۋرۇز، 20- رەھاۋى، 21- ھۆسەينى، 22- رۇست،

بىراق، تارىخ رەھىمسىز، پەتۋا ھامان پەتۋا!... يې-
قىندىن بۇيان، تۇرپان - توقسۇن رايونىدا «دەرد - داغ
مۇقامى» نىڭ تېپىلىشى ۋە ئۇنىڭ سەھنىلەشتۈرۈلۈشى
بۇنىڭ ئىسپاتى ئەمەسمۇ؟ دېمەك، ئەمەلىيەتتە تارىختىن
بېرى خەلقىمىز ئارىسىدا ئورۇندىلىپ كېلىنىۋاتقان مۇقام-
لار سانى (دولان ۋە قومۇل دىيارىدىكى كالتە مۇقاملارنى
ھېسابقا ئالمىغاندا) 28 دىن ئاشىدۇ (ھازىر نەق بارى
جەمئىي 15 مۇقام). قېنى! ھەقىقىي بىر ئەقىل ئىگىسى
سۈپىتىدە ئويلىنىپ كۆرەيلى، بىزنىڭ يەنە ئۇيغۇر مۇقام-
لىرىنىڭ سانىنى «12» دەيدىغان نېپە ھەقىقىمىز بار ئ-
كەن؟!...

«مۇقاملار ئاتاسىنى (ھۆسەينى) - يۇ، (ئەجەم) دەرد-
لەر» دەپ كۈندە دېگۈدەك ئېيتىپ كېلىۋاتىمىز يۇ - ئە-
جەبا، بىزدە ئەنە شۇ يوقىلىپ كەتكەن «ھۆسەين مۇقا-
مى» مىزدەك ئېسىل جاۋاھىراتلىرىمىزنىڭ روھىنى بولسى-
مۇ خۇش قىلىپ، نامىنى ياد ئېتىپ تۇرغىدەك ئادەتتىكى
مەدەنىيەت ئەخلاقىمۇ يوقمۇ؟!.....ياكى ئۇلارنى تارىختىن
ئۆچۈرۈپ تاشلاپ، ئەۋلادلىرىمىزنىڭ خاتىرىسىدىن يوق
قىلىش كېرەكمۇ؟!...

3. مۇقام نوتىلىرىنىڭ مۇكەممەل خاتىرىلىنىشى

مەسىلىسى

يېقىنقى مەزگىللەردىن بۇيانقى نەشر قىلىنغان مۇقام
نوتا كىتابلىرىدا ھەقىقەتەن يىلدىن يىلغا زور ئىلگىرىلەش
بولدى. بۇ ئەلۋەتتە، نوتا خاتىرىلەش خىزمىتىگە ھەسسە
قوشۇۋاتقان كىشىلىرىمىزنىڭ جاپالىق ئەجرىنىڭ مېۋىسى.
گەرچە قولغا كەلتۈرۈلگەن نەتىجىلەر زور بولسىمۇ
ئەمما، مەسىلىلەر ھېلىمۇ مەۋجۇت. مەسىلەن، بەزى مۇقام
نەغمىلىرىنىڭ قېلىپ شەكلى ۋە ئۇدار شەكلىنىڭ نوتىدا
توغرا ئىپادىلەنمەسلىكى، قىسمەن نەغمە ئاھاڭلىرىنىڭ چالا
خاتىرىلىنىشى، شۇنداقلا، مۇقام ۋە مۇزىكا ئاتالغۇلىرى
ئۈستىدىكى تىل ۋە تەرجىمە خاتالىقلىرى قاتارلىقلار. بۇند-
داق مەسىلىلەر بىر قەدەر كۆپرەك بولۇپ، سەھىپە ئېتىبارى
بىلەن بۇ يەردە بىر - بىرلەپ سۆزلەپ ئولتۇرمايمىز.

4. مۇقامغا تېكىست ئورۇنلاشتۇرۇش مەسىلىسى

1) بۇ مەسىلە، مۇقام تەتقىقاتىدىكى ئەڭ مۇھىم مەسىلە
بولۇپ، ئۇ ئالدى بىلەن بىزنىڭ يېزىقىمىزنىڭ تەتۈرل-

23 - كۈجەك، 24 - بۇزۇك، 25 - زەنگۈلە، 26 - بۇس-
لىك، 27 - روھ بېغىشلىغۇچى (مەزكۇر مۇقام پارس نوتە-
چىلىرى تەرىپىدىن چەكلىنىپ، ئەسلى نامى يوقالغان)
قاتارلىقلاردىن ئىبارەت ④. ئەپسۇسكى، تارىختىكى بۇند-
چىۋالا كۆپ مۇقاملىرىمىز كېيىنچە خوجا - ئىشانلارنىڭ
زىيانكەشلىكى، تۈرلۈك ئىجتىمائىي ئاپەتلەر، ساۋاتسىز-
لىقنىڭ ئۇلغىيىپ كېتىشى، نوتا تېخنىكىسىنىڭ داۋاملىشال-
مىغانلىقى (يازما ماتېرىياللارنىڭ يوقىلىشى)، پەقەت ئاڭ-
زاكى ۋارىسلىق قىلىنىشقا تايىنىپ قالغانلىقى ۋە باشقا
تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، تۇردى ئاخۇن زامانىسى-
غىچە يەنى XX ئەسىرنىڭ 50 - يىللىرىغىچە ئاران 12لا
مۇقامىمىز يېتىپ كېلەلگەن بولۇپ، قالغانلىرى ئىز - دې-
رەكسىز يوقالغان (بۇ ھەقتە دەلىل - ئىسپاتلار ھەممىلا
جايدا تېپىلىدۇ. ھەتتاكى، تۇردى ئاخۇن ئاتىمۇ ئۆز ئاغزى
بىلەن «رەھمەتلىك ئاتا - بوۋىلىرىم تېخىمۇ كۆپ مۇ-
قاملارنى بىلەتتى، مېنىڭ ئېسىمدە قالغانلىرى پەقەت مۇ-
شۇلار» دېگەن). دېمەك، ئەھۋالنىڭ شۇنداق ئىكەنلىكى
ئېنىق تۇرۇقلۇق ھەمدە ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 60 - يىللى-
رىدىن بۇرۇنقى ھېچقانداق بىر تارىخىي ماتېرىيالدا «12
مۇقام» دېگەن ئىبارە تېپىلمىسىمۇ (مۇقام ئىجادكارلىرىدىن
نىڭ تارىخىدىن بىر قەدەر تەپسىلىي مەلۇمات بېرىلگەن
نۆۋەتتىكى ئەڭ نوپۇزلۇق تارىخناما «تەۋارىخىي مۇ-
سىقىيۇن» دېمۇ بۇنداق ئاتالغۇ تېپىلمايدۇ)، تارىختىن
بىخەۋەر ھالدا، پەقەت تۇردى ئاخۇن 12نلا ئېيتىپ بې-
رەلگەنلىكى ئۈچۈن، خاتا ھالدا نامى «12 مۇقام» دەپ
ئاتىلىپ قالغان.

بىر قېتىملىق شانلىق مەرىپەت نۇرلىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئىشىنىمىزكى، كەڭ مۇزىكا خادىملىرىنىڭ بىر نىيەت، بىر مەقسەتتە ئىتتىپاقلىشىپ، «مۇقامغا ۋارىسلىق قىلىش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش» تىن ئىبارەت بۈيۈك يولدا ئو- مۇمىيلىقنى كۆزدە تۇتۇپ، مۇزىنى مۇزىگە تىرەپ كۈرەش قىلىپ، جاپالىق ئىزدىنىشى نەتىجىسىدە، كەلگۈسىدە «ئۇيغۇر مۇقام سەنئىتى» دۇنيا كلاسسىك مۇزىكا مۇزى- بىرىدە ئۆزىنىڭ ئاجايىپ جۇلالىق، ئەڭ يارقىن ۋە ئەڭ مۇكەممەل ئۆزگىچە ئوبرازى بىلەن، ئىنسانىيەت مەدەنى- يىتىنىڭ پارلاق نۇرىنى چاچقۇسى!

دېمەك، مۇقام ئۈلۈك ھالدىكى تۇرغۇن نەرسە ئە- مەس. خۇددى پروفېسسور ئازاد سۇلتان ئېيتقاندەك، ئۇ «ھەرىكەت ئۈستىدىكى يېڭىلىق يارىتىش روھى» بولغان ئىكەن، ئۇ ئەجدادلاردىن بۈگۈنكى كۈنگىچە پەيدا بولۇپ، تەرەققىي قىلىپ، تولۇقلىنىپ خەلقىمىزنىڭ مەدەنىيەت ئەنگۈشتىرى سۈپىتىدە دۇنيا مەدەنىيەت خەزىنىسىدىن تې- گىشلىك ئورۇن ئالدى. ئەنئەنىۋى مۇقاملار ئۆز تارىخى دەۋرىنىڭ مەھسۇلى بولغىنىدەك بۇنىڭدىن كېيىنمۇ يېڭى دەۋردە مۇقامنىڭ ھەقدار ۋارىسلىرى بولمىش خەلقىمىز يېڭى - يېڭى مۇقاملارنى ئىجاد قىلىدۇ ۋە كەلگۈسى ئەۋلادلارغا سۈندۈ.

ئىزاھاتلار:

- ① «شىنجاڭ ئەدەبىيات - سەنئەت خەۋىرى» 1986 - يىلى 2 - سان، 48 - بەت.
- ② ئازاد سۇلتان: «خەلق ئۈنۈمىدۇ»، شىنجاڭ گېزىتى 1997 - يىلى 11 - ئاينىڭ 28 - كۈنىدىكى سانى 5 - بەت.
- ③ گۈۋەن يېۋېي: «مۇقامنىڭ شەكىللىنىشى ۋە راۋاجلىنىشى»، «شىنجاڭ سەنئىتى» 1983 - يىلى 1 - سان، 98 - بەت.
- ④ موللا ئىسمەتۇللا بىننى موللا نېمەتۇللا مۆجىزى: «تەۋارىخى مۇسىقىمىيۇن»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1982 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى. غىياسىدىن مۇھەممەت بىننى جالالىدىن: «غىياسۇل لۇغەت».
- گۈۋەن يېۋېي: «مۇقامنىڭ شەكىللىنىشى ۋە راۋاجلىنىشى»، «شىنجاڭ سەنئىتى» 1983 - يىلى 1 - سان، 88 - بەت.
- مۇقام تارىخىغا ئائىت باشقا قوشۇمچە ماتېرىياللار.
- (ئاپتور: شىنجاڭ مائارىپ ئىنستىتۇتى سەنئەت شۆبە ئىنستىتۇتىنىڭ پروفېسسورى)

كىگە بېرىپ تاقىلىدۇ. چۈنكى بىز، دۇنيا بويىچە ئوڭ ئىشلىتىۋاتقان خەلقئارا نوتىنى تەتۈرگە ئۆرىيەلمەيمىز. ئۆرىيەلىگەن تەقدىردىمۇ، بۇنداق غەلىتە نوتىنى ئۆزد- مېزدىن باشقا ھېچكىم ئوقۇيالايدۇ. بۇنىڭ بىردىنبىر چىقىش يولى يەنىلا يىزىق ئىسلاھاتىغا تاقىلىدىغان مە- سىلە. ناۋادا، بۈگۈنكى كۈندە مۇقاملىرىمىزنىڭ CD ۋە VCD پىلاستىنكىلىرى ئىشلەنمىگەن بولسا، مۇزىكا ئىلمى نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، بۇ كىتابلارنىڭ ساقلاش قىممىتى- نىڭ قانچىلىك بولىدىغانلىقى ھەممە كىشىگە بەش قول- دەك ئايان. چۈنكى، مۇشۇ بىر ئەۋلاد تەۋەرىرۈك مۇ- قامچىلىرىمىزنىڭ ئاۋازىدىن ئايرىلىپ قالىدىغانلا بول- ساق، كەلگۈسىدە ھېچكىمنىڭ بۇ كىتابلارغا تايىنىپ مۇقامنى ئەينەن ئوقۇيالىشى مۇمكىن ئەمەس، ئەلۋەتتە. شۇڭلاشقىمۇ، مۇقام تەتقىقاتى ۋە رەتلەش خىزمىتىگە بۇنىڭدىن كېيىن، تېخىمۇ ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىش- مېز، ئىدىيىنى ئازاد قىلىپ، يۇقىرىقىدەك يېتەرسىزلىك ۋە ئىسراپچىلىقلارنىڭ قايتا سادىر بولۇشىنىڭ قەتئىي ئالدىنى ئېلىشىمىز لازىم.

ئومۇمەن ئېيتقاندا، ئۇيغۇر مۇقام سەنئىتىنىڭ «دۇنيا غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرى» نىڭ تۈرىدىن ئورۇن ئېلىشى، مۇقام سەنئىتى تەتقىقاتىنى خەلقئارا جەم- ئىيەتنىڭ ۋە مەملىكىتىمىزنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەت- تىن تېخىمۇ زور قوللىشىغا ئىگە قىلىپ، يېتەرسىزلىكلەرنى تۈگىتىپ، ئارتۇقچىلىقلارنى جارى قىلدۇرۇپ، ئۇنىڭغا ھەقىقىي تۈردە ۋارىسلىق قىلىشقا ھەمدە دۇنياغا مۇكەم- مەل ھالدا يۈزلەندۈرۈشكە كەڭ شەرت - شارائىت ھا- زىرلىدى. مانا بۇ، «ئۇيغۇر مۇقاملىرى» غا چېچىلغان يەنە

«ئىككى تىگىنىڭ ھېكايىسى» نىڭ

بايان ئالەمسىزلىكى ھەققىدە

خالىمۇرات ئىمىن

كايدىكى باش پېرسوناژ، شۇنداقلا ئەقىللىق، ئاق كۆ-
 ئۇل، تەقۋادار يىگىت، بۇنىڭ ئەكسىچە كىچىك تىگىن قارا
 نىيەت، ھەسەتخور. ھېكايە باشتىن - ئاخىر قويۇق بۇددا
 دىنى تۈسىگە تويۇنغان. ئاكا - ئۇكا ئىككى تىگىن ئوتتۇ-
 رىسىدىكى خاراكتېر سېلىشتۇرمىسى ۋە كۆرەش بۇددا تە-
 لىماتلىرىنىڭ مەنتىقىسى بويىچە راۋاجلاندىرۇلغان بولۇپ
 تىپىك بۇددا قىسسىسى دېيىشكە بولىدۇ. ئەپسۇسلىنارلىقى،
 ھېكايىنىڭ باش ۋە ئاخىرقى قىسىملىرى بىزگە تولۇق
 يېتىپ كەلمىگەن. بولۇپمۇ ھېكايىنىڭ ئاخىرىدىكى ئىككى
 تىگىننىڭ تەقدىرى خۇسۇسىدىكى مۇھىم ئۇچۇرلار ئېنىق
 ئەمەس. بۇنداق ئەھۋالدا ھېكايىنىڭ بىر پۈتۈن قۇرۇل-
 مىسىنى بايان شۇناسلىق نۇقتىسىدىن كۆزىتىش بىر قەدەر
 قىيىن، شۇنداقتمۇ ھېكايىنىڭ بىزگىچە يېتىپ كەلگەن ئا-
 ساسى ۋەقەلىكى ۋە ھېكايىدە ئەكس ئەتكەن تۈپ ئىدىيە،
 ۋەقەلىك مەنتىقىسى ئاساسىدا ھېكايىنىڭ بايان قۇرۇلمى-
 سىنى تەتقىق قىلىش ناھامەن مۇمكىن.

«ھېكايە» نىڭ ۋەقەلىكى تۆۋەندىكىدەك تۆت باس-
 قۇچ بويىچە راۋاجلانغان.
 بىرىنچى، ئاق كۆڭۈل تىگىننىڭ سەپەرگە ئاتلىنىشى-
 دىكى بىۋاسىتە ۋە ۋاسىتىلىك سەۋەبلەر؛
 ئىككىنچى، ئاق كۆڭۈل تىگىننىڭ سەپەرگە ئاتلىنىشى
 ۋە سەپەردىكى خىلمۇخىل مۇشكۈلاتلىرى؛
 ئۈچىنچى، ئاق كۆڭۈل تىگىننىڭ ئەڭگۈشتۈرگە ئېرىد-
 ىشى ۋە ئىنسىننىڭ ئۇنىڭغا قەست قىلىشى؛
 تۆتىنچى، ئىككى تىگىننىڭ كېيىنكى تەقدىرى ۋە ئاق
 كۆڭۈل تىگىننىڭ ئارزۇسىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشى.
 بىز «ھېكايە» نىڭ يۇقىرىقى تۆت باسقۇچلۇق ۋەقە-
 لىك قۇرۇلمىسىغا نەزەر سالساق، ئۇنىڭ ئۇيغۇر خەلق

«ئىككى تىگىننىڭ ھېكايىسى» قۇجۇ ئۇيغۇر خانلىقى
 دەۋرىنىڭ ئەدەبىي مىراسى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۇيغۇر
 ئەدەبىياتى تارىخىدا ئىنتايىن مۇھىم ئورۇنغا ئىگە. بۇ
 ئەسەرنىڭ قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى نۇسخىسىنى
 فرانسىيىلىك پىللىئوت (pilliot) 1907 - ، 1908 - يىللىرى
 ئارىلىقىدا دۇنخۇاڭدىكى مەلۇم كىمىر ئۆيىدىن ئېلىپ كەت-
 كەن. بۇ كىچىك كىتابچە شەكىللىك قوليازما بولۇپ، 80
 بەت ئەتراپىدا. ھەر بىر بېتىگە يەتتىدىن سەككىز قۇرغىچە
 خەت يېزىلغان.

مەزكۇر ھېكايە خۇسۇسىدىكى تەتقىقاتلارغا مۇراجى-
 ئەت قىلغىنىمىزدا، ئەسەرنىڭ توخرى تىلىدىن قەدىمكى
 ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىنغانلىقى مەلۇم. لېكىن تەرجىمە
 قىلغۇچى ۋە تەرجىمە قىلىنغان ۋاقتى ھەققىدە بىلىدىغان-
 لىرىمىز يوق دېيەرلىك. بىلىشىمىزچە كىل خوئارتىنىڭ
 1914 - يىلى «ئاسىيا ئىلمىي ژۇرنىلى» دا ئېلان قىلغان
 ماقالىسى ۋە فرانسىيىلىك خامىلتوننىڭ 1971 - يىلى ئېلان
 قىلغان ئەمگەكلىرىدە «ئىككى تىگىننىڭ ھېكايىسى»
 تىلشۇناسلىق، ۋەسەقە شۇناسلىق نۇقتىسىدىن تەتقىق قى-
 لىنغان بولسىمۇ، ھېكايىنىڭ بايان قۇرۇلمىسى خۇسۇسىدا
 تاكى ھازىرغىچە ھېچقانداق تەتقىقات ئېلىپ بېرىلمىدى.
 شۇڭا كلاسسىك ئەدەبىي مىراسلىرىمىزنىڭ بايان قۇرۇل-
 مىسى ھەققىدىكى تەتقىقاتلار تېخىچە قولغا ئېلىنمايۋاتقان
 مۇشۇنداق ۋەزىيەتتە «ئىككى تىگىننىڭ ھېكايىسى» نىڭ
 بايان قۇرۇلمىسىنى بايان شۇناسلىق، مونتىشۇناسلىق نۇق-
 تىسىدىن تەتقىق قىلىش ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.
 «ئىككى تىگىننىڭ ھېكايىسى» (تۆۋەندە قىسقارتى-
 لىپ «ھېكايە» دەپ ئېلىنىدۇ) دە ئاكا - ئۇكا ئىككى تى-
 گىننىڭ كەچۈرمىشلىرى بايان قىلىنغان. چوڭ تىگىن ھې-

M
I
R
A
S

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرىدە ناھايىتى كۆپ ئۇچرايدىغان ۋەقەلىك موتفى.

ئەمدى بىز ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرىگە ناھايىتى ئو- مۇملاشقان يۇقىرىقى ۋەقەلىك موتفىنى «ھېكايە»دىكى ۋەقەلىك بىلەن سېلىشتۇرۇپ كۆرەيلى («كەنجى باتۇر» چۆچىكى سېلىشتۇرۇش ئوبيېكتى قىلىندۇ).

«ھېكايە»دە بارناس پادىشاھلىقىنىڭ ئىككى شاھزا- دىسى بولۇپ، ئۇلارنىڭ چوڭى ئاق كۆڭۈل، سەمىي، تەقۋادار. كىچىكى قارانىيەت ھەسەتخور، ئاچكۆز. «چۆ- چەك»تە بولسا بىر نامرات ئەر - خوتۇننىڭ ئۈچ ئوغلى بولۇپ، ئۇلارنىڭ كىچىكى ئاجىز بولسىمۇ باتۇر، ئەقىل- لىق، ئاكىلىرى دەل ئۇنىڭ ئەكسىچە. بىرىنچى باسقۇچتە- كى ۋەقەلىك سېلىشتۇرمىسىدىن مەلۇمكى، بىر ئائىلىدىكى بىر - بىرىگە زىت ئىككى خىل خاراكتېرگە ئىگە قېرىندە- داشلارنىڭ ھېكايىدىكى ئاساسلىق پېرسوناژ قىلىپ تاللا- نىشى ئىككى ئەسەرنىڭ ۋەقەلىكىدىكى بىرىنچى ئوخ- شاشلىق. بۇلاردىكى پەرق شۇكى، «ھېكايە»دە ئىجابىي رول ئاڭغا، «چۆچەك»تە ئىنسىغا بېرىلگەن. بۇ يەردە- كى پەرق ئېھتىمال ئىككى ئەسەر ئارقا كۆرۈنۈش قىلغان تۈرمۈشتىكى ئائىلىۋى مۇناسىۋەتنىڭ ئوخشىماسلىقىنىڭ مەھسۇلى بولۇشى مۇمكىن. قەدىمكى دەۋرلەردە ئۇرۇق- داشلىق ئېڭىنىڭ كۈچلۈك بولۇشى سەۋەبلىك ئائىلىدە ئاتىدىن قالسىلا چوڭ ئوغۇلنىڭ ئورنى چوڭ بولۇپ، چوڭ ئوغۇل ئائىلە ئىشلىرىغا ۋارىسلىق قىلغۇچى دەپ قارالغان. شۇڭا بۇ دەۋرلەردە ئىجاد قىلىنغان كۆپ قىسىم ئەسەرلەردە ئىجابىي روللار، قەھرىمانلارنىڭ ئوبرازلىرى ئائىلىدىكى چوڭ ئوغۇللارغا بېرىلگەن. كېيىنكى دەۋر- لەرگە كەلگەندە ئۇرۇقداشلىق ئېڭىنىڭ سۈسلىشىشىغا ئە- گىشىپ ئائىلىدىكى كىچىك ئوغۇلنىڭ ئورنى يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن ۋە ئۇلار ئائىلە چىرىغىنى ياندۇرغۇچىغا ئايلانغان. ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرىدىكى «كەنجى با- تۇر» موتفى ئەمەلىيەتتە دەل شۇ خىل ئائىلىۋى چۈشەن- چىنىڭ نەتىجىسى.

«ھېكايە»دە ئىككى شاھزادە خەلققە بەخت ئېلىپ كەلگۈچى «چىنتەمەنى» ئەڭگۈشتىرىنى ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن سەپەرگە ئاتلىنىدۇ. «چۆچەك»تمۇ ئالتۇن تايىنى دىۋىنىڭ چاڭگىلىدىن قايتۇرۇپ كېلىش ئاكا - ئۇكىلارنىڭ سەپەرگە ئاتلىنىشىغا سەۋەب بولىدۇ. ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرىدە ھېكايە ئاساسىي سۈزۈتنىڭ بارلىققا كېل- شىگە تۈرتكە بولىدىغان بۇ خىل سەۋەب موتفى بەك

چۆچەكلىرىدىكى بىر قىسىم چۆچەكلەرنىڭ بايان قۇرۇل- مىسىغا تامامەن ئوخشايدىغانلىقىنى بايقايمىز. مەسىلەن، «كەنجى باتۇر» چۆچىكىنى مىسالغا ئالساڭ، ئۇنىڭدا مۇنداق ۋەقەلىك بايان قىلىنغان.

1. بىر ئەر - ئايالنىڭ ئۈچ بالىسى بار. ئۇلار ئىچىدە كەنجى ئوغۇل ئاجىز، ئەمما ئەقىللىق، باتۇر. ئۇلار ئالتۇن تېپىنى دىۋىنىڭ چاڭگىلىدىن قايتۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن سەپەرگە ئاتلىنىدۇ.

2. سەپەر جەريانىدا ئۇلار ھەر خىل مۈشكۈلاتلارغا دۇچ كېلىدۇ، ئاكىلىرىنىڭ كەينىدىن ئاتلانغان كەنجى با- تۇر خىزمىر بوۋاينىڭ ياردىمىدە غەلبىلىك ئىلگىرىلەيدۇ.

3. كەنجى باتۇر ئەقىل - پاراستى ۋە ئېسىل پەزدە- لەتلىرىگە تايىنىپ ئالتۇن تايىنى قايتۇرۇۋالىدۇ، لېكىن ئا- كىلىرىنىڭ سۈيىقەستىگە ئۇچراپ يارىلىنىدۇ.

4. كەنجى باتۇر مۈشكۈلاتلارنى يېڭىپ يۇرتىغا قايد- تىپ كېلىدۇ، ئىككى ئاكىسى شەرەمەندە بولۇپ ئۆيدىن قوغلاپ چىقىرىلىدۇ.

«كەنجى باتۇر» چۆچىكىنىڭ يۇقىرىقى تۆت باس- قۇچلۇق ۋەقەلىك قۇرۇلمىسى ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرىد- ىكى باشقا چۆچەكلەردىمۇ ناھايىتى ئومۇملاشقان. ئۇ- لارنى يىغىنچاقلىغاندا، تۆۋەندىكىدەك ۋەقەلىك موتفى ھاسىل بولىدۇ.

1. مەلۇم بىر ئەر - ئايالنىڭ بىر قانچە ئوغلى بار. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئاق كۆڭۈل، بەزىلىرى قارانىيەت، ھەسەتخور (چۆچەكلەردە ئىجابىي رول ئاساسەن كەنجى ئوغلىغا بېرىلگەن).

2. بۇ يىگىتلەر مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن خەتەرلىك سەپەرگە ئاتلىنىدۇ (بۇنى «سەۋەب موتفى» دەپ ئاتاشقا بولىدۇ).

3. سەپەردە ئاق كۆڭۈل يىگىت مەقسىتىگە يېتىدۇ، قارانىيەت، ھەسەتخور يىگىتلەر ئەكسىچە مەغلۇپ بولىدۇ.

4. قارانىيەت يىگىتلەر باتۇر ئىنسىغا قەست قىلىپ غەلبە ھېۋىسىنى تارتىۋالىدۇ.

5. قارانىيەت يىگىتلەر تېڭىشلىك جازاغا تارتىلىدۇ، ئاق كۆڭۈل يىگىت مۇرادىغا يېتىدۇ.

كۆرۈپ تۇرۇپسىزكى، بىر ئائىلىدىكى ئىككى خىل خاراكتېرگە ئىگە ئاكا - ئۇكىلارنىڭ ئۆزئارا، شۇنداقلا تاشقى دۇنيا بىلەن ئېلىپ بارغان كۆرەشلىرى ئاساسىدا ھەققانىيەت ھامان غالىب كېلىدىغانلىقىدەك تۇرمۇش مەنتىقىسى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. بۇ تۈردىكى سۈزۈت

0
0
6
2

ئومۇملاشقان بولۇپ، ئۇلار كۆپىنچە تەبىئەتتىن ھالقىغان سىرلىق نەرسىلەرگە باغلانغان. باش قەھرىماننىڭ خە- تەرلىك سەپەرگە تەۋەككۈل قىلىشىغا سەۋەب بولىدىغان بۇ ئەپسانىۋى ئامىل ئىككى ئەسەرنىڭ قۇرۇلمىسىدىكى يەنە بىر ئوخشاشلىق.

«ھېكايە» نىڭ ئۈچىنچى باسقۇچىدا ئاق كۆڭۈل تە- گىن دانىشمەن بوۋاينىڭ يول كۆرسىتىشى بىلەن ئەجدىھا ئۆڭكۈرىگە بېرىپ ئەڭگۈشتەرنى قولغا چۈشۈرىدۇ. لېكىن ھەسەتخور ئىنسى ئۇنىڭغا قەست قىلىپ غەلبە مېۋىسىنى تارتىۋالىدۇ. «چۆچەك» تە كەنجى باتۇر خىزىرنىڭ يار- دىمىدە دىۋىلەر ئۆڭكۈرىنى تېپىپ ئالتۇن تايىنى قايتۇرۇ- ۋالىدۇ. لېكىن «ھېكايە» دىكى ۋەقەلىككە ئوخشاشلا قې- رىنداشلارنىڭ سۈيىقەستىگە ئۇچرايدۇ. ئىككى ئەسەرنىڭ بۇ باسقۇچىدىكى باياندا قىسمەن ھېكايە دېتاللىرىدىكى پەرقىتىن باشقا چوڭ پەرق يوق. «ھېكايە» دە ئەجدىھا ئىجابى پېرسوناژ بولۇپ بۇددىغا ئىخلاى قىلىدۇ. شۇڭا ئاق كۆڭۈل تىگىن ئۆزىنىڭ خالىى نىيىتى ۋە دىنىي بە- لمىگە تايىنىپ ئەجدىھانى قايىل قىلىدۇ. «چۆچەك» تە دىۋىلەر بۇنىڭ ئەكسىچە ھەققانىيەتكە قارشى كۈچ سۈپە- تىدە تەسۋىرلىنىدۇ. لېكىن ئىككىلا ئەسەردە باش پېرسو- ناژ تەبىئەتتىن تاشقىرى سىرلىق كۈچلەرنىڭ («ھېكا- يە» دە بۇددا، دانىشمەن ئەۋلىيا بوۋاي قاتارلىقلارنىڭ، «چۆچەك» تە خىزىر قاتارلىقلار) نىڭ ياردىمىدە مۇشكۈ- لاتلارنى يېڭىپ كۆزلىگەن مەقسەتكە يېتىدۇ.

«ھېكايە» ۋەقەلىكىنىڭ تۆتىنچى باسقۇچىدا ئاق كۆڭۈل تىگىن پەرىشتىنىڭ ياردىمىدە قىيناتىسىنىڭ شە- ھرىگە يېتىپ كېلىدۇ ۋە نۇرغۇن دىشۋارچىلىقلارغا ئۇچ- رايدۇ. لېكىن ئىنسىنىڭ بىخەتەرلىكىنى كۆزدە تۇتۇپ ئۆز سالاھىيىتىنى ئاشكارىلىمايدۇ. «چۆچەك» تە كەنجى باتۇر ئۆزى قۇتقۇزۇۋالغان مەلىكە بىلەن بىللە قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ يۇرتىغا قايتىپ كېلىدۇ. خۇددى يۇقىرىدا قەيت قىلغىنىمىزدەك «ھېكايە» نىڭ ئاخىرقى قىسمى تولۇق يېتىپ كەلمىگەنلىكى سەۋەبلىك ئاق كۆڭۈل تىگىننىڭ كېيىنكى تەقدىرىنى بىلگىلى بولمايدۇ. لېكىن بۇددا ھې- كايىلىرىنىڭ ۋەقەلىك مەنتىقىسى ۋە «ھېكايە» دە ئەكس ئەتكەن تۇپ ئىدىيىگە ئاساسەن ئاق كۆڭۈل تىگىننىڭ يۇرتىغا قايتىپ كېلىپ چىنتەھەنى ئەڭگۈشتىرى ئارقىلىق پۈتكۈل مەۋجۇداتلارنى ئازابىتىن قۇتۇلدۇرغانلىقى ۋە بۇرھان بەختىنى تاپقانلىقىدەك خاتىمىنى پەرەز قىلىشقا بولىدۇ. شۇڭا ئىككى ئەسەرنىڭ تۆتىنچى باسقۇچتىكى

ۋەقەلىكىمۇ بىردەكلىككە ئىگە.

يۇقىرىقى سېلىشتۇرمىدىن شۇ نەرسە ئايان بولىدۇكى، «ئىككى تىگىننىڭ ھېكايىسى» بايان قۇرۇلمىسى جە- ھەتتىن ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرىدىكى «كەنجى باتۇر» چۆچىكىگە ئوخشاش بىر قاتار سېھىرلىك چۆچەكلەر بىلەن بىردەكلىككە ئىگە. بۇ ئەسەرلەرنى بايانشۇناسلىق نۇقتى- سىدىن كۆزەتسەك مۇنداق بايان فورمۇلىسى ھاسىل بو- لىدۇ.

ئەسلىي ھالەت

(باشلىنىش ۋە ئاخىرلىشىش نۇقتىسى)

ھەقىقىي باش قەھرىمان سىرلىق كۈچلەرنىڭ ياردى- مىدە يۇرتىغا ئامان - ئېسەن قايتىپ كېلىدۇ.

سىرلىق كۈچلەرنىڭ ياردىمى

ھەقىقىي باش قەھرىمان ساختا قەھرىمانلار يېنىغا كېلىدۇ، ساختا قەھرىمانلار ھەسەت قىلىپ ئۇنىڭغا قەست قىلىدۇ.

ھەقىقىي باش قەھرىمان ۋە ساختا باش قەھرىمان سەپەرگە ئاتلىنىدۇ.

سىرلىق كۈچلەرنىڭ ياردىمى

ساختا قەھرىمانلار يېرىم يولدا توختاپ قالىدۇ. ھە- ققىي باش قەھرىمان سىرلىق كۈچلەرنىڭ ياردىمىدە نە- شانغا يېتىپ بارىدۇ.

ئىزگۈ نىشان

بۇ ھېكايىلەردە ئالدى بىلەن تىنچ، خاتىرجەم تۇر- مۇش كەچۈرۈۋاتقان باش قەھرىمان ۋە ئۇنىڭ ئەتراپى- دىكى كىشىلەر (ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ۋە ياكى دوست - بۇرادەرلىرى) تەسۋىرلىنىدۇ. مەسىلەن، «كەنجى باتۇر» چۆچىكىدە بىر بەختلىك ئەر - خوتۇننىڭ ئائىلىسى ۋە پەرزەنتلىرى، «بۇلبۇلگويىا» چۆچىكىدە پادىشاھ ۋە ئۇ- نىڭ ئۈچ ئوغلى بايان قىلىنغان بولسا، «ھېكايە» دە بارناس پادىشاھلىقى ۋە ئۇنىڭ ئىككى شاھزادىسى سۆز- لىنىدۇ. بىز بۇ باسقۇچنى يۇقىرىقى فورمۇلىدىكى تېرىمىن بويىچە «ئەسلىي ھالەت» دەپ ئاتايمىز. چۈنكى بۇ باسقۇچتا ھېكايىنىڭ ئاساسىي سۈزىتى تېخى باشلانمىغان. باش قەھرىماننىڭ تۇرمۇشىدا ھېچقانداق داۋالغۇش بار- لىققا كەلمىگەن بولىدۇ. ئارقىدىنلا بۇ ھېكايىلەردە باش قەھرىماننىڭ تۇرمۇشىدا زور ئۆزگىرىش پەيدا قىلىدىغان، ھېكايە سۈزىتىنىڭ راۋاجلىنىشىغا تۈرتكە بولىدىغان بىر ۋەقە يۈز بېرىدۇ. نەتىجىدە، ھەقىقىي باش قەھرىمان ۋە ساختا باش قەھرىمان ئىزگۈ نىشانغا يېتىش ئۈچۈن خە-

M
I
R
A
S

تەرلىك سەپەرگە ئاتلىنىدۇ. مەسلەن، «كەنجى باتۇر» چۆچىكىدە بۇ ئائىلىنىڭ قىممەتلىك ئالتۇن تېپى دىۋىلەر تەرىپىدىن بۇلاپ كېتىلىدۇ. كەنجى باتۇر ۋە ئۇنىڭ ئاكە-لىرى بۇ خاسىيەتلىك تايىنى قايتۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن سەپەرگە ئاتلىنىدۇ. «بۇلبۇلگوييا» چۆچىكىدە پادىشاھ چۈشىدە تولىمۇ يېقىملىق سايرايدىغان خاسىيەتلىك قۇش—بۇلبۇلگويانى كۆرىدۇ. ئۈچ ئوغلى ئاتىسىنىڭ ئارزۇسىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن دىۋىلەر ماكانغا قاراپ يولغا چىقىدۇ. «ھېكايە» دە پۈتكۈل جانلىقلارنى ئازابىتىن خالاس قىلىشنى ئىزدەۋاتقان ئاق كۆڭۈل تىگىن دانىش-مەنلەردىن چىنتەمەنى ئەڭگۈشتىرى خۇسۇسىدىكى ئۇ-چۇرلارنى ئاڭلاپ، ئۇنى قولغا چۈشۈرۈپ ئىزگۈ مەق-سەتلەرنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن سەپەرگە تەۋەككۈل قىلىدۇ. روشەنكى بۇ ئەسەرلەردە ئاجايىپ سېھرىي كۈچكە ئىگە ئامىللار ھېكايە سۆزىتىدىكى يادرولۇق فۇنكسىيە رولىنى ئۆتىگەن. بۇ ئامىلنىڭ بارلىققا كېلىشى بىلەن باش قەھرىماننىڭ ئىلگىرىكى بىر خىل رىتىمدە كېتىۋاتقان تۇرمۇشى بۇزۇلغان ۋە ئوقۇرمەننى جەلپ قىلىدىغان ئەگرى-توقاي ھېكايە ۋەقەلىكى رەسمىي باشلانغان.

ھېكايىدىكى قەھرىمانلار سەپەرگە ئاتلانغاندىن كېيىن بىر قاتار مۇشكۈلاتلارغا يولۇقىدۇ. ساختا قەھرىمانلار سىناقلىرىغا بەرداشلىق بېرەلمەي يېرىم يولدا توختاپ قا-لىدۇ. ھەقىقىي باش قەھرىمان بولسا سىرلىق كۈچلەرنىڭ ياردىمىدە نىشانغا يېتىپ بېرىپ ئېرىشمەكچى بولغان نەرسىنى قولغا چۈشۈرىدۇ. بۇ مۇشۇ خىلدىكى ھېكايە-لەرنىڭ ۋەقەلىك راۋاجىدىكى يەنە بىر ئوخشاشلىق بو-لۇپ، باش قەھرىماننىڭ ئېرىشمەكچى بولغان نەرسىنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدىكى تۈرلۈك كەچمىشلىرى كىتاب-خانلارنى تولىمۇ جەلپ قىلىدۇ. مەسلەن، «كەنجى با-تۇر» چۆچىكىدە كەنجى باتۇرنىڭ ئاكىلىرى ھەرىلەرنىڭ ھۇجۇمىغا بەرداشلىق بېرەلمەي قېچىپ كېتىدۇ. بۇلارنىڭ ئەكسىچە كەنجى باتۇر خىزمىتى بىلەن بەرگەن قول ياغلىق-نىڭ ياردىمىدە غەلبىلىك ئىلگىرىلەيدۇ ۋە مەلىكىلەرنىڭ يول كۆرسىتىشى بىلەن دىۋىلەرنى يوقىتىپ خاسىيەتلىك تايىنى قايتۇرۇۋالىدۇ. «بۇلبۇلگوييا» چۆچىكىدە بولسا پادىشاھنىڭ چوڭ ئوغۇللىرى قورقۇنچاقلىق قىلىپ باشقا يول بىلەن ماڭىدۇ. كەنجى ئوغلى «بارسا كەلمەس» يولىنى تاللاپ ئاخىر خىزمىتى بىلەن دىۋە پادىشاھنىڭ

قىزلىرىنىڭ ياردىمىدە بۇلبۇلگويانى قولغا چۈشۈرىدۇ. «ھېكايە» دېمۇ قارانىيەت تىگىن سەپەرنىڭ يېرىمىدىلا توختاپ قالىدۇ، ئاق كۆڭۈل تىگىن دانىشمەن بوۋاي ۋە بۇددا تەلىماتلىرىنىڭ خاسىيىتى بىلەن ئەڭگۈشتەرگە ئې-رىشىدۇ. دېمەك بۇ ھېكايىلەرنىڭ ھەممىسىدىلا پەقەت ھەقىقىي باش قەھرىمانلار ئىزگۈ نىشانغا يېتىدۇ، ساختا قەھرىمانلار ئەكسىچە مەغلۇپ بولىدۇ. بۇ ھېكايىلەردىكى ھېكايە قەھرىمانلىرىنىڭ ئۆيىدىن يولغا چىقىپ نىشانغا يەتكۈچە بولغان جەريان ھېكايىنىڭ بىرىنچى بۆلىكىنى تەشكىل قىلغان. ئۇنىڭدىن كېيىن باش قەھرىمان خاس-يەتلىك نەرسىنى ئېلىپ قېرىنداشلىرىنىڭ يەنى ساختا قەھرىمانلارنىڭ يېنىغا كېلىدۇ. ساختا قەھرىمانلار باتۇر قېرىندىشىنىڭ مۇۋەپپەقىيىتىگە ھەسەت قىلىپ ئۇنىڭغا قەست قىلىدۇ ۋە غەلبە مېۋىسىنى تارتىۋالىدۇ. بۇ باسقۇچ ھېكايىنىڭ كولىماتسىيە نۇقتىسىدۇر. بۇنىڭ بىلەن ھەق-قىي باش قەھرىماننىڭ جاپالىق كەچمىشلىرىنى چۆرىد-گەن ھالدا يېڭى ۋەقەلەر ساقلىنىپ ھېكايە سۆزىتىنىڭ جەلپ قىلىش كۈچىنى تېخىمۇ ئاشۇرىدۇ. مەسلەن، «كەنجى باتۇر» چۆچىكىدە ئاكىلىرى كەنجى باتۇرنىڭ ئىككى پۇتىنى كېسىپ تاشلاپ، ئالتۇن تايىنى تارتىۋالىدۇ. «بۇلبۇلگوييا» چۆچىكىدە باتۇر يىگىتنىڭ ئاكىلىرى ئۇنى قۇدۇققا تاشلىۋېتىپ، بۇلبۇلگويانى ئېلىپ ئۆيىگە قايتىش-دۇ. «ھېكايە» دە بولسا قارانىيەت تىگىن ئاكىسىغا قەست قىلىپ، ئۇنىڭ ئىككى كۆزىنى قۇيۇۋېتىدۇ ۋە ئەڭگۈش-تەرنى ئېلىپ يۇرتىغا قايتىدۇ. ھېكايىدىكى ھەقىقىي باش قەھرىمان زىيانكەشلىككە ئۇچرىغاندىن كېيىن خۇددى ئىزگۈ نىشانغا بېرىش سەپىرىدىكىگە ئوخشاش سىرلىق كۈچلەرنىڭ ياردىمىدە يەنە بىر قېتىم خەتەردىن قۇتۇلۇپ يۇرتىغا قايتىپ كېلىدۇ. ساختا قەھرىمانلار جازاسىنى تار-تىدۇ، باش قەھرىمان ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشى قايتىدىن ئىزىغا چۈشىدۇ. مەسلەن، «كەنجى باتۇر» چۆچىكىدە كەنجى باتۇر ئۆزى قۇتقۇزۇۋالغان مەلىكە ۋە ئالتۇن تايىنىڭ ياردىمىدە خەتەردىن قۇتۇلۇپ يۇرتىغا ئامان-ئېسەن قايتىپ كېلىدۇ. ئىككى ئاكىسى ئۆيىدىن قوغلاپ چىقىرىلىدۇ. «بۇلبۇلگوييا» چۆچىكىدە باتۇر يىگىت دىۋە شاھنىڭ مەلىكىسىنىڭ ياردىمىدە ئا-تا-ئانىسىنىڭ يېنىغا بىخەتەر قايتىپ كېلىدۇ. ئىككى ئاكە-سى شاھنىڭ ئەمرى بىلەن ئاساۋ ئاتقا سۆرتىلىپ ئۆلتۈ-ۋىلىدۇ.

«ئىككى تىگىننىڭ ھېكايىسى» نىڭ بايان قۇرۇلمىسى جەھەتتىن ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى بىلەن تامامەن ئوخشاش بولۇشى بىزنى قۇجۇ ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىدە كى ئەسەرلەرگە، بولۇپمۇ تەرجىمە ئەسەرلەرگە ئالاھىدە دىققەت قىلىشىمىزنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ئۇقتۇرىدۇ. بۇ ئەسەرلەردە نەچچە مىڭ يىللاردىن بۇيان تارىم ۋادىسىدا ياشاپ كەلگەن ئەجدادلىرىمىزنىڭ مەدەنىيىتى، كىشىلىك دۇنيا قارىشى ۋە دىنىي ئېتىقادى ئەكس ئەتكەن بولۇپ، يىلنامىسىز تارىخ سۈپىتىدە بۇ تىلىمات زېمىننىڭ روھ-يەت تارىخىنى بىزگە سۆزلەپ بېرىدۇ، شۇڭا بۇ ئەدەبىي مىراسلار خۇسۇسىدىكى تەتقىقاتلارنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش بىر پۈتۈن ئۇيغۇر مەدەنىيىتى تەتقىقاتىدا ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنىستىتۇتى ئەدەبىيات فاكولتېتى ماگىستىر ئاسپىرانتى

رۇلىدۇ. «ھېكايە» دە ئاق كۆڭۈل تىگىن پەرىشتىسىنىڭ ياردىمىدە قېيناتىسىنىڭ يۇرتىغا قايتىپ كېلىدۇ. گەرچە يۇرتىدا قەبىت قىلغىنىمىزدەك ئاق كۆڭۈل تىگىننىڭ تەقەدبىرىگە مۇناسىۋەتلىك ئاخىرقى بايانلار تولۇق يېتىپ كەلمىگەن بولسىمۇ، «كەنجى باتۇر»، «بۇلبۇلگويىا» چۆچەكلىرىدىكىگە ئوخشاش خاتىمىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى پەرەز قىلىشقا بولىدۇ.

دېمەك، مەيلى «ئىككى تىگىننىڭ ھېكايىسى» بولسۇن ۋە ياكى ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرىدىكى نۇرغۇنلىغان سېھىرلىك چۆچەكلەر بولسۇن، يۇقىرىقىدەك بايان فورمۇلىسىغا لايىقلاشقان بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەممىسى بىر تىپتىكى بايانىي ئەسەرلەر ھېسابلىنىدۇ، بۇ ئەسەرلەردە ھېكايە ۋە قەلىكى مەلۇم نۇقتىدىن باشلىنىپ يەنە شۇ نۇقتىغا قايتىدۇ، ھېكايىنىڭ خاتىمىسىمۇ ئوخشاشلا يېپىق ھالەتتە ئاخىرلىشىدۇ.

مۈشۈكنىڭ بالا تەربىيىلىشى

كۆشنى لىمغا ئېسىپ، چۆچىنى سولاپ قويۇڭ، ئاسلان يەپ كەتمەسۇن، دېگىنىنى ئاڭلاپتۇ.

ئۈچىنچى كۈنى ئاخشىمى، ئاسلان تورۇسقا يوشۇ-رۇنۇۋېلىپ، بىر ئايالنىڭ ئوغلىغا: ئېرىس، بېلىقنى ياخشى كۆرۈپ يېگىنىڭ بىلەن، ئېشىپ قالغىنىنى يە-قىشتۇرۇۋەتمەسەڭ، ئاسلاننىڭ بۇرنى بەك ئۆتكۈر كېلىدۇ، ئەنگىچە ساڭا قالمايدۇ، دېگىنىنى ئاڭلاپتۇ.

ئاسلاننىڭ كۈنى ئەنە شۇنداق خۇشال ئۆتۈپتۇ. ئۇ ئۆيگە قايتىپ بارغاندىن كېيىن، ئانىسىغا:

«ئانا، دېگىنىڭىز راستكەن، كىشىلەر كۈندە ماڭا نېمە يېيىشىم كېرەكلىكىنى ئۆگىتىپ قويدىكەن، دەپتۇ.

كىشىلەرنىڭ سۆزىنى ئوغرىلىقچە ئاڭلاپ، ياشاش ماھارىتى يېتىلدۈرگەن ئاسلان ئاخىرى بىر بەستىلىك مۈشۈككە ئايلىنىپ، بالىلىقمۇ بوپتۇ ھەم بالىسىنىمۇ:

— كىشىلەرنىڭ سۆزىگە ئەستايىدىل قۇلاق سال-ساڭ، ساڭا قانداق ياشاشنى تەبىئىيلا ئۆگىتىپ قويدۇ. دەپ تەربىيەلەپتۇ.

«قاراماي گېزىتى ئىدارىسى» دىن مۇھەممەتجان سۇلايمان تەرجىمىسى

ئاسلان چوڭ بوپتۇ.

بىر كۈنى ئانىسى ئۇنى چاقىرىپ:

— ئەمدى چوڭ بولدۇڭ، ئۈچ كۈندىن كېيىن سېنى

ئېمىتەيمەن، ئۆزۈڭ ئوزۇقلۇق تېپىپ يەيسەن، دەپتۇ.

— ئانا، ئۇنداقتا بۇنىڭدىن كېيىن نېمە يەيمەن؟

دەپ سوراپتۇ ئاسلان.

— نېمە يەيدىغانلىقىڭنى مەنمۇ بىلمەيمەن، ئەج-دادلىرىمىزدىن قالغان ئۇسۇل بويىچە بىر نېمە تېپىپ

يەرسەن. كېچىلىرى كىشىلەرنىڭ تام-تورۇسلىرىغا يو-شۇرۇنۇۋېلىپ، قىلىشقان سۆزلىرىنى ياخشى ئاڭلىۋال، ئۇلار ئۆزلۈكىدىن ساڭا يول كۆرسىتىدۇ، دەپتۇ ئاس-لاننىڭ ئانىسى.

تۇنجى كۈنى ئاخشىمى، لىمىنىڭ ئارىسىغا يوشۇرۇ-نۇۋېلىپ، بىر كىشىنىڭ بالىسىغا: قوزام، بېلىق بىلەن سۈنى توڭلاتقۇغا سېلىپ قويدۇم، ئاسلان بۇلارنى يې-يشىنى بەك ياخشى كۆردى، دېگىنىنى ئاڭلاپتۇ.

ئىككىنچى كۈنى ئاخشىمى، لوڭقىنىڭ كەينىگە يو-شۇرۇنۇۋېلىپ، بىر ئايالنىڭ ئېرىگە: كولىسا بىلەن

M
I
R
A
S

خالىپ مۇھەممەت قارلۇق

ۋاقتنىڭ كەتتى بەختنىڭ كەتتى

سەككىز، ھەتتا توققۇزلار ئەتراپىدا بېرىشىمىزنى، شۇنداقلا سو-
 رۇنلاردىكى ۋاقت ئىسراپچىلىقلىرىمىزنى دېمەيلا تۇرايلى، خىز-
 مەت ئورۇنلىرىمىزدىمۇ كۆپىنچىلىرىمىز خىزمەتكە خىيانەت قىلىپ
 ئىمكانقەدەر كۈن ئۆتكۈزۈشنىڭ ئىپىدە يۈرۈشىمىز ۋاقت، يەنى
 ئۆمرىمىزگە قىلغان زور ئىسراپچىلىق! بىزگە مەلۇم، بىر قېتىملىق
 ئىمتىھاندا ئاخىرقى بىر نەچچە مىنۇت بىر ئوقۇغۇچىنىڭ تەقدىرىنى
 بەلگىلەپ قويۇشى مۇمكىن. كەسكىن ئېلىپ بېرىلىۋاتقان بىر تەد-
 ھىرىگە مۇسابىقىسىدە ھەتتا ئەڭ ئاخىرقى بىر دەقىقە پۈتكۈل
 مۇسابىقىنىڭ نەتىجىسىنى بەلگىلەپ سالدىغان ئەھۋاللارمۇ يوق
 ئەمەس. كەمدۇر بىرى ئوبرازلىق قىلىپ: «ۋاقت دېمەك — تە-
 رەققىيات دېمەكتۇر. دۇنياۋى رىقابەت ئەمەلىيەتتە ۋاقت رىقابە-
 تى» دېگەنكەن. ھۇرۇنلار، غاپىلار ئۈچۈن ئاي، يىللارنىڭ ئاد-
 چكىم ئەھمىيىتى يوقتەك بىلىنىشىمۇ، بىراق، ئىشچان، ئويغاقلا-
 ر ئۈچۈن بىر مىنۇتمۇ ئاجايىپ قىممەتلىكتۇر.

بىر قېتىم ئېلىمىزنىڭ ئاتاقلىق مائارىپشۇناسى بەن جىيەنلىك بىر
 ياشنىڭ ياردەم سوراپ بەرگەن تېلېفوننى قوبۇل قىلىدۇ ھەمدە
 مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش يولىنى كۆرسىتىپ قويۇشقا تەشنا بولۇپ
 تۇرغان ئۇ ياش بىلەن كۆرۈشۈش ۋاقتىنى بېكىتىپ قويدۇ. دې-
 گەندەك كۆرۈشۈش ۋاقتىنىڭ توشۇشى بىلەن ئۇ ياش دەل ۋاقتدا

ۋاقت ئوقۇمى ماھىيەتتە ئۆمۈرگە نىسبەتەن ئېيتىلغان. بىر
 سائەت ۋاقت ئۆتتى دېگەن گەپ بىر سائەت ئۆمرىمىز قىسقىرىدى
 دېگەن سۆز. شۇڭا ئەجدادلىرىمىز «ۋاقت ئاتقان ئوق»، «ۋاقتنىڭ
 كەتتى — بەختنىڭ كەتتى»، «ۋاقت ئالتۇندىن قىممەت»، «ۋاق-
 تىڭنى چىڭ تۇتقىنىڭ — بەختىڭنى چىڭ تۇتقىنىڭ»... دېگەندەك
 ھاياتلىق ھېكمەتلىرىنى قالدۇرغان. بۇ يەنىلا ئەڭ ئاۋۋال مىللەت-
 نىڭ سەرخىللىرى بولمىش زىيالىيلىرىمىزدىن باشلانماقتا. ئەمما،
 زامانىۋى يېزا ئىگىلىكىدىن يىراققا تۇرغان، نوپۇسىمىزنىڭ مۇتلەق
 كۆپ قىسمىنى تەشكىل قىلىدىغان ھاتەم سۈپەت دېھقانلىرىمىز ئۆز
 ۋاقتىنى بۇرۇنقىدەكلا كۈننىڭ چىقىشى ۋە پېتىشى بىلەن ئۆلچەشتىن
 قول ئۈزەلمىدى. ئوچۇقنى ئېيتقاندا بىزنىڭ ھازىر «بىلىم ئىگە-
 لىكى» دەۋرىگە كىردۇق دېگىنىمىز، ھەقىقىي «كىرىش»كە باراۋەر
 ئەمەس. بىز بۇنى تونۇپ يېتىشىمىز كېرەك. بىز ئادەتتە شەھەر-
 لەردىكى تۇرمۇش رىتىمىنى يېزا — قىشلاقلارغا سېلىشتۇرغاندا تېز
 دەيمىز. بۇمۇ مەلۇم مەنىدىن شەھەرلەردىكى ۋاقت جىددىچىلە-
 كىگە قارىتىلغان. شۇغىنىسى شەھەردە ياشاۋاتقان خەلقىمىزنىڭمۇ
 ۋاقت قارىشى تازا يېتەرلىك ئەمەس. مىسالى، سائەت بەشكە دەپ
 چاقىرىلغان بەزمە — باراۋەتلەرگە ئۆزىمىزگە خاس «غۇرۇرىمىز»
 بىلەن ئارزۇلۇق مېھمانلىقىمىزنى پەش قىلىپ، سائەت يەتتە —

بېرىپ بەن جېيىڭنىڭ ئىشكىنى چېكىدۇ. ئىشك ئېچىلىشى بىلەن كۆز ئالدىدىكى مەنزىرە ئۇ ياشنىڭ ئويلىغىنىدىن باشقىچە بولۇپ چىقىدۇ، بەن جېيىڭنىڭ ئۆيى ئىنتايىن قالايمىقان بولۇپ، نەر-سە - كېرەكلەر چېچىلىپ ياتاتتى. بەن جېيىڭ ئۇ ياشنىڭ ئېغىز ئېچىشىنى كۈتمەيلا:

— ئۆينىڭ ئىچى بەك رەتسىز، قالايمىقانلىقىغا قارال، كەچۈ-رۈك، سىرتتا بىر مەنۇت ساقلاپ تۇرۇپ، مەن ئۆيىنى بېسىقتۇرۇ-ۋالغاندىن كېيىن كىرسىڭىز بوپتىكەن،— دېگەچ ئىشكىنى يېپىۋ-لىدۇ. ئارىدىن بىر مەنۇت ئۆتە - ئۆتمەيلا بەن جېيىڭ ئىشكىنى ئېچىپ، قىزغىنلىق بىلەن ھېلىقى ياشنى ئۆيىگە تەكلىپ قىلىدۇ. بۇ چاغدا ئۇ ياشنىڭ كۆز ئالدىدا باشقا بىر مەنزىرە ئايان بوپتۇ. ئۆينىڭ ئىچى شۇنچىلىك رەتلىك بولۇپ، بايامقى ھالەتتىن ئەسەرمۇ قالمايىكەن. ھېلىقى ياش كىشىلىك ھايات ۋە كەسپكە دائىر ئويلىغان گۇمانىي مەسىلىلەر ئۈستىدە ئەمدى ئېغىز ئاچاي، دەپ تۇرۇشىغا، بەن جېيىڭ ئىنتايىن ئەدەپ بىلەن:

— ئەمدى سىز كەتسىڭىز بولىدۇ،— دەپتۇ. يىگىت سەل تې-غىراپ:

— لېكىن، مەن... مەن، تېخى سىزدىن بىرەر نەرسىنى سورد-مىغان تۇرسام،— دەپتۇ.

— بۇلار... تېخى يېتەرلىك بولمىدىمۇ؟— بەن جېيىڭ كۆ-لۈمسەرەپ ئۆيىنى ئىشارەت قىلىپ ئېيتىپتۇ،— مانا سىزنىڭ ئۆ-يۈمگە كىرگىنىڭىز گەمۇ بىر مەنۇت بولدى.

— بىر مەنۇت، بىر مەنۇت،... يىگىت ئويلىنىپ قېلىپ،— ھە، مەن ئاخىر ئۇقتوم. سىز ماڭا بىر مەنۇت ۋاقىتتا نۇرغۇن ئىش-لارنى قىلغىلى بولىدىغانلىقىنى، نۇرغۇن قائىدىلەرنى ئۆزگەرتكىلى بولىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بەردىڭىز،— دەپتۇ ۋە رەھمەت - ھەشقاللا ئېيتقىنىچە يولغا راۋان بوپتۇ.

بۇ بىر «ھېكايە»، ئەمما، ئۇنىڭدىن ۋاقىت ھەققىدىكى ئاد-دىي، ئەمما سەمىي، چوڭقۇر «بىلدۈرگۈ» چاقناپ تۇرىدۇ. دې-مىسىمۇ مۇشۇ چاغقىچە بولغان مۇساپىمىزدە قانچىلىغان «بىر مە-نۇت» لارنى بەھۋە قۇربان قىلۋەتكەندىمىز؟ ئەپسۇس، شۇ «ۋاقىتلار» نى قايتۇرۇپ كەلگىلى بولسۇچۇ كاشكى! ئېنىقى، بىر ئادەمنىڭ ھاياتى زامان نۇقتىسىدىن بەكمۇ قىسقا ھەم چەكلىك. يەنە شۇنداقتىمۇ شۇ ۋاقىتىمىزنىڭ «يېرىمى دېگۈدەك ئۇخلاشقا كېتىدۇ. غىزالانغان ۋاقىتنى قوشقاندىمۇ بىر قانچە يىلغا توغرا كې-لىدۇ. كىيىم كىيىش ۋاقتى... قاتارلىقلار بىر قانچە يىل بولىدۇ. يەنە مەيلى باشقىلار ئۈچۈن ياكى ئۆزى ئۈچۈن سەرپ قىلىنغان كۆڭۈل ئېچىش ۋاقتىمۇ يەنە بىر قانچە يىل بولىدۇ. دىنىي بايرام ۋە ئىجتىمائىي بايراملارنى تەبرىكلەش پائالىيەتلىرى ئۈچۈن ۋاقىت

كېتىدۇ. يىراق - يېقىن تۇغقانلىرىمىز ئاغرىپ قالغاندا ئۇلارغا دورا قاينىتىپ بېرىپ غەمخورلۇق قىلىشقىمۇ ۋاقىت كېتىدۇ. ئەگەر بىز ياش سانىمىزدىن ئاشۇ ۋاقىتلارنى چىقىرىۋەتسەك شۇنى بايقايد-مىزكى، بىزنىڭ خىزمەتكە ئۈنۈملۈك سەرپ قىلىدىغان ۋاقىتىمىز 15 يىل ياكى 20 يىلدەكلا بولىدۇ». مەن يەنە قايسىدۇر بىر ماتېرىد-يالدىن بىر ئادەمنىڭ يۈز يۈيۈش، چىش چوتكىلاشقا ئايرىم - ئايرىم قانچىلىك ۋاقىت سەرپ قىلىدىغانلىقىدەك ئىنچىكە ئۇچۇر-نىمۇ كۆرگەندىم (تەپسىلاتى ئېنىق ئېسىمدە قالماپتۇ). بەلكىم، سىز بۇ «ھەلۈمات» تىن يا ھەيران قېلىشىڭىز مۇمكىن، يا گۇمان-لىنىشىڭىز مۇمكىن. مەنغۇ دەسلەپتە بۇ «ئۇچۇر» نى كۆرۈپلا قاتتىق «سىلكىندىم»، ۋاقىت ھەققىدە ئازابلىق خىياللارغا پېتىپ كەتتىم. ئىلگىرى مەندە راستىنى دېسەم ۋاقىت توغرىلۇق بۇنچە-لىك تۇيغۇ بولۇپ باقماپتىكەن. بىز مەرھۇم ئوت يۈرەك شائىرىمىز لۇتپۇللا مۇتەللىپنى شانلىق «ئىش ئىزلىرى» بىلەن چوڭقۇر ياد ئېتىپ كېلىۋاتىمىز. ئۇ ئاران 22 يىللا ياشىيالىغان بولسىمۇ شۇ ئەڭ - ئەڭ قىسقىغىنا ۋاقىتتا (ئەگەر بىز ئاشۇ «22 يىل» دىن ل. مۇتەللىپنىڭ ئەڭ ئەقەللى «چوڭ بولۇش» قىچە بولغان ۋاقىتىنى چىقىرىۋەتسەك مۇ بۇنى ھېس قىلالايمىز)، 70 - 80 يىل ئۆمۈر كۆ-رۈپ ھېچبىر ئىشنى تەۋرىتەلمەي ئۆتكەنلەردىن ھىك ھەسسە ئار-تۇق قىممەت ياراتتى. گاھدا تۇرۇپلا شۇنداقتىمۇ ئويلاپ قالسىمەن، لۇتپۇللا مۇتەللىپقۇ ئارانلا شۇ 22 يىللىق ھاياتىدا ئۆچمەس ئىز-لارنى قالدۇرالايتىكەن. ئەمما مەن 22 ياشقا كىرگەن چىقىمدا نېمە قىلالغان بولغىنىم؟ ئاشۇ يىراق سەھرادىكى دېھقان ئاتا - ئا-نامنىڭ مىڭبىر جاپادا تاپقان - تەرگەن روزىغىنى «خەجلىپ» ئالىي مەكتەپتە ئوقۇيالىغانلىقىمىدىن ئارمانلىرىم چېچەك ئېچىپ «شۈكۈر - قانائەت» تە كىتابقا باغلىنىپ ياشاۋاتقان «نامىز» بىر سىتۇدېنت ئىدىم. مانا 30 غا كىرەي دەپمۇ «ھېچقانداق» بىر ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرالماي يۈرىمەن...

ئۇنداقتا بۇ يەردىكى مەسىلە قەيەردە؟!

بىر ئادەمنىڭ ھاياتلىق مۇساپىسىدىكى ھەقىقىي ئىشلەشكە، قىممەت يارىتىشقا تېگىشلىك ۋاقتى ئۇنچۇقلا كۆپ ئەمەس. ئەگەر بىز ۋاقىتىمىزنىڭ سەرپ قىلىنىشى ھەققىدىكى يۇقىرىقى «مەلۇ-مات - ئۇچۇر» نى «بۇلار بىر ئادەمنىڭ ھاياتىدىكى زۆرۈرى ۋا-قت سەرپىياتلىرىغۇ» دېسەك، ئۇنداقتا چوڭ - كىچىك «سو-رۇن» لاردا قۇرۇق پاراك سېلىپ ئولتۇرۇشىمىزنى قانداق چۈ-شەندۈرىمىز؟ نەزىرە مۇھەممەد سالىھ «شەرق يۇلتۇزلىرىنى ئىز-دەپ» دېگەن كىتابىدا شۇنداق دەپ يازىدۇ: «ۋاقىت ھەر بىر ئادەمنىڭ خالىغانچە ئىشلىتىدىغان ھېسابى، سورىقى يوق شەخسىي ھۈلكى ئەمەس». بىر ھەدىستە شۇنداق دېيىلگەنكى: «بەندە

IRAS

قىيامەت كۈنى ئۆمرىنى (ۋاقتىنى) قايسى ئىشلارغا سەرپ قىلغىنى، ئىلمىنى نېمىگە ئىشلەتكىنى، مال- مۈلكىنى قايسى يول بىلەن تاپقانلىقى ۋە نېمىلەرگە سەرپ قىلغىنى، ئەجلى يەتكۈچە قانداق ئەمەللەرنى قىلغانلىقىدىن ئىبارەت تۆت نەرسە ئۈستىدە سورىلىدۇ. «دېمەك، بىز ۋاقت ئىسراپچىلىقىمىزنىڭ «جازاسى»نى تارتماي قالمايمىز.

ئەنگىلىيەلىك مەشھۇر ئالىم خاۋكىڭ «ۋاقتنىڭ قىسقىچە تاردى- خى» دېگەن كىتابىدا «ۋاقت ھەممىنى بەلگىلەيدۇ، ئۇ بىر كەڭ- گۈشتەر» دەپ يازىدۇ. بۇ گەپنى چوڭقۇر تەھلىل قىلىپ بېقىشقا ئەرزىيدۇ. يېقىندا شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ «كۆڭۈلدىكى سۆز» پروگراممىسىدا تەبىئىي پەن ساھەسىدىكى مۇۋەپپەقىيەت قازانغان ئالىملىرىمىزدىن زەپەر ئابلىز، تاشپولات تېيىپ، ھۈشۈر ئىسلام قاتارلىقلار ئارقا- ئارقىدىن «تونۇشتۇرۇلدى». مەن ئۇ- لارنىڭ «ئۆسۈپ- يېتىلىش» جەريانىدىن «ۋاقتنى چىڭ تۇ- تۇش، ئۇنىڭغا مەسئۇل بولۇش كېرەك» دېگەن «سادا»نى ئاڭ- لىدىم. ئۇلار ھەقىقەتەن ئۆز ۋاقتىنىڭ «قولى» ئەمەس «خوجا- يىنى»غا ئايلىنالمىغانىدى. ئۇلارنىڭ ئەمەلىيىتىدە «ۋاقت- مۇ- ۋەپپەقىيەت» دېگەن ھېكمەت ئىسپاتلىنىپ تۇراتتى. مېنىڭ بىر خىزمەتتىشىم بار. ئىدارىگە يېڭى كەلگەن چاغلىرىدا خەنزۇ تىلى ئاساسى بەكلا تۆۋەن ئىدى. ئىنگلىز تىلى ئاساسىمۇ پەقەتلا يوق. ئۇنىڭ بىلەن خىزمەتداش بولغىنىغا ئۈچ يىلدىن سەللا ئاشقان بۈگۈنكى كۈندە مانا ئۇ ھازىر ئاسپىرانتلىق ئىمتىھانغا قاتنىشى- مەن، دەپ يۈرىدۇ. يېقىندا ئۇ ئۆزىنىڭ مەزكۇر ئىمتىھانغا قاتنى- شىشقا تىزىملىنىۋاتقانلىقىنى ئېيتتى. ئەمەلىيەتتە ئۇمۇ ماڭا ۋە باشقا- لارغا ئوخشاشلا تۇرمۇش ۋە خىزمەتنىڭ «ئۆتكەللىرى»دىن ئەل قاتارى ئۆتۈپ كېلىۋاتقان ئادەم ئىدى. مەن ئۇنىڭدىن ئۆزىدىكى بۇ خىل ئىلگىرىلەشلەرنىڭ سەۋەبىنى سورىۋېدىم، ئۇ:

—كۈنىگە ئاز دېگەندە بەشتىن خەنزۇچە خەت، تۆتتىن ئىنگ- لىزچە سۆزلۈك ئۆگىنىشنى ئادەتكە ئايلاندۇرغانمەن، مۇشۇنداق ئاز- ئازدىن ئۆگىنىپ بەرسە، ۋاقت ئادەمگە نۇرغۇن «نەرسە»نى ھەدىيە قىلىدىكەن—دەپ جاۋاب بەردى. مەن ئۇنىڭ ئىرادىسى ۋە «ئۇسۇلى»غا تولمۇ قايىل ھەم مايىل بولدۇم. يەنە بىر خىز- مەتتىشىم قاچاندۇر بىر چاغدا ماڭا بۇنداق گەپنى قىلغانىدى: «ھېلىمۇ بىز ئوقۇتقۇچىلارنىڭ تەتلى بار ئىكەن. خىزمەتكە ۋاق- تىدا كېلىمەن، دەپ نۇرغۇن- نۇرغۇن شېرىن ئۇيغۇنلىرىدىن ۋاز كەچتىم. ئەمدى تەتلى كەلسە، قانغۇدەك ئۇخلاپ، 8- 9 لاردا ئورنۇمدىن تۇرۇپ، ئۇنىڭ «ئاچچىقى»نى چىقارمىسام، ھەي، تەتلى كەلسە نېمىدېگەن ياخشى، سەھەر ئورۇنىدىن تۇرمايدىغان گەپ...». شۇ چاغدا مەن بۇ گەپكە ئانچە ئېرەنمىش كەتمىگەن.

كەنمەن، ھازىر ئويلىسام ئىچىم تولمۇ ئاچچىق بولىدۇ. بەلكىم بۇ دوستىمىز بۇ زاماننىڭ «غەپلەت ۋە بېپەرۋالىق زامانى ئەمەس، ئويغىنىش ۋە سەگەكلىك زامانى، جاھالەت ۋە نادانلىق زامانى ئە- مەس، ئىلىم- مەرىپەت دەۋرى: سۇسۇلۇق ۋە بىكار تەلەپلىك ۋاقتى ئەمەس، تىرىشىش ۋە غەيرەت قىلىش ۋاقتى» (ئابدۇقادىر دا- موللام: «نەسەھەتى ئاممە»دىن) ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ يەتمىگەن بولسا كېرەك. بىر ئېغىزلا گەپ: «ئۇيغۇ ئۆلۈمىنىڭ دوستى ۋە مۇقەددىمىسىدۇر» (ئابدۇقادىر داموللام). ئالدىنقى خىزمەتتىشىم ئادەمگە «ئىلھام» ئاتا قىلسا، كېيىنكى خىزمەتتىشىم ئەپسۇسۇلۇق ئاتا قىلاتتى. جەمئىيىتىمىز ھازىرمۇ مانا مۇشۇنداق ۋاقت ھەققى- دىكى ئوخشىمىغان قاراشلارغا تولۇپ يېتىپتۇ. زادى بىزدە ۋاقت ئېڭى توغرىلۇق «ئويغانغانلار» قانچىلىك، «ئۇخلاۋاتقانلار» قانچىلىك؟ ھەقىقەت شۇ: «ۋاقت- بايلىق دېمەكتۇر»، بۇنى ھەر بىرىمىز چۈشىنىپ يېتەلگەن بولساقچۇ كاشكى!

شۇنداق، «ۋاقتىمىز كەتتى—بەختىمىز كەتتى». تەرەققىي مۇقەررەرلىك، قانداق تەرەققىي قىلىش چىقىش يولىمىز. تۈزۈكرەك ۋاقت قارشى يوق خەلق راستىنلا ئىستىقبالىنى يىتتۈرۈپ قويغان خەلقئۇر. ئويغىنىش كېرەك. ئەڭ ئاخىرقى ئويغىنىشمۇ كېچىككەن ھېسابلىنمايدۇ. دوكتور ئەسەت سۇلايمان «تارىم قوۋۇقى چېكىل- گەندە» ناملىق كىتابىدا «ۋاقت ئۇقۇمى ۋە زامان چۈشەنچىسىگە بولغان كۈچلۈك تەخىرىسلىك تۇيغۇسى ھازىرقى زاماندىكى تە- رەققىي قىلغان مىللەتلەرنىڭ مۇھىم بەلگىسى» دەپ يازىدۇ ③. شۇڭا بىز دېمىمۇ تەرەققىيات رىتىمىگە ماس مىللەت خاراكتېرلىك ۋا- قت ئېڭى جىددىي تۇرغۇزۇلۇشى كېرەك. چۈنكى، ۋاقت- مەۋ- جۇدلۇق دېمەكتۇر. ئاخىرىدا مەن ئۇلۇغ بوۋىمىز يۈسۈپ خاس ھاجىنىڭ مۇنۇ «ئۆگۈتى» بىلەن ماقالەمنى ئاياغلاشتۇرماقچىمەن: «مەيلى بېشىڭ كۆككە يەتسۇن، مەيلى بۈيۈك ئاتالغىن، كىرىپ ياتىدىغان ئورنۇڭ قارا يەر قوينىدۇر. ھاياتلىققا ئېرىشكەن كىشى ئۆمرىنى بەھۇدە ئۆتكۈزسە، ئۆزىنى ئوتقا تاشلىغان بولىدۇ، ئۇ ھاياتىدىن پەرقسىز دۇر. كىشى ئېسەنلىككە ئېرىشكەندىمۇ ئۆمرىنى زايە قىلسا، بۇ كۆركەمسىز، مەنسىز ياشىغانلىقتۇر، ئەي قېرىندەش».

ئىزاھات:

- ① «جۇڭگو مىللەتلىرى» ژۇرنىلى، 2004 - يىللىق 5 - سان، «ۋاقتنىڭ قىسمىتى» ناملىق ماقالە.
- ② «شەرق يۇلتۇزلىرىنى ئىزدەپ»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2004 - يىل 1 - ئاي، 1 - نەشرى 37 - بەت.
- ③ «تارىم قوۋۇقى چېكىلگەندە»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2002 - يىل 3 - ئاي، 112 - بەت.

2006

تۇرلۇق رېتسىپلىرى

ھاپىز نىياز

ھەمنى كېسەر، ئىچنى راۋان قىلۇر. بۈزى نۇرلۇق، بەدەد-
لىرى كۈچلۈك بولۇر، ئەقلىنى سۈزۈك، كۆڭۈلنى پاك
قىلۇر. ساچلارنى قارايتۇر، ھەرقانداق مەجۇنگە ۋە باشقا
تۈرلۈك دورا ۋە شەرىپەتلەرگە ئارىلاشتۇرۇپ دورا قىلسا
دورلانىك كۈچىنى ناھايىتى ئاشۇرۇر.

تەمرى ھىندىنىك خاسىيىتى

رەڭگى ئوخشاش ئەمما تەمرى ھىندى ناھايىتى سو-
غۇقتۇر. ئىسسىق ئۆتكەن كىشىگە شەرىپەت قىلىپ بەرسە
دەرھال تۈزىلۇر. ئۆپكە ياللۇغى ئاغرىقىغا چىلان شەرىپىتىنى
ئىچۈرسە قىزىقنى قايتۇرۇر. تەپ ئىللەت دەپ قان ۋە بەلغەم
ناھايىتى ھەددىدىن ئاشقانىنى ئېيتۇر. بەش مىسقال تەمرى
ھىندىنى قايناق سۇغا چىلاپ تەمىنى ئوبدان چىقىرىپ
مۇزدەك قىلىپ ئىچسە بەلغەم، قانلارنى، بەدەندىكى ئىس-

سەۋزىنىك خاسىيىتى

ھەركىم سەۋزىنى پىشۇرۇپ ئەتكەندە يېسە مېڭىنىك
ساغلاملىقىنى زىيادە قىلۇر، دەمنى راۋان قىلۇر، ئۆپكىنى
ساقىن قىلۇر، تەرەتنى راۋان قىلۇر، بەلغەم مىزاجىنى تۈ-
زەر، كۆڭۈلنى ئاچۇر، مەيدىدىكى بۇزۇق خىلىتلارنى يوق
قىلۇر، شەھۋەت كۈچىنى ئاشۇرۇر، ھۆكۈمالار نەزەرىدە
تاڭاملار بىلەن يېسە تۈرلۈك ئاغرىقلار ساقىيۇر دەپ
تەسۋىرلىنىۇر.

ھەلىلىنىك خاسىيىتى

ھەلىلىنىك تەبىئىتى سوغۇقتۇر. ھەلىلىنىك قاسرىقى
دورىدۇر. ئۇرۇقنى دورىغا قاتمايدۇ. زەھىرى باردۇر.
ئەگەر كىشى ئىككى مىسقال ھەلىلىنى قاينىتىپ ئىچسە
ھەرگىز سەۋدا ئاغرىقى بولماس. يۈرەكلەرنى ئاچۇر، بەل-

ساق يەللەرنى، يۈرەكنىڭ ئىسسىقنى كېسەر، باش ئاغرىقىنى پەسەيتۈر. قىزىل مۇدۇرچاق چىققان ئىللەتلەرگە تولا پايدىدلىقتۇر. يۆتەلگەن كىشىلەر تەمرى ھىندىنى چىلاپ ئىچسە يۆتەلنى توختىتىپ دەمنى راۋان قىلۇر.

فلوسنىڭ خاسىيىتى

فلوسنىڭ مزاجى ئىسسىقتۇر. سەپرا، سەۋدا ئىللەتلىرىگە پايدا قىلۇر. بەش مىسقال فلوسنى قاينىتىپ مۆتىدىل قىلىپ ئىچسە ئۆتتىكى سەپرانى باسۇر، بېغىرنى راھەت قىلۇر، تالنى كىچىكىلىتىپ سوغۇق يەللەرنى يوق قىلۇر. ئىچنى راۋان قىلۇر، بەدەننى يەڭگىل قىلۇر. سوغۇقتىن بولغان بوغۇم ئاغرىقلىرىنى ساقايتۇر. فلوسنى چاھار شەربەتتە تولا ئېتىبار قىلىپتۇر.

قىزىلگۈلنىڭ خاسىيىتى

ھەر كىم بىر مىسقال قىزىلگۈلنى ھەر كۈنى ئەتىگەندە قايناق سۇغا چىلاپ سەھەردە ئىچسە ئۆپكەندىكى كىرلەرنى ئېرىتىۋېتىپ، يۆتەلنى توختىتىۋېتىدۇ. دەمنى راۋان قىلۇر. كۆكسىنى ئوچۇق، خۇش ئاۋاز قىلۇر. بىراق ھۆكۈمالار قىزىلگۈلنىڭ مزاجىنى مۆتىدىل ئاتايتۇر. ھەرقانداق كىشى قىزىلگۈلنى پۇرسا ۋە ئانەھزەت سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمگە دۇرۇد ئېيتسا ئۇ كىشى ھەرگىز بەتبۇي پۇرىماس، كىشىلەر ئالدىدا ئەزىز ۋە ئېتىبارلىق بولۇر. لېكىن قىزىلگۈلنى پۇراپ دۇرۇتتىن غايىل بولسا ئۇل كىشى گۇناھكار بو- لۇر، بەتبۇي پۇرايدىغان ئىللەتكە گىرىپتار بولۇر دەپتۇر. ئەگەر كىشى بىر مىسقال قىزىلگۈل، بىر مىسقال رەۋەننى چىلاپ ئىچسە قورساقتىكى كونا بۇزۇق كىرلەرنى پاك قىلۇر.

رەۋەننىڭ خاسىيىتى

رەۋەننىڭ تەبىئىتى ناھايىتى سوغۇقتۇر. ھۆكۈمالار رەۋەننى سۈرگە دورىسى قاتارىدا ئىشلىتىپتۇر. رەۋەن قورساقتىكى كىرلەرنى ھەيدەيدۇ. ھەر كىم ئۈچ مىسقال رەۋەننى قاينىتىپ ئىچسە قاندىن تۇتۇلغان خىلىتلارنى ھەيدەيدۇ. بەلغەم، سەۋدالارنى پەست قىلۇر. پالەچ، بو- غۇم ئاغرىقى ۋە زاتتىن ئىششىغان كېسەللەرگە يانچىپ بەرسە ئىششىقنى ياندۇرۇپ ئاغرىقنى پەسەيتۈر.

مامىراننىڭ خاسىيىتى

مامىران ئاق چېچەك بولغاچقا تەبىئىتى ناھايىتى سوغۇقتۇر. ئادەمنىڭ بەدىنىنى ئىسسىق چىرىمىغان بولسا

مامىراننىڭ كۆكسىنى يېقىپ، ئوتنىڭ ئۈستىدە يېتىپ ھور- لانسا مۇپاسلىدىن بولغان يەللەرنى يوق قىلۇر. ئىسسىق كىرگەن ھايۋاننىڭ بۇرنىغا تۇتسا ئىسسىقنى قايتۇرۇر. ھۆكۈمالار مامىراننى تولا ئىسسىق بەلغەملەرگە يېقىپ پەست قىپتۇ. ئىسسىقتىن چىشى ئاغرىغان كىشى مامىراننىڭ يىلتىزىنى قاينىتىپ ئاغزىغا سالسا ياخشى بولۇر. كۆزى ئاغرىغان كىشى كۆزىگە سۈرسە كۆزىنى روشەن قىلۇر. ئىسسىقتىن يۈرىكى سالغان كىشى دېھى كالتىلىق قىلسا ئىككى سەر مامىرانغا ئۈچ سەر ئاق شېكەر سېلىپ قاينى- تىپ يەتتە كۈن سەھەردە ئىچسە يۈرەكنى جايغا چۈشۈ- رۇپ دەمنى راۋان قىلۇر، كۆكسىنى ئاچۇر، پىشابنى راۋان قىلۇر، ئىششىقلارنى ياندۇرۇر. ئەمما مامىراننىڭ كۆكسى ھايۋاناتلار جىق يەپ سالسا خەتەرلىكتۇر. ئادەم مۇ ئار- تۇق يەپ سالسا ئەقىلنى بۇزىدۇ.

سېمىزئوت ئۇرۇقىنىڭ خاسىيىتى

سېمىز ئوت ئۇرۇقى مۆتىدىلدۇر. ھۆكۈمالار سوغۇققا مايىل دەپمۇ ئاتايتۇر. ھۆكۈمالار ئۇنى بەل، بۆرەك ئاغ- رىقلىرىغا ئىشلىتىشكە بۇيرۇپتۇ. ئەگەر سېمىز ئوتنىڭ كۆكسىنى سىقىپ سۈيىنى ئىچسە يۈرەكنى سوۋۇتۇر. قور- ساقتىكى ئىسسىقتىن توختاپ كەتكەن كىرلەرنى تازىلار. ئىسسىقتىن يۈرەك سالغانغا پايدا قىلۇر. بەش مىسقال سېمىز ئوت ئۇرۇقىنى سوقۇپ قايناق سۇغا چىلاپ تەمنى چىقىرىپ يەتتە كۈن سەھەردە ئىچىپ بەرسە ئىسسىقتىن يۈرەك سېلىشقا ناھايىتى پايدىدلىقتۇر، ئۆپكە، بېغىرلارغىمۇ ناھايىتى پايدا قىلۇر.

توغراق يىلىمىنىڭ خاسىيىتى

مزاجى ئىككى خىل بولۇپ قالغان كىشى دورا يېسە ياكى سۈرگە ئىچسە مەيدىسىدىن يېنىپ كېتىدۇ، بۇنىڭ ئۈچۈن توغراق يىلىمىغا قارا چاي، سېرىق ياغ بۇ ئۇ- چنى بىرلەشتۈرۈپ يەتتە كۈن ئىچسە قورساق، مەيدى- لەرنى تازىلايدۇ. دورىلارنىڭ زەھىرىنى كېسىدۇ. ئىشتى- ھانى ئېچىپ قۇۋۋەتنى زىيادە قىلۇر. ئەگەر كىشى تۆگىنىڭ تېزىكىنى پۇت-قولى سوغۇلۇپ قالغان كىشىگە ياكى تولا تەرلەپ ماغدۇرسىز بولغانغا سىقىپ سۈيىنى ئىچۈرسە ياكى بېلىنىڭ تۆۋىنىگە ياقسا تەرى توختاپ سوغالغان ئەزالىرى تازا بولۇر، قۇۋۋەت تاپقاي. سېرىق ئاغرىق بولغان كىشى تۆگىنىڭ ئۆپكەسىنى ياقسا سېرىق ئاغرىقتىن قۇتۇلۇپ،

006

يۈزى نۇرلۇق بولغاي.

مەزلۇم كىشىنىڭ خۇنى توختاپ قالغان بولسا ئىنەك ئۆتى، بېلىق ئۆتى ۋە خۇرما ئۇچىنى بىر قىلىپ ئېزىپ، قارا يۇڭغا ئوراپ مەزلۇم كىشىنىڭ ئەندامغا تىقىپ قويسا ھەيىز ئېچىلىپ پەرزەنتلىك بولغاي. بۇرنىڭ چىشىنى كىچىك بالىنىڭ بوينىغا ئېسىپ قويسا بالا دىۋانە، دەلدۈش بولماس.

تۆگىنىڭ يۈرىكىنى يېسە يۈرەكلىك، قورقماس بولۇر. تۆگىنىڭ يۇڭىنى پوتا قىلىپ بېلىگە باغلىسىمۇ يۈرەكلىك بولۇر، بەل ئاغرىقى كۆرمەس. ھۆكۈمالار زېمىستاندا سوغۇق سۇ ئىچسە ئانار شەربىتى ئىچكەن بىلەن تەڭ دەپتۇ.

ئانارنىڭ خاسىيىتى

ئانار شەربىتى ئىچسە يۈرەككە راھەت بېرۇر، پادىسى تولدۇر، ھەرگىز سەۋدا ئاغرىقى بولماس. ئانارنىڭ خاسىيەتلىرى تولدۇر. ھۆكۈمالار ئانارنىڭ تەبىئىتىنى سوغۇق ئاتايتۇر. يۈرەك ئاناردىن سۇ ئىچۇر. دائىم ئانار سۈيى ئىچكەن كىشىنىڭ كۆڭلى ئوچۇق بولۇر. نەپەس ئېلىشى راۋان بولۇر. ئانار يەپ تۇرماقنىڭ خاسىيىتى تو- لىدۇر. بىلىمەك كېرەككى، ئانارنىڭ سۈيى ۋە ئۇرۇقىنى يەپ - ئىچىش باردۇر، پوستىنى يېمەك يوق. ئەرمەننىڭ خاسىيىتى

ھۆكۈمالار ئەرمەننىڭ خاسىيىتىنى مۆتىدىل ئاتايتۇر. ئىسسىقتىن بولغان ئاغرىقلارغا دورا قىلماق لايىقتۇر. ئە- گەر كىشىنىڭ پۇت - قولغا شامال دارىغان بولسا ياكى بوغۇم ئاغرىقىدىن پالەچ بولغان بولسا ئەرمەننىڭ كۆكىنى كاڭغا يېيىپ، ئوت قالاپ ئوبدان قىزىغاندا ئادەمنىڭ ئاستى ئۈستى بەدەنلىرىگە ياقسا ھەمدە ئەرمەن كۆكىنى قاينىتىپ ئىچىدىن ئىچىپ تەرلەنسە پالەچ ئاغرىقى ساقە- يۇر. ئەرمەننى تولا نىشارا بولىدىغان كىشىگە قاينىتىپ بەرسە ياخشى بولۇر.

سوغۇق ئاغرىقنىڭ ئىلاجى

سوغۇق ئاغرىق بولغان كىشىنىڭ ئالامىتى شۇكى ئۇ كىشىنىڭ زەكرىدىن ئابى مەنى كېلۇر. ئابى مەنىنىڭ سې- رىق كەلگىنى مۆتىدىلدۇر. قىزىل كەلگىنى ئىسسىقنىڭ ئا- لامىتىدۇر. بۇ خىل ئىللەتلەرنىڭ ھەر قايسىسىغا ئۆز لايى- قىدا دورا قىلماق كېرەك، تولىسى ھامىلىدار ئاياللارغا يا-

ۋۇقلۇق قىلسا ئامان تاپۇر. يەنە قارغىنى يېرىپ ياقسا ياخشى بولۇر. ئېشەك ئىلىكىنى يېرىپ چاپلىسا ياخشى بو- لۇر. پايدىسى بەك تولدۇر. ئەر بولسۇن ياكى ئايال بول- سۇن قارنى يېرىق، قارامۇچلارنى يۇمشاق سوقۇپ تاپنىغا سېلىپ يۈرسە ھەرگىز سوغۇق ئاغرىق كۆرمەس. زەكرى ئىشىشىپ ئاغرىسا ئەركەك قوينىڭ تېرىسىگە تارتىپ ئىننى قۇيسا ھەم تەرلىسە ساقىيۇر، پايدىسى بەك كۆپ. ھۆكۈما- لار نەزەرىدە كۆڭلى قاتتىق، تېنى سېسىق كىشىلەر سوغۇق ئاغرىققا گىرىپتار بولماس، كۆڭلى يۇمشاق كىشى بۇ خىل كېسەللەرگە ئاسان گىرىپتار بولۇر، ئاغرىقىنى تولا تارتىپ رىيازەت چەكسە گۇناھتىن پاك بولۇر.

دىڭزىنىڭ خاسىيىتى

نارەنجى دىڭزىنىڭ ئوبدىنىدىن بولسا ئىككى پۇڭ، پالاكتى بولسا بەش پۇڭنى ئېزىپ ئىچىپ كۆپ تەرلىسە ئىشىق كېسەلدىن قۇتۇلۇر.

سەپىداننىڭ خاسىيىتى

ھۆكۈمالار سەپىداننى مۆتىدىل دەپتۇ، ھەر كىم يەتتە كۈندە بىر مىسقال سەپىدان يېسە قاراڭغۇ كۆڭۈللەرنى ئېچىپ يورۇق بولغاي. ئۇنۇتقاق بولماق، غەپلەتتە قال- ماقتىن يىراق بولۇپ ئاقىل، دانا بولۇر. سەپىداننىڭ شۇنداق خاسىيەتلىكلىكىدىن ھۆكۈمالار بىر مىسقالدىن بىر سەرگىچە يېگەي دەپتۇ. سەپىدان ئۇرۇقى، زەردەك ئۇرۇقى، ياش ئۇرۇقى، تەرخەمەك ئۇرۇقى، كەرەپشە ئۇرۇقى، قوغۇن ئۇرۇقى ۋە كۈنجۈتلەرنى مەجۇنات دو- رىلارغا قوشۇپ يېسە ئەر ياكى ئايال بولسۇن بەدەندىكى چوڭ - كىچىك بارلىق يەل ئىللەتلەرگە ناھايىتى پايدا قىلۇر.

ئاراجوبيا يەنى سۆكەملىنىڭ خاسىيىتى

مەزلۇم كىشىدە بەل، بۆرەك ئاغرىقى پەيدا بولسا ھەم يەل سانچىپ ئاغرىسا ياكى پالەچ، بوغۇم ئاغرىقى، تۇت- ماس، كۆرمەس بولغان ياكى بەل، بۆرەك ئاغرىقىدىن تولا ئىشىشىغان بولسا بۇ سۆكەملىنى تەرتىپ بىلەن ياساپ يېسە ئىنشا ئاللا شىپالىق تاپۇر. بۇ سۆكەملىنىڭ تەركىبى بۇدۇر: يىجىرېن، جىنلىنزا، خولىنزا، جىلى، فاڭخەي، سەيجىنزا، خېيجىنسا، بېنمۇچۇڭ، چاچكا، بىبولارنىڭ ھەممىسىدىن بەش مىسقالدىن ئېلىپ، ئاغرىقنىڭ مەزاجىغا بېقىپ، ھەر ئاغرىققا لايىق كېلىدىغان يەنە بىر مۇنچە خاسىيەتلىك دو-

M
I
R
A
S

تۆمۈر تىكەن ئىككى مىسقال، ئۆردەك قېنى ئىككى يېرىم مىسقال، زاراڭزا ئىككى يېرىم مىسقال، بۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىر ئاشقۇرا سۇغا چىلاپ قويۇپ يەنە بىر ئاشقۇرا سۇ قويۇپ يېرىمى قالغىچە قاينىتىپ، ئىككى سەر شېكەر سېلىپ، بەش مىسقال ئۇي يېغى سېلىپ ھەمەل قىلماق كېرەك.

ھەمەل قىلماقنىڭ بايانى

ئۇي ئۆتى بىر مىسقال، پىرلاڭ بىر مىسقال، شور ئىككى مىسقال، قارا زىرە ئىككى مىسقال، جۇۋىنە ئىككى مىسقال، قارا يۆگەي ئىككى مىسقال، بۇ دورىلارنى تۆت پىيالە سۇدا قاينىتىپ ئىككى پىيالە قالغاندا ئىككى مىسقال كالا سېرىق يېغى سېلىپ ھەمەل قىلماق كېرەك.

سۈرگىنىڭ بايانى

بەلغەمنى سۈرمەك ئۈچۈن بۇ سۈرگىنى بەرگەي. پىرلاڭ، سېرىق ئوت، ھەللى، رەۋەنلەر بىر مىسقالدىن ئىككى يېرىم مىسقالغىچە، ھەشقىپچەك ئۈچ مىسقال، تۈز يەتتە پۇڭ، بۇلارنى ئۈچ پىيالە سۇدا قاينىتىپ، ئىككى پىيالە قالغاندا كېچىدە ياكى سەھەردە ئىچكەي، ئادەم ئا. ياغىدىن پەرھىز قىلغاي، ئىچىپلا ياتماي، سۈرگىنى ئى. چىپلا يېتىپ بىئاراملىق پەيدا بولسا، بۇ سۈرگىنىڭ زەھىرىدىن دورىكى، ئادەمنى گۈمراھ قىلىدۇ. شۇ سەۋەبتىن دورىنى ئىچكەن كىشى خىلۋەت يەردە بولسا ھۆكۈمالار ئۇنىڭ داۋالىقى تولا بولۇر دەپتۇ. ئەگەر ئىسھالدىن ئىچى تۇتۇلۇپ قورسقى ئاغرىسا تۇخۇم سېرىقى بىلەن جويۇزنى بىرلەشتۈرۈپ يۇمشاق يانچىپ قوينىڭ قۇيرۇق يېغى بىلەن قاينىتىپ يېسە ياخشى بولغاي، قەلەمپۇرنى قاينىتىپ يېسە تېخىمۇ ياخشى بولغاي.

كۆز ئاغرىقىغا قىزىل ئۆچكىنىڭ بېغىرىنى پىشۇرۇپ كۆزىگە سۈرسە نامازشام قارىغۇسى بولغاننى ساقايتۇر، كۆزنى روشەن قىلىدۇ. ئىچى تۇتۇلغان كىشى قىزىل ئۆچكىنىڭ ئۆتىنى كىندىكىگە سۈرسە ئىچى راۋان بولىدۇ. ھەيزى باغلانغان ئايال قىزىل ئۆچكىنىڭ قېنىنى يېغى بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ ئىچسە خۇن راۋان بولىدۇ. جاراھەتكە ياقسىمۇ پايدا قىلىدۇ. ئىتنىڭ تىلىنى قۇرۇتۇپ، ئۇۋۇتۇپ مەرەز-جاراھەتكە سالسا ساقايتۇر. بۇنىڭدىن باشقا تۈر-لۈك يارىلارغا سەپسىمۇ پايدا قىلىدۇ.

بۇرۇندىن قان ئاقسا بويۇنغا زەنجىر، قۇلۇپ ياكى

رىلاردىن جەملەپ ئوبدان يانچىپ ئەلگەپ، كېسەلنىڭ كۆتۈرۈش كۈچىگە بېقىپ ئۈچ پۇڭدىن بەش پۇڭغىچە يېسە ئەر بولسۇن، ئايال بولسۇن ياشلىق باھارىغا قايتۇرۇر. تەندە پەيدا بولغان تۈرلۈك ئاغرىقلارنى يوق قىلىدۇ.

گۈلۈقتىننىڭ خاسىيىتى

گۈلۈقتىن ياساشنىڭ ئۇسۇلى: بىر جىڭ قىزىلگۈلۈنى ئىلغاپ ئېلىپ تۆت جىڭ ھەسەلگە ئىلەشتۈرۈپ، قىرىق كۈن ئاپتاپتا پىشۇرۇلىدۇ. بۇنىڭغا بىر سەر دارچىن، بىر سەر چاچكا، بىر سەر پىتپىتىنى يانچىپ قوشۇپ يېگەي. تېبابەت دەستۇرلىرىدا ھەر نىچۈك يەللەرگە مەنپەئەت قىلىدۇ دەپ يېزىپتۇ.

ئىسھالنىڭ بايانى

كىشى سەبىرادىن ئىسھال بولسا گۈرۈچنى قاينىتىپ ئۇنىڭغا زىرىخ سېلىپ يېمەك كېرەك. ھۆكۈمالار يەنە ئىسھالغا ئىنەك قېتىقىغا ئاق شېكەر سېلىپ بەرسۇن دەپتۇ.

كىچىك بالىنىڭ مەيدە ئاغرىقىنىڭ بايانى

كىچىك بالىنىڭ مەيدىسى ۋىز-ۋىز بولۇپ قالسا توخۇ تۇخۇمنى چىقىپ ئۇنىڭغا ئادەم ساچىنى قوشۇپ چەلپەك سېلىپ ئاخشىمى بالىنىڭ مەيدىسىگە تېگىپ قويسا ئەتىسى يوقاپ كېتەر. بالىنىڭ مەيدىسىدە تاماق تۇگۈلۈپ قالغان بولسا تۇخۇمنى پىشۇرۇپ ئاقلاپ مەيدىسىگە تې. كىلەتسە ئىنشائاللا ساقىيۇر. بۇمۇ تەجرىبىدىن ئۆتكەن ئىشتۇر.

قۇلاق ئاغرىقىنىڭ بايانى

ئەگەر كىشىنىڭ قۇلقى ئاغرىسا ئۇنىڭ ئۆتىنى تې. مېتسا ساقىيۇر، يەنە ئۇي ئۆتكە بادام يېغى ۋە ئانار سۈيىنى ئارىلاشتۇرۇپ قۇلاققا تېمىتسا ساغرو قۇلاق تې. چىلىدۇ. قۇلاققا يەل تۇرۇپ قالغان بولسا، ئۆچكە سۈيى. دۈكۈنى قۇلاققا تېمىتسا ئېچىلىدۇ. ئەگەر كىشىگە ئەرەك سۆگەل چىقسا ماڭدىلىك سۈيىنى چىقىرىپ سۆگەلنى قان چىقىغىچە تاتىلاپ ماڭدىلىك سۈيىنى تېمىتسا پۈتۈنلەي يوقاپ كېتەر. چىشى سۆگەل بولسا، كالا ئۆتىنى سۈرسە يوقاپ كېتەر.

كىشىنىڭ ئىچى ئىسسىقتىن تۇتۇلسا، سۈرگىدە بىر تەرەپ بولمىسا، ھەمەل قىلماق كېرەك. سوغۇق ھەمەلنىڭ دورىلىرى: بىنەپشە ئىككى مىسقال، گۈلخەيرى ئىككى مىسقال، نېلۇپەر ئىككى مىسقال، شوخلا ئىككى مىسقال،

تۆمۈر يارماق ئاسسا قان توختايدۇ. قول-پۇتنىڭ چېچە-
ناقىدىن بوغۇپ قويسا ياكى يىللىغان قاقنى قاينىتىپ
بەرسە توختايدۇ.

بۇ پەسىلدە بىر نەچچە تۈرلۈك مەجۇناتلار بايان قىلىنىۋېرىدۇ.
ئىنتىرىپىل كۆچەك. بۇ مەجۇن مەيدىنى سەپىرادىن
پاك قىلىۋېرىدۇ. مىڭگە ئۆزلىگەن سېسىق بۇس، بۇخاراتنى
تۆۋەن باسۇر. قورساقتىكى يەللەرنى، مەيدە ئاغرىقىنى
پەسەيتۈر. ئاشقازاننى كۈچەيتىپ ئىشتىھانى ئاچۇر. تەركە-
بى: سېرىق ھەلىلە، كابۇل ھەلىلىسى، قارا ھەلىلە، بەلىلە،
ئامىلە، مىگتومۇرئوت (شاتەررە) ئۇنىڭ ئورۇنباىسارى سانا،
ھەر بىرى بىر سەردىن، چۈچۈكبۇيا يىلتىزى، قىزىلگۈل
بەش مىسقالدىن، ئىپار بەش پۇك، تۇرپۇد بەش مىسقال،
چاچكا، شەترەنجى (ئورۇنباىسارى ئوردان يىلتىزى)، سە-
لىخە (ئورۇنباىسارى غارىقۇن)، چوگولارنىڭ ھەر بى-
رىنى ئۈچ مىسقالدىن ئېلىپ ئۇنىڭغا تەڭ مىقداردا قەنت،
ئىككى ھەسسە ھەسەل قوشۇپ ئىلەشتۈرۈپ بادام يېغىدا
ياغلاپ يۇغارغاي، بىر قېتىمدا تۆت مىسقالدىن يېگەي. بۇ
مەجۇنلەرنى تەركىبىي شىپا دەپ ئاتايتۇرلەر.

ئىنتىرىپىل سەغىر

تەركىبى: ھەلىلە، قارا ھەلىلە، بەلىلە، ئامىلەرنىڭ
ھەر بىرى بىر سەردىن، بېدىيان، زەنجۈبل، مەستىكە-
لەرنىڭ ھەر بىرى ئۈچ مىسقالدىن، بۇلارنىڭ ھەممىسىنى
يانجىپ كالا يېغىدا ياغلاپ، ئىككى ھەسسە ھەسەلدە يۇ-
غۇرۇپ، ھەر قېتىمدا ئۈچ مىسقالدىن يېگەي.

مەجۇنى ئازاراقى

تەركىبى: كۈچۇلا بىر يېرىم سەر، ئاق سەندەل، ئامە-
لە، خۇسىيەلسۆنلەپ، ھەلىلەلەر بەش مىسقالدىن، بىكو
سارىن، بوزباغى ئالتە مىسقالدىن، ئەرمىدۇن، قەلەمپۇر،
كەترا، جويۇز، دارچىنلار ئۈچ مىسقالدىن، لسانۇل ئەسا-
پۇر ئۈچ مىسقال، گاۋزىبان ئىككى مىسقال، ئۈستىقۇد-
دۇس ئىككى مىسقال، يېرىم جىڭ ھەسەل، تۆت سەر ئاق
شېكەر بىلەن ياسايدۇ.

بوغۇز ئاغرىقى

يەنە بۇ دورىلارنى تالغان ۋاقتىدا ھەرقانداق بوغۇز
ئاغرىقىغا پۈركىسە ساقىيۇر. موزا، ئاققەرھە، ئىگىر، ئانار
پوستى، شۇلتا، ئاق سۇمۇقلارنىڭ ھەممىسىنى كۆيدۈرۈپ،
يانجىپ، ئۇنىڭغا ئازغىنە كاپۇر سېلىپ، قىزىل سىر سېلىپ

ئېغىزنىڭ ئىچىدىكى يارىلارغا باسسا پات ياخشى بولۇر.
يەنە ئاق سۇمۇقنى سۇدا ئېرىتىپ پات - پات غەر - غەر
قىلغاي.

مەجۇنى كەشنىز

مەجۇنى كەشنىزنىڭ دورىلىرى: قارا ھەلىلە، ئامىلە
پوستى، كابۇل ھەلىلىسى، يۇمىقاسۇت، سېرىق ھەلىلە
پوستى، بەلىلە پوستى بۇلارنىڭ ھەر بىرى بىر سەردىن،
يانجىپ ئەلگەپ، يىگىرمە مىسقال بادام يېغىدا ياغلاپ، بۇ
دورىلارنىڭ ئۈچ ھەسسەسىچە ھەسەلدە مەجۇن قىلىپ يۇ-
غارغاي. ئاندىن بىر قۇتىغا ئېلىپ قىرىق كۈن كۆمۈپ، ئاندىن
بىر قېتىمدا ئۈچ مىسقالدىن بەش مىسقالغىچە يېگەي.
كەرەپشە ئۇرۇقىنى شېكەر بىلەن ئىلەشتۈرۈپ يېسە
بېغىر تومۇرلىرىدا باغلانغان قان، سېرىق سۇلارنى ھەيد-
دەر، بەدەنگە كۈچ - قۇۋۋەت ئاتا قىلىدۇ.

مەجۇنى جۇۋىنىنىڭ دورىلىرى

ھەر نىچۈك بوغۇم ئاغرىقى، يەللەرگە، ئۇچا ئاغرىقى،
قورساقتىكى خۇن يەللىرىگە ۋە پۇت ئاغرىقىغا بۇ مە-
جۇنىنى ياساپ يېسە تولا مەنپەئەت قىلىدۇ. تەركىبى: بېدد-
يان، سېرىق زىرە، زەردەك ئۇرۇقى، پىياز ئۇرۇقلىرى بىر
سەردىن، تۇخۇمى تەررە، سېمىز ئوت ئۇرۇقى، ئۇزۇن
پىلىپ، قارامۇچلار بىر يېرىم مىسقالدىن، سارىن، جو-
يۇزلار ئۈچ مىسقالدىن، يۇمىقاسۇت، دارچىنلار تۆت
مىسقالدىن، دورا تېخىمۇ كۈچلۈك بولسۇن دېسە بىر يېرىم
سەر بۇغا مۇڭگۈزى، ئىككى سەر سىيادان، بەش مىسقال
ياڭاق مېغىزى، ئۈچ مىسقال قەلەمپۇر قوشۇپ ئىككى
ھەسسە ھەسەلدە يۇغارغاي. جۇۋىنىنىڭ پوستى زىيانلىق.
شۇڭا جۇۋىنىنى ئىنەك سۈتمىگە چىلاپ بىر كېچە تۇرغۇ-
زۇپ، پوستىنى ئېلىپ سايىدە قۇرۇتۇپ، يۇقىرىقى دورىلار
بىلەن يانجىپ ھەسەلگە ئارىلاشتۇرۇپ مەجۇن قىلىپ ھەر
قېتىمدا ئىككى مىسقالدىن يېگەي.

مەجۇنى سۇبۇيى سۆرىنجان

سۆرىنجان يەتتە مىسقال، بادام مېغىزى ئىككى يېرىم
مىسقال، زەپەر بەش پۇك، مەھمۇدە بىر يېرىم مىسقال،
قەنت ئىككى يېرىم سەر، بۇ دورىلارنى يانجىپ ئەلگەكتىن
ئۆتكۈزۈپ تالغان قىلىپ ئىككى مىسقالدىن يەيدۇ. ئەگەر
كېسەل ئېغىرراق بولسا ئۈچ مىسقالدىن يەيدۇ.

مەجۇنى مەسھە

M
I
R
A
S

بېدىيان، بېدىيان، چىڭسەي ئۇرۇقى، كىشۇس ئۇرۇقى، تۇخۇمى سۆسەن (چۈچۈكبۇيا ئۇرۇقى)، تۇخۇمى تەررە (تەرخەمەك ئۇرۇقى)، شۇمشە ئۇرۇقى (شاڭدۇزا ئۇرۇقى)، بېدىيان يىلتىزى، بىخ كەبىر (كەھپەغۇن يىلتىزى)، كە-رەپشە يىلتىزى، ئىزخىر (ۋىلايەتتە چېغىرتماق يىلتىزى)، گاۋزىبان، بىنەپشەلەر ئىككى يېرىم مىسقالدىن، كاسىن ئۇرۇقى، كاسىن يىلتىزى، قىزىلگۈل، چۆپچىنىيلەر بەش مىسقالدىن، ھەللىلە، رەۋەن بىر سەردىن، بەش پاتمان ئاق شېكەر، ئون تۇخۇم، تۇخۇمنى سوۋۇتۇپ سالىدۇ، بۆرەك يەللىرىگە سۆكەمىل جۇۋىنىنىڭ خاسىيىتىگە ئوخشاش خا-سىيەت بېرىدۇ. مائۇل ئۇسۇل دىنارى دوۋسۇندىكى تو-سالىغۇلارنى ئاچىدۇ، ئىسسىقتىن بولغان تۇرلۇك يەللەرنى ئاچىدۇ. ئىزخىر، گاۋزىبان، بېدىيان، كەرەپشە ئۇرۇقى، تۇخۇمى كىشۇس، بىخ كەبىر، بىخ بېدىيان، بىخ كەرەپ-شەلەر بىر مىسقالدىن، كاسىن ئۇرۇقى، كاسىن يىلتىزى، قىزىلگۈل، خاڭگا ئۇرۇقلىرى ئىككى مىسقالدىن، ھەللىلە، رەۋەنلەر تۆت مىسقالدىن، ئۈچ پاتمان ئاق شېكەر، تۆت تۇخۇم، ئىخراج (سۈرگە) ئۈچۈن شەرىبەت قىلۇر بولسا رەۋەن بىر سەر، ھەللىلە بىر سەر، بەش جىڭ ئاق شېكەر، سەككىز تۇخۇم، ئەگەر مەزلۇم كىشىگە بېرۇر بولسا ئىككى سەر ئوردان قوشۇلۇر. بۇ شەرىبەت پىشاپ تۇنۇلغانغا تولا مەنپەئەتلىكتۇر.

نېلۇپەر شەرىبىتىنىڭ خاسىيىتى

ئىسسىقتىن خاپىغان بولغانغا، ئىسسىق قاندىن تۈكۈ-رۈك سارغايغانغا، تۈكۈرۈك ئېغىزدىن ئاجرىمىغانغا تۆت سەر نېلۇپەر، ئىككى سەر ئاق لالە، ئىككى سەر چۆپچىن، يېرىم جىڭ چىلان، بەش جىڭ ئاق شېكەر، ئون دانە تۈ-خۇم بىلەن قاينىتىلىدۇ. سەندەل شەرىبىتى يۈرەك سالغانغا، ئىچى توشۇپ بىئارام قىلغان ئاغرىقلارغا ناھايىتى كۆپ پايدا قىلىدۇ. ئاق سەندەل ئىككى سەر، قىزىل سەندەل ئىككى سەر، بۇلارنى بىر كاسە ئۈزۈم سىركىسىدە ياتقۇ-زۇپ، بىر كېچە-كۈندۈز بولغاندا قاينىتىپ، قىيام قىلىپ ئىچمەك كېرەك. بۇ شەرىبەت ئۈچ جىڭ ئاق شېكەر، ئالتە تۇخۇم، ئىككى پىيالە سۇ بىلەن قىيامغا كەلتۈرۈلىدۇ. ئىسكەنجىسىن شەرىبىتى قاينىتۇر بولسا تۆت ئاشقۇرا ئۈزۈم سۈيىگە تۆت ئاشقۇرا سۇ قۇيۇپ قاينىتىپ، تۆت

مەجۇنى مەسھا تاماق سىڭدۈرۈر، ئەر-خوتۇنچىلىققا كۈچ قوشار، ئىشتىھانى ئاچۇر. تەركىبى: ئاقىرقەرھا ئالتە مىسقال، لاچىندانە بىر سەر، ئاق پىلىل يەتتە مىسقال، زەپەر ئۈچ مىسقال، قەلەمپۇر بىر سەر، مەستىكى سەككىز مىسقال، دارچىن يەتتە مىسقال، بۇ دورىلارنىڭ ھەممىسىنى بىر قىلىپ يانچىپ ئەلگەكتىن ئۆتكۈزۈپ، بادام يېغى بىلەن ياغلاپ، ئىككى ھەسسە ھەسەل ۋە ئون سەر قەنت بىلەن يۇغۇرۇپ مەجۇن يا-ساپ، بىر مىسقالدىن يېگەي. ئۇشۇ دورىنى مەزلۇم كە-شىنىڭ ئەندامىغا قويسا قىزلىق باھارىغا قايتۇر.

مەجۇنى سۇرۇ

ئۇشۇ مەجۇن قاندىن، سەپرادىن بولغان خاپىغانغا تولا مەنپەئەتلىكتۇر.

تەركىبى: تاباشىر، گاۋزىبان، كاسىن ئۇرۇقى ئۈچ مىسقالدىن، پوستىدىن ئايرىلغان ئامىلە بىر يېرىم سەر، ئاق سەندەل، قىزىلگۈل، مەرۋايىت، كەھرىۋا، كۆيدۈرۈل-گەن بىخ مارجانلار تۆت مىسقالدىن، زەپەر بىر يېرىم مىسقال، بۇ دورىلارنىڭ ھەممىسىنى يانچىپ ئەلگەكتىن ئۆتكۈزۈپ، ئىككى ھەسسە قەنت، يېرىم مىسقال ۋەرەقى نەقرەلەرنى ئالما شەرىبىتىدە ئېزىپ دورىلارنى سېلىپ يۇغارغاي. بىر قېتىمدا بىر مىسقالدىن يېگەي.

مەيدە ئاغرىقىنىڭ دورىسى: ئۇشۇ مەجۇن مەيدىگە قۇۋۋەت بېرۇر. بەلقەمنى كېسەر، ئېغىزنى خۇشبوئي قىلۇر، ئېغىزدىن سۇ ئاقۇرنى توختىتۇر، قورساقتىكى قۇرتلارنى ئۆلتۈرۈر. تەتۈر يەللەرنى بىر تەرەپ قىلۇر. دوۋسۇندىكى تاشنى چۈشۈرۈر. ئاقما يارىنى ساقايتۇر. شەھۋەتنى زىيادە قىلۇر. جىگەرنى تازا قىلۇر، ئىشتىھانى ئاچۇر، تەننى ساغلام قىلۇر.

تەركىبى: جۇۋىنە، كەندىر ئۇرۇقى، كەرەپشە ئۇرۇقى بىر سەردىن، مەستىكى، قەلەمپۇر، ئۇدخاملار ئىككى دد-رەمدىن، ئاقىرقەرھا، ئەسىر بىر دىرەمدىن، سىيادان بىر دىرەم، بۇ دورىلارنى يانچىپ ئەلگەكتىن ئۆتكۈزۈپ، ھە-سەلگە ئارىلاشتۇرۇپ مەجۇن ياساپ كۈنىگە بىر مىسقال-دىن يېسۇن. بۇ مەجۇننىڭ خاسىيىتى ناھايىتى كۆپ، بۇ يەردە گەپنى قىسقارتتىم.

مائۇل ئۇسۇل بۇزۇرى شەرىبىتىنىڭ تەركىبى: رۇە-

چالا يانچىپ بىر يېرىم پىيالا سۇدا قاينىتىپ بىر پىيالا قالغاندا خاھجۇ بىلەن ياكى ئىككى ياش بولغان ئوغۇل بالىنىڭ سۇيىدۇكى بىلەن ئىچۇرسۇن. سۈيى تولا بولۇپ كەتمسۇن.

بۇ بابتا مەزلۇم كىشىدە پەرزەنت بولىدىغاننىڭ بايىنى

مەزلۇم كىشىنىڭ بالىياتقۇسىدا كۆش ئۇنىگەن بولسا جىما قىلغاندا ئۇچىسىدا دەرد بولۇر، ئەگەر بالىياتقۇسىغا پىرى جادۇ قىلىنغان بولسا ئەر-خوتۇنچىلىق قىلغاندا بې-شى ئاغرۇر. ئەگەر ھەيزنىڭ كۈنى ئۆتكەن بولسا ئەر-خوتۇنچىلىق قىلغاندا پۇتى ئاغرۇر. بالىياتقۇسىدا يەل تۇرۇپ قالغان بولسا، ئەر-خوتۇنچىلىق قىلغاندا بالىيات-قۇنىڭ ئۆزى ئاغرۇر. بۇلارنىڭ ئىلاجى: بالىياتقۇدا كۆش ئۇنىگەن بولسا كۈنجۈت يېغىنى ئۇي يېغى بىلەن بىرلەش-تۈرۈپ، بۆزنىڭ ئارىسىغا ئېلىپ ئايال كىشىنىڭ ئەندى-مىغا تىقىپ قويۇپ تۆتىنچى كۈنى ياۋۇقلۇق قىلسا يەنە بۇ تىلىمىنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ يۈرسە ئىنشائاللا پەر-زەنتلىك بولۇر. (قىسقارتىلدى).

بالىياتقۇغا يەل تۇرۇپ قالغان بولسا ئەيۈن، ئۇي يېغى ۋە ھەزار ئىسپەندى (ئادراسمان)لەرنى بىر قىلىپ يۇغنىڭ ئارىسىغا ئېلىپ، ئەندامغا تىقىپ ئۈچ كۈن تۈر-غۇزۇپ ئاندىن يېقىنچىلىق قىلسۇن ھەمدە بۇ تىلىمىنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ يۈرسۇن.

بالىياتقۇسى چۆرۈلگەن بولسا كالا ئۆتىنى يېغى بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ، يۇغنىڭ ئارىسىغا ئېلىپ ئەندامغا سۈرۈپ، ئاندىن ئەر كىشىگە يېقىنچىلىق قىلسا ھەمدە بۇ تىلىمىنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ يۈرسە ئىنشائاللا بالىلىق بولۇر. ئەگەر ھەيز كۈنى ئۆتكەن بولسا ياش ئۇرۇقىنى يې-سىمۇق بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ ئۈچ كۈن ئاشتىدا يېسە، ئاندىن كېيىن ئەر كىشىگە يېقىنچىلىق قىلسا ھەمدە بۇ تىلىمىنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ يۈرسە بالىلىق بولۇر. بالىياتقۇغا كىرىپ يىغىلغان بولسا تۈلكىنىڭ ئۆتىنى كى-چىك بالا ئېمىتىۋاتقان ئايالنىڭ سۈتى، پىتىنى، زەپەرلەر بىلەن بىرلەشتۈرۈپ، يۇغنىڭ ئارىسىغا ئېلىپ ئەندامغا تىقىپ قويسۇن. ئۈچ كۈندىن كېيىن ئەر كىشىگە يېقىنچى-لىق قىلسۇن ھەمدە بۇ تىلىمىنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ

ھەسسىدىن ئۈچ ھەسسە قالغاندا بۆز لاتىدىن ئۆتكۈزۈپ، بەش جىڭ ئاق شېكەر سېلىپ قاينىتىپ، يەتتە تۇخۇمنىڭ ئېقىنى سېلىپ، كۆپۈكنى پاكىز ئېلىپ، قىيامغا كەلتۈرۈپ يېرىمى قالغاندا ترناققا تېمىزىپ كۆرسۇن، ھەسەلگە ئوخشاش ئۇيۇپ قالسا قىيامغا يەتكىنىدۇر. ئۈزۈم سىر-كىسى بەك كۈچلۈك بولسا تۆت ئاشقۇرا سۇ قوشۇلۇر. بۇ شەرىئەت سېرىق ئاغرىقلارغا ناھايىتى پايدىلىقتۇر.

چىلان شەرىئىتى

بىر جىڭ چىلاننى يۇيۇپ، سەككىز پىيالا سۇدا قاينى-تىپ سۇ چىلانغا تولۇق سىڭگەندە بۆز لاتا بىلەن سۈزۈپ ئۈچ جىڭ ئاق شېكەر، ئالتە دانە تۇخۇم ئېقى سېلىپ يەنە قايناتسۇن، كۆپۈكنى ئېلىپ، ئوتنى سۇس قالاپ قىيامغا كەلتۈرۈپ توختاتسۇن. ئەگەر كىشىنىڭ يۈرىكى ئورنىدىن قوزغىلىپ كەتسە ئالتۇن ۋە رەقنى ئۈچ جىڭ چىلان بىلەن يەيدۇ. ئۇسۇلى: چىلاننى پوستى بىلەن قاينىتىپ پىشۇرۇپ ھەر بىر چىلانغا ئالتۇن ۋە رەقنى ئاغىنىتىپ يېسە يۈرەك جايىغا چۈشۈر.

سىمپاننىڭ بايىنى

ئۈچ مىسقال سىمپاننى ئۈزۈم بىرلەن ئۆلتۈرۈپ، بۇ-نىڭغا چىلاننى، كىمخاپ پۇرۇچىنى، قىز بالىنىڭ تىرنىقىنى، مەزلۇم كىشىنىڭ چېچىنى، يەتتە دانە سەدەپ، يەتتە دانە چىن مارجان، يەتتە دانە چىن ئۈنچە، تۆت يىن پاقا، ئۈچ دانە ئالتۇن ئەڭلىك، بىر تۇتام قوشقاچ مايىقىنى بىر قىلىپ يانچىپ ئارىلاشتۇرۇپ، ئۆلتۈرگەن سىمپاننىڭ ھەممىسىنى ئىلەشتۈرۈپ تۆت كۈن يانچىپ پىشۇرۇپ كۇمىلاچ قىلىپ كۈندە بەش دانىدىن يېگەي. ئايال كىشى بولسا ئەر كى-شىنىڭ چېچى، ئوغۇل بالىنىڭ تىرنىقى قوشۇلۇر، بۇ دورا يامان ئۇچۇقلار ئۈچۈن يېيىلىدۇ. ئەگەر دورا كۈچ بەر-مىسە بۇ دورىلارنى سۈرگە ئۈچۈن ئىچىپ ئىچىنى تازىلاپ ئاندىن دورا قىلسۇن. خاھى ياساپ يەيدىغان، خاھى تار-تىدىغان، خاھى سىمپاننى يەيدىغان ئىشلارغا ئوبدان بو-لىدۇ. خەنزۇلار بۇ دورىنى بەك چوڭ بىلىدۇ: جىڭ يۇڭ-خۇا، كەيگېڭ، دەنسۇ بىر مىسقالدىن، جىن سېنجا ئۈچ مىسقالدىن، جاڭسېن، لىنجۇ، زۇسى، مۇشۇ بىر يېرىم مىسقالدىن، ۋېنكۇي ئىككى مىسقال، ۋۇگېڭ ئىككى تال پۇتى ۋە قۇيرۇقى ئېلىپ سېلىنىدۇ. مۇشۇدىن ئۆزگىسىنى

M
I
R
A
S

يۇرسۇن، ئىنشا ئاللا باللىق بولۇر.

بالياتقۇغا گۆش ئۇنگەن بولسا پىتپىتى، دارچىن ۋە ھەسەللەرنى ئارىلاشتۇرۇپ ئۇچ كۈن ناشىدا يەپ ئاندىن يېقىنچىلىق قىلسا ھەمدە بۇ تىلىسىنى ئۆزى بىلەن بىللە تۇتسا ئىنشا ئاللا باللىق بولۇر.

ئەيپۈن دەپ كۆكنار سۈيىنى ئېيتۇر. ئەگەر كىشى ئەيپۈننى يەتتە كۈن ئىچىدە ھەر قانچە تۇغماس بولسىمۇ تۇغماي، خۇدايىتائالا پەرزەند ئاتا قىلغاي، بەك ئىشەنچ-لىك.

خوتۇن كىشى كالا يېغىغا كالا ئۆتىنى ئارىلاشتۇرۇپ دائىم ئۆزى بىلەن بىللە تۇتسا ئوغلان-ئۇشاقلىرى كۆپ بولغاي.

ئەر كىشى بۆرە يېغىغا بۆرە ئۆتىنى ئارىلاشتۇرۇپ زەكرىگە سۈرۈپ جىما قىلسا ئايال كىشى دەرھال ھام-لىدار بولغاي.

مەزلۇم كىشىنىڭ ئىچىدە بالسى ئۆلگەن بولسا ئۇ-نىڭ تېزىكىنى سۇدا ئېزىپ ئىچىدە دەرھال چۈشكەي.

ئەگەر كىشىدە قۇرۇق يۆتەل بولسا ئىككى يېرىم مىسقال خەشخاش ئۇرۇقى، ئىككى يېرىم مىسقال خەش-

خاش پوستىنى ئىككى ئاشقۇرا سۇدا قاينىتىپ يېرىمى قال-غاندا ئۇچ سەر قەنت سېلىپ قايناتقاي، يېرىمى قالغاندا سۈزۈپ، ھەر كۈنى ئەتىگەندە يەتتە مىسقالدىن بىر سەرگە

يەتكۈزۈپ ئىچكەي، غىزاسغا ماش، توخۇ گۆشى، يېسى-مۇق، گۈرۈچ، ھۆل يۇمىغاقسۇت، ئازراق كۆكنار قېتىپ

قاينىتىپ ئىچكەي. قۇرۇق يۆتەلنىڭ يەنە بىر ئىلاجى ئۇشۇ شەربەتنى ئىچكەي: كەھپەغوننىڭ مېۋىسى، كىش-

مىش ئۈزۈملەرنى ئۇچ مىسقالدىن، نەشپۈت، كەترا، قاپاق ئۇرۇقىنىڭ مېغىزلىرىنى بىر مىسقالدىن ئېلىپ بۇلارغا بەش

مىسقال ناۋات قوشۇپ، ھەممىسىنى يانچىپ ئەلگەكتىن ئۆتكۈزۈپ ئىلەشتۈرۈپ يېمەك كېرەك، شۇندا قۇرۇق

يۆتەل ساقىيۇر.

ئەگەر كىشىدە ئارامسىز يۆتەل بولسا ھەر كۈنى بىر مىسقال چاچكىنى يۇمشاق يانچىپ، ئىسسىق سۇدا ئېزىپ

ئىچىدە ساقىيۇر.

كونا يۆتەل بولۇپ كېچىدە ئۇخلىيالمىسا ئاچچىق ئا-نار بىلەن تاتلىق ئانارنى سىقىپ سۈيىنى چىقىرىپ قاينىد-

تىپ ئىچىدە ساقىيۇر.

يۆتەلنىڭ يەنە بىر دورىسى: ئىككى سەر بىنەپشە بە-

لەن ئۈچ سەر چىلاننى بىر پاتمان سۇدا قاينىتىپ يېرىمى قالغاندا سۈزۈۋېلىپ، يەتتە سەر فىلوس، بىر سەر تەرخە-

مەك ئۇرۇقى، ئىككى سەر يانتاق شېكىرى، ئىككى سەر ئاق شېكەر، ئۈچ مىسقال گاۋزىبان بۇلارنى يۇمشاق ياد-

چىپ، يەنە بىر پىيالە سۇدا قاينىتىپ شەربەتكە چىقىپ ئىچكەي. كىچىك بالغا ئانىسىنىڭ سۈتى بىلەن ئېزىپ

بەرسە پايدا قىلۇر.

ئەگەر كىشىگە زۇكام تەگسە ياكى دېمى سىقسا ياكى مەيدىسى كۆپسىمۇ بۇ شەربەتنى يالسا ساقىيۇر. دېمى

سىققان كىشى سۇغا ئارىلاشتۇرۇپ ئىچىمۇ پايدا قىلۇر. بەلغەمدىن دېمى سىققان كىشى تولا ئۇسساپ زېمى-

تاندا بەك بىئارام بولۇر. باھار كۈنلىرىدە ئازراق ياخشى بولۇر. بۇنىڭ سەۋەبى: بەتبۇي نەرسىلەرنىڭ پۇرىقى بۇ-

رۇنغا تولا كىرگەندىن، خام سۈنى تولا ئىچكەندىن، كەچتە چىق يەپ يېتىپ ئۇيقۇغا كەتكەندىن ئۆپكە، بېغىر، يۇ-

رەكلەرگە زىيان يەتكەنلىكىدىندۇر. ئۇنىڭ ئۈچۈن بۇ شەربەتنى ئىچمەك كېرەك: غارىقۇن، تەرتىز، رەۋەنلەر بىر

يېرىم مىسقالدىن، كەترا بىر پۇك، ئېقىلئازراق (ئاقىرقەر-ھا) ئىككى پۇك، مەھمۇدە بىر پۇك، ئاق چاچكا بىر سەر،

بۇ دورىلارنى يۇمشاق يانچىپ ئەلگەكتىن ئۆتكۈزۈپ، ھەسەلدە مەجۇن قىلىپ ئەتە-ئاخشامدا بىر مىسقالدىن

يېگەي. ئاق ئەرمەنى قاينىتىپ شەربەت قىلىپ مەجۇننىڭ ئالدى-كەينىدىن ئىچمەك كېرەك. دېمى سىققانغا تولا

مەنپەئەت قىلۇر.

ئەگەر كىشىنىڭ ئۆپكەسىگە كىچىككەن بەلغەمدىن زىيان يېتىپ يۆتەلسە ئۆپكەدىن يىرىك چىقۇر، ئول يە-

رىغىنى ئوتقا سالسا بەتبۇي پۇراق چىقۇر. سۇغا سالسا تېگىگە چۆكۈپ كېتەر. بۇنىڭ ئىلاجى: بارچە سۈتلەرنىڭ

ئوبىدىنى، كۈچلۈكى ئادەم سۈتىدۇر. بۇنىڭ ئۈچۈن ئادەم سۈتىنى ئىچكەي، ئادەم سۈتى تېپىلمىغاندا كۆك ئىنەك

(ئېشەك) نىڭ سۈتىنى ئىچكەي. مەزاجغا بېقىپ غىزاسغا ئارپا سۈيى ئىچكەي، ھەمىشە نەپسى ئىتتىك بولۇر، ئەگەر

يېنىچە ياتالمىسا نېلۈپەر شەربىتى قىلىپ ئىچۈرگەي. ئالتە مىسقال بىنەپشە، ئۈچ سەر قەنت، ئاق سەندەل، قىزىل

ئەگەر كىشىنىڭ مەيدىسى سەۋدادىن ئاغرىسا رەڭگى-
 رويى ئورۇق بولۇپ، دائىم ئاغزى قۇرۇق ئاچچىق بولۇر،
 ھەددىدىن زىيادە كېكرۇر. مۇنداق كېسەل نوقۇتنى غە-
 زاسغا ئۇماچ قىلىپ ئىچكەي. تاتلىق نەرسىلەرنى يېگەي،
 ئاچچىق، زەھىرى بار نەرسىلەردىن پەرھىز قىلغاي، ھەر-
 قانداق كىشى مۇنداق ئىللەتكە دۇچار بولسا كۈندىن
 كۈنگە ھالى خاراڭ بولۇر، بۇنداق كىشىنىڭ كۆڭلى بەتتەم،
 لاۋزا نەرسىلەرنى يېيىشنى ئارزۇ قىلۇر. ئەمما پايدا قىل-
 ماس، زىيىنى تولا بولۇر. مۇشۇنداق مەرەزنى مەيدىدىن
 قەي قىلىش يولى بىلەن چىقارماق كېرەك. غزاسغا ماشنى
 ئۇزاق قاينىتىپ ئېزىپ توخۇ گۆشى بىلەن يېسە ئول
 زەخمەتتىن خالاس بولۇر. ھۆكۈمالار ئۇشۇ شەرىئەتنى
 بېرىپ، بەلغەم، سەۋدا، تەشەنلىقنى پەست قىلىپتۇ. دورىسى
 بۇدۇر: سېرىق يۆگەي، بېدىيان، كەرەپشە ئۇرۇقلىرى
 بەش مىسقالدىن، بېدىيان يىلتىزى، كەرەپشە يىلتىزلىرى
 بىر مىسقالدىن، بۇلارنى ئىككى ئاشقۇرا سۇدا قاينىتىپ
 يېرىمى قالغاندا سۈزۈۋېلىپ، سەككىز سەر قەنت سېلىپ
 ئازغىنە قاينىتىپ ئېلىپ قويۇپ، ھەر ئەتىگىنى بىر قو-
 شۇقتىن ئىچكەي. بۇنىڭغا يەنە ئاق قىزىلتاۋاق گۈلىنى
 قاينىتىپ بىر قوشۇق شەرىئەتكە يەتتە قوشۇقنى قوشۇپ
 (داۋامى كېيىنكى ساندا)
 ئىچكەي. نەشرىگە تەييارلىغۇچى: ئابلىز ئورخۇن

سەندەللەرنىڭ ھەر بىرىدىن ئىككى مىسقالدىن ئېلىپ،
 بىر پىيالە سۇدا قاينىتىپ، شەرىئەت قىلىپ ئىچكەي. دەپمى
 راۋان بولۇر.

مەيدە ئاغرىقى ئۈچۈن يەيدىغان
 مەجۈنى كۈمۈنە بۇدۇرۇر

ئون سەر زىرنى سىرگىگە بىر كېچە - كۈندۈز چە-
 لاپ، سايدا قۇرۇتۇپ، ئۈچ سەر ئاقمۇچ، ئاق چاچكا،
 قارا سۈيزە، بابۇنلەرنى ئىككى مىسقالدىن ئېلىپ، شۇلتا،
 يالانتۇزلارنى بەش مىسقالدىن ئېلىپ، بۇلارنى بىرلەشتۈ-
 رۇپ يانچىپ ئەلگەكتىن ئۆتكۈزۈپ، ھەسەلدە يۇغۇرۇپ،
 بىر قېتىمدا بىر مىسقالدىن ئىككى مىسقالغىچە يېگەي.

مەجۈنى نۇجاھ

مەيدە ۋە باش ئاغرىقلىرى بەلغەمدىن بولسا ۋە يەنە
 بارلىق سەۋدايى ئاغرىقلارغا ھۆكۈمالار ئۇشۇ مەجۈنى
 نۇجاھنى بۇيرۇتۇر. دورىلىرى: سېرىق ھەللى، كابۇل
 ھەللىسى، كۆك ھەللىلەر يەتتە مىسقالدىن، ئۈستقۇد-
 دۇس، سېرىق يۆگەي، قارا يۆگەي، تەرتىزلەر ئۈچ
 مىسقالدىن، بۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىرلەشتۈرۈپ يانچىپ،
 ئەلگەپ، لاجبۇردنى يۇيۇپ، غارىقۇننى قىل ئەلگەككە
 سۈركەپ، ھەر بىرىنى بىر مىسقالدىن قوشۇپ، ئون سەر
 ھەسەلدە يۇغۇرۇپ مەجۈن قىلىپ، بىر قېتىمدا بەش
 مىسقالدىن يېگەي.

M
I
R
A
S

ماقالە توپۇن قىلىش توغرىسىدىكى بىلدۈرگۈ

زۇرنىلىمىز نەشر قىلىنىپ بۈگۈنگە قەدەر ئوقۇرمەنلەر، ئاپتورلار ۋە ھەرقايسى ساھەدىكى
 قېرىنداشلىرىمىزنىڭ قوللاپ - قۇۋۋەتلىشىگە ئېرىشىپ كەلدى. زۇرنىلىمىزدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مە-
 دەنىيەت تەتقىقات، ئۆرپ - ئادەت، كىيىم - كېچەك، يېمەك - ئىچمەك، خەلق ناخشىلىرى، مۇقام،
 خەلق ئويۇنلىرى، مەشرەپلىرى، قول ھۈنەر - سەنئەت، دىنىي ئېتىقادىغا ئائىت ئەسەرلەر ئېلان
 قىلىندۇ.

ئېسىڭىزدە بولسۇنكى، زۇرنىلىمىزدا ئېلان قىلىنغان ماقالىلەر ئۇنۋان باھالاشتا ئېتىراپقا ئېرىد-
 شدۇ. شۇڭا ئاپتورلارنىڭ بىز بىلەن يېقىندىن ئالاقە قىلىشىنى قىزغىن قارشى ئالىمىز.

ھۆرمەت بىلەن: «مىراس» زۇرنىلى تەھرىراتى
 تېلېفون نومۇرى: 4554017 — (0991)

بىزنىڭ تۇرمۇش

ئەزەرخوجا ئاپىدىۋىسمەنت

ئېچىنىشلىق ۋە بىچارىدۇر. بىز بۇنى 1914 - يىلى ئاقسۇ سەپىرىمىز ئەسناسىدا كۆرگەن ئىدۇق. مەسىلەن، ئۇ يەردە 15 سوم قەرزنى بېرەلمەي قالغان بىر ئۇيغۇر ئەزىز با- لىسىنى بىر سودىگەرگە ساتقانلىقىنى، ئىككى-ئۈچ ئۇيغۇر ئايالنىڭ بىللە بىر ئەمەلدارغا بېرىلىپ، ئۇنىڭ بىلەن ئائىلە تەشكىل قىلغانلىقىنى ۋە جاڭگۇيدىسىنى ماختىشىپ، ئۆت- كەن-كەچكەن ئۇيغۇرلارنى مەسخىرە قىلىپ، كۈلۈشۈپ ئولتۇرۇشقىنىنى، سارايلاردا تولىسى مۇسۇلمانلار پاهىش- ۋازلىق قىلىپ، بىگانىلەر بىلەن ھەزىللىشىپ، ئوينىشىپ ئولتۇرۇشقىنىنى، تەپسە تۆمۈر ئۈزگىدەك ياش يىگىتلەر تۈركۈم-تۈركۈم بولۇپ يۈرۈشۈپ، كوچىلاردا ۋارقىراپ يۈرۈپ، بىر پارچە نان غېرىبى بولۇشۇپ، باشلىرىنى دد- ۋانلىققا سېلىشىپ، يا دوس، يا ئاللا دەپ ھاۋانى ياڭرىد- تىپ، دۇنيانى چاڭلىتىپ بىر پۇل ئۈچۈن ئۆتكەن - كەچ- كەننىڭ ئېتىكىگە يېپىشىپ يۈرگەنلىكىنى، ئۆز مەئىشتىنى ئۆزى تەمىن قىلماققا تىرىشقان نومۇسۇلۇق ئىشچىلارنىڭ كۈنلۈك ھەققى ئالتە تىيىن بولغانلىقتىن، بۇنىڭ بىلەن تۇرمۇشىنى تەمىن ئېتىپ، دۇنيادا ياشاش ئەسلا مۇمكىن

مۇھەررىردىن: 20 - ئەسىر ئۇيغۇر مەرىپەتچىلىك ھەرىكىتىنىڭ يولباشچىلىرىدىن بولغان ئاتاقلق جامائەت ئەربابى، تارىخچى، ئەدىب نەزەرخوجا ئابدۇسەمەتنىڭ ھا- ياتى بىلەن ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلىرى ئاز - تولا تونۇش بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئىدىيىسى، دۇنيا قارىشى ئوقۇر- مەنلىرىمىزگە قاراخۇ ئىدى. شۇڭا ئۇنىڭ ئۆكتەبىر ئىد- قىلىدىن ئىلگىرى تاتار مەتبۇئاتى «شۇرا» ۋە «ۋا- قىت» لاردا ئېلان قىلىنغان بىر قىسىم ئىجتىمائىي ۋە تا- رىخىي ماقالىلىرىنى تاللاپ ئوقۇرمەنلەر ھۇزۇرىغا سۇد- دۇق. ئەينى دەۋردە ئۇيغۇر نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلمە- گەنلىكى ئۈچۈن ئاپتور شۇ زاماندىكى قاراش بويىچە ئىلى ۋە يەنتىسۇ ئۇيغۇرلىرىنى «تارانچى» دەپلا ئاتالغان. بەزى جۇغراپىيىۋى ناملارمۇ ئەينى دەۋردىكى ئاتىلىشى بويىچە ئېلىنغان. شۇڭا ئوقۇرمەنلەرنىڭ بۇنىڭغا تەنقىدىي قاراشتا بولۇشىنى سورايمىز.

بىزنىڭ تۇرمۇش

بۇرۇنقى زاماندا ئۇيغۇر ئاتىلىپ، ھازىر ئاتىسىز قالغان ئالتەشەھەر خەلقلەرنىڭ تۇرمۇش مەنزىرىسى ناھايىتى

ئەمەسلىكىنى، بۇندا ھۇنەر-سانائەت نامغا يالغۇز ماتا-چەكمەن ۋە شايى قولدا توقۇلسىمۇ، لېكىن ئاياغ كىيىملىرى بىلەن يارىشىدىغان دەرىجىدە چىرايلىق بولمىغاندىن، بازىرى يوق ئىكەنلىكىنى، سودا-تىجارەت ساھەسىدە ئېيتقىدەك ئىش قىلغان بىرمۇ تىجارەت ئورنى بولمىغانلىقىنى، ئوقۇش-ئوقۇتۇش بولسا تا ھەزرىتى نوھ زامانىدىن قالغان ئۇسۇل بىلەن بولۇپ، بۇنىڭ ئۈستىگە بۇ تەرەپلەردە مەتبۇئات بۇ ئەسەردە بولمىغانلىقتىن، بۇ جەھەتتىن ھېچ نەرسە يوقلۇقىنى كۆرگەن ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئائىلە تەربىيىسى بەك ناچار ھالدا بولۇپ، بالىلارغا كىچىكىدىن ئەقىدە-ئېتىقاد تەربىيىسى بېرىپ، گۈزەل روھلار بىلەن روھلاندۇرۇلمىغانلىقىدىن، مىللى مەتبۇئات بىلەن ئاشنا ئادەملەر ئەمەس، بەلكى مەتبۇئاتنىڭ نېمىدىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى بىلىدىغان ئادەملەر. نىڭمۇ بارلىقى گۇمانلىق ئىدى. خۇلاسە: بۇلارنىڭ تۇرمۇشىدىن مۇراد ھاسىل ئەمەس. ناچار ھاللىرىنى كۆرۈپ قايغۇرۇشقان ۋە شۇ سەۋەبلىك ئالتەشەھەر ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئىستىقبالى بەك قاراڭغۇ، تۇمانلىق ۋە بەك ۋەھىمدە ئىكەنلىكىنى سەزگەن ئىدى. ئاقسۇ ئالتەشەھەرنىڭ نەق ئوتتۇرىسىدا بولغانلىقتىن، بۇلار غەيرى مىللەتلەرگە ئارىلاشماي ياشاپ مەدەنىيەتتە بەك ئارقىدا قالغان. بۇ يەردە ئەھۋال مۇنداق بولسىمۇ، باشقا ياقلاردا ئۇنداق ئەمەستۇر. قەشقەر خەلقى تەرەققىي قىلغان. ئۇ يەردە بەك تەرەققىيپەرۋەر مۇسابىقىلەر، ئابدۇقادىر دا-موللىلار بارغۇ دەپ ئۆزىمىزگە تەسەللى بەرگەن ئىدى. ھەمدە تېز ۋاقىتتا بۇ دىيار ئەھلىمۇ قەشقەرلەردىن ئۈلگە ئېلىپ، تېز ئالەم مەدەنىيىتىگە ئاياغ باسدۇ دەپ ئۈمىد قىلغان ئىدى. لېكىن بىزنىڭ بۇ ئۈمىدلىرىمىز خاتا ئىكەنلىكىنى كۆردۈك. سەيباھ مۆھتەرەم نوشىرۋان ئەپەندى بىزنى ئالتەشەھەر تۇرمۇشى بىلەن يېقىندىن تونۇشتۇرغاندىن كېيىن ئىستىقبالىمىزنىڭ بەك ۋەھىملىك ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈك.

نوشىرۋان ئەپەندىنىڭ يېزىشىچە، قەشقەردە بۇنىڭدىن ئۈچ - تۆت يىل ئىلگىرى گېزىت ئوقۇغۇچىلار بولمىغان بولسىمۇ، ھازىر خېلى كۆپەيگەنلىكى، بۇ ھال ئارقىلىق ئۆز ئەھۋاللىرىنى چۈشىنىپ، كېيىنكىلەرنىڭ ھالاكەتتىن قۇتۇلۇشقا باشلىغانلىقىنى، بىرەن - سىرەن تەرتىپلىك مەكتەپلەر بولۇشقا باشلىغانلىقىنى ئاڭلىساقمۇ، بۇ ئىشلار ئۇلارنى نەلەپتىكىدەك مەقسەتكە يەتكۈزۈپ، ھالاكەت چوڭقۇرىدىن تارتىپ ئاللاھىدۇ. بۇنىڭغا سە-

ۋەب كېسەل ئادەم ئۆزىنىڭ كېسەل ئىكەنلىكىنى بىلىش، چۈشىنىش بىلەن ساقايدى دەپ ھۆكۈم قىلغىلى بولمايدۇ. ئاۋۋال بۇنى داۋالاش ئۈچۈن تېۋىپ كېرەك. بۇنىڭ تېۋىپى جەسۇر، پائال ۋە ھېچ ھارماس - تالماس خادىم، قابىلىيەتلىك ئالىملاردۇر، ئۇلارنىڭ داۋالىرى ياش بوغۇنلارنى سۆزدىن كۆپرەك ئىشقا ئۆگىتىشى كېرەك. مۇنداق بولمىغاندا، مەكتەپتە بىلىپ چىققان ئىلمىڭ ئەمەلىي جەھەتتىن بىر ئىشقا يارىمىسا، قۇرۇق پەلسەپە سېتىپ، ئالەمنى ياڭراتقان بىلەن ھالاكەتتىن قۇتۇلالمايسىن. بۇ رۇنلاردىنلا بىز موللارغا كەمچىل ئەمەس ئىدىق. شۇنداق بولسىمۇ بۇ ئەھۋال بىزنىڭ ھالاكەتكە مېڭىشىمىزنى توسالمايدۇ. سەۋەبى، ئۇلار پەلسەپە سېتىپ، ئالەمنى ھەيران قالدۇرۇشقا ماھىر بولسىمۇ، ئىش توغرىدا سىغا كەلگەندە ئۇلار ئۆز تۇرمۇشىنى ئۆزلىرى تەھىن ئېتىشتىن ئاجىزدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇلارنى ئاۋام خەلق موللا كىشى يېرىم كىشى، دەپ ئاتايدۇ. قاچانكى بىزنىڭ خەلق موللا كىشى يېرىم كىشى دېگەن ئېتىقادىمىز قايىتپ، موللا كىشى پۈتۈن كىشى دېگەن ئېتىقادقا كەلسە، موللىلارمۇ پائالىيەت كۆرسىتىپ، موللا كىشى پۈتۈن كىشى، ئاۋام كىشى يېرىم كىشى ئىكەنلىكىنى ئەمەلىيەتتە كۆرسەتكەندە ھالغا كەلسە، تەرەققىيات يولىغا كىرىپ، ھالاكەت يولىغا كىرمەيدىغان بولاتتۇق. يەنە نوشىرۋان ئەپەندىنىڭ قەشقەر مەكتۇپلىرى ئارىسىدا مۇنۇ جۈملىلەر كۆرۈندى: يېقىندا قەشقەرلىك بىر قازىنىڭ ئايالى قېچىپ، بىر بىگانىنىڭ قېشىغا بارغان، قازى مەزكۇر بىگانە ئۈستىدىن ھاكىمغا ئەرز بەرگەن. مەزكۇر ئايال ھۆكۈم ۋاقتىدا مېنىڭ ئېرىم قازى ئەمەس دېگەن. يەنە بىر ئۇيغۇر بىر ئەمەلدارغا قەرز بولغان 15 سومنى بېرەلمىگەنلىكىدىن، ئەزىز بالىسىنى سويۇپ بەرگەن. مانا بىزنىڭ تۇرمۇشىمىز...

دېمەك، ھەممە يەردە بىر ئەھۋال. ئۇ يەردىمۇ شۇنداقلا پەھشىۋازلار، دىۋانلەر، تىلەمچىلەر، قىمارۋازلار بىرىنچى دەرىجىدە رول ئوينايدۇ. مىللەتپەرۋەر، تەرەققىيپەرۋەرلەر ئىككىنچى دەرىجىدە تۇرىدۇ. يۇقىرىدا ئالتەشەھەر ئۇيغۇرلىرى ئاۋۋال ئۇيغۇر ئاتىلىپ، كېيىن ئاتىسىز قالغان، دېگەن ئىدىق. نېمە ئۈچۈن؟ يەرلىك بىر ئۇيغۇردىن سەن كىم دېسەڭ، قەشقەرلىك ياكى خوتەنلىك دەيدۇ. ئۇ يەرنىڭ ئىسمىمۇ؟ دېسەڭ، ھامان مەن مۇسۇلمان دەيدۇ. ياق، مەن دىنىڭنى سورىمىدىم دېسەڭ، ھوقۇقۇپ مەن چەنتۇ دەيدۇ. قازاق، قىرغىزغا ئارىلاشقان

MIRAS

يەردىكىلەر بىز سارت دەيدۇ. دېمەك، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنىمۇ بىلمەيدۇ. مانا جاھالەت.

تارانچىلار قانداق ياشايدۇ؟

«شۇرا» ژۇرنىلىنىڭ 10 - سانىدا مۇشۇ تېمىدا بىر ماقالە يازغانىدىم. مەزكۇر ماقالىنى يېزىشتىكى مەقسىتىم تارانچىلارنىڭ تۇرمۇشى توغرىسىدا كۈچۈمنىڭ يېتىشىچە توغرا مەلۇمات بېرىش بولغانلىقتىن، بىر قەۋمنىڭ تارد-خىنى يازغۇچىلار ھەقىقىي سۆزلىگەندە بىرەر ھۆرمەتلىك ئادەمنىڭ پىكىرىگە ئاساسلىنىپ يېزىش توغرا كەلسە، ئۇز-دىن قورقماسلىق كېرەك دەپ ھېسابلىدىم.

بۇنىڭ جاۋابكارلىقى يازغۇچى ئۈستىدە ئەمەس، بەلكى پىكىرى ئاساس قىلىنغان كىشىنىڭ ئۆز ئۈستىدە بولىدۇ دېگەن قائىدىنى دەستۇر قىلىپ، شۇ يولدا ھەرىكەت قىلغان ئىدىم.

ئۆز تۇرمۇشىمىزدا كۆرۈنگەن ناچار ھال ۋە قارا داغلارنى بىر كۈن بولسىمۇ ئاۋۋالراق تازىلاشقا، يوق قىلىشقا تىرىشىش كېرەك. ئەگەر مەزكۇر داغلارنى يوق-تىشقا تىرىشماي، ھامان ئىلگىرىكىدەك «بىلگەنلىرىمىز كىمگە كېرەك» دەپ خەلققە ھېچنېمىنى ئۇقتۇرماي، شۇ يول بىلەن ماڭساق، ئىستىقبالىمىزنى جاھالەت قاراڭغۇ-لۇقى بۇندىن يامانراق قاپلايدۇ. ھازىرقى پەيت ئوڭ ۋە سولمىزنى پەرق قىلالماي، جاھالەت سەھراسىدا ئادىشىپ، خارا بولدىغانلىقىمىزنى چۈشەندۈرۈش ئىدى. بىراق بۇ ماڭا ئوخشاش چالا، نادان ئۇيغۇر بالىلىرىنىڭ ئىشى ئەمەس، بەلكى مۆھتەرەم ھەزرەتلىرىمىزنىڭ ۋەزىپىسى ئىدى. ئەمما بۇنىڭغا نېمە چارە؟

بۇ مۆھتەرەم زاتلار (ئاسم، ياقۇپ ئاخۇنغا ئوخ-شاشلار بۇنىڭ سىرتىدا) سۈنى لېيىتىپ بېلىق تۇتۇش مەقسىتىگە بېرىلىپ، مۇنداق ۋەزىپە - مەزىپىلەرنى ئېسى-دىن چىقارغانلىقى ياكى ئۇنداق ئىشلارغا كۆڭۈل بۆلمە-گەچكە بۇ ئىشقا ئاخىرى بىزگە ئوخشاش كىشىلەرنىڭ كىرىشىشىگە توغرا كەلدى.

بەك قاتتىق ئېيتقان ۋاقتىمىزدا، تۇرمۇشىمىزدا بولغان داغلارنى يۇيۇشقا ھەرىكەتلىنىشىمىز ئەيىب ئەمەس، بەلكى ئويغاق تۇرۇپ، سۈكۈت قىلغىنىمىز ئەيىبلىكتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن مەزكۇر ماقالەمدە تۇرمۇشىمىزنىڭ ناچار ياقلىرىنى ۋە داغلارنىڭ قايسى شەكىلدە ئىكەنلىكىنى ۋە بۇ داغلار-نىڭ ئىگىلىرى كىملىرى ئىكەنلىكىنى بىر - بىرلەپ ساناپ يازماقچى ئىدىم. تېخى شۇنى ئېنىق ئېيتىپ ئۆتەيلىكى،

مەزكۇر ماقالەمنىڭ بىر جۈملىسىنى ئەمەس، ھەتتا بىر ئېغىز سۆزىنىمۇ بىرىگە قارىتىلغان غەرەز بىلەن يازمىدىم. بەلكى يۇقىرىدا تىلغا ئالغان ئالىي مەقسىتىمنى ئەستە تۇتقان ئىدىم. زاتەن مۇقەددەس مەتبۇئات سەھىپىلىرىنى ئۇنداق شەخسىي ئەرزىلەرگە زايە قىلىدىغان ۋىجدانسىز-لاردىن ئەمەسمەن. شۇ قەدەر ئىزاھاتتىن كېيىن كېلەيلى مەقسىتىمىزگە.

«شۇرا» ژۇرنىلىنىڭ 18 - سانىدا تارانچى موللىلىرىد-دىن ئىمىر موللا ئەپەندى جانابلىرىنىڭ مېنىڭ مەزكۇر ماقالەمگە يازغان رەددىيىسى بېسىلىپ چىقتى. مۆھتەرەم ھەزرەت مەزكۇر ماقالىنى رەددىيە سۈپىتىدە يازغانلىقى ئۈچۈن بولسا كېرەك، ناھايىتى قاتتىق قىزىققانلىقىنى كۆرسەتتى. ھەر نەرسە بولسىمۇ بىز قاراپ كۆرەيلى. ئىمىر موللا ئەپەندى جانابلىرى: ئۇيغۇر ئەپەندى كور، خىپاش سۈپەتلىك ئادەم بولغانلىقتىن، ھەقىقىي ئىشانلارنىڭ دىن ۋە مىللەت يولىدا ئىشلىگەن ھەقىقىي خىزمەتلىرىنى كۆ-رەلمەي ياكى پەرق ئېتەلمەي، بۇلارنى مەككار ئىشانلار قاتارىدا ھېسابلاپ، ئابدۇراخمان مۇھەممىدى، نىزامىدىن ئاخۇنلارنى ئىشان دېگەن. ئىمانىڭىز بولسا ھەقىقىي ئى-شانلىق نېمىدىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى بىلگەن بولاتتىڭىز دېگەن مەنىنى ئاڭلىتىدىغان بىر جۈملىنى ئەدىبانە سۈ-رەتتە ئىلغا قىلىپ، بۇنىڭغا دەلىل سۈپىتىدە داموللام ھەزرەتلىرىنىڭ دىن ۋە مىللەت يولىدا قىلغان خىزمەتلى-رىنى ساناپ چىقىپ، بۇ خىزمەتلەرنى ئىشانلىق ۋاستىسى بىلەن ئىشلىدى، دېمەكچى بولغان.

ئاغرىقلارنى ئوقۇپ داۋالىغۇچى موللىلار بىلەن پېرە ئوينىيدىغان باخشىلارنى بىر تايىقتا ھەيدىگەن. «ئوقۇپ داۋالىغۇچى موللىلار بىر ئۇسۇلغا ئاساسلىنىپ ئوقۇيدۇ. ئاغرىقلارنى ئوقۇپ ساقايتىش مۆتىۋەر كىتابلاردىمۇ بار. ئوقۇش چالا بولغانلىقتىن بارلىق ئوقۇپ داۋالىغۇچىلارنى ئىنكار ئەتكىنىم باردۇر» دەيدۇ ئىمىر موللام. ئەمدى قارايلى، موللا ئىمىر ئەپەندىنىڭ داۋاسى ھەقىقىي؟

مەن مەزكۇر ماقالەمدە ئابدۇراخمان مۇھەممىدى، نىزامىدىن ئاخۇنغا ئوخشاش پازىل زاتلارمۇ ئۆزلىرىنى ئىشان دەپ ئېلان قىلدى دېدىم. مۆھتەرەم ئىمىر ئەپەند-دى بولسا قاراشقا ئوڭاي بولسۇن دېسە كېرەك، پازىل سۆزىنى چۈشۈرۈپ قويۇپ، دىن ۋە مىللەت يولىدا خىز-مىتى كۆرۈنگەن زاتلارنى مەككار قاتارىدا ھېسابلىدى دەپ، بىزنى قارىلىماقچى بولىدۇ. يوغسۇ، ئەپەندىم، پا-زىل بىلەن مەككار دېگەن سۆزلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا پەرق

يوقمۇ؟

جانابىڭىزنىڭ ساناپ چىقىدىغان دىن ۋە مىللەت يو-
لىدىكى خىزمەتلىرى بىزنىڭ پازىل دېگەن سۆزىمىزنىڭ
ئىزاھى ئەمەسمۇ؟ يەنە جانابىڭىزنىڭ داموللا مەزكۇر
ئىشلارنى ئىشلىتىش ۋاسىتىسى بىلەن ئىشلىدى، دېگەن-
ئىزدىن مىشارالىيە ھەزرەتلىرىنىڭ بۇ يولدا ئىشلىتىشنى
ۋاسىتى قىلغانلىقىنى ئاڭلاتمامدۇ؟ مېنىڭ بۇ ماقالەمدە
تەسەۋۋۇپنى ئىنكار قىلغىنىمنى قاياقتىن ئاڭلىدىڭىز
ۋە مەتبۇئات ئارقىلىق مېنىڭ ئىمانىمدىن گۇمانلىنىشقا
سزنى نېمە مەجبۇر قىلدى؟ ئەيەندىم، مەندىن گۇمان

قىلماڭ. مەن ھەقىقىي ئىشاد-
لارغا تىل تەڭكۈزمەيمەن. مېنىڭ
كۆرسەتمەكچى بولغان ئىشاد-
لىرىم كىملىرىدىن ئىبارەت ئە-
كەنلىكىنى بىلىشنى خالسىڭىز
«ھەقىقەت» ناملىق ئەسەرنىڭ
117- بېتىگە مۇراجىئەت قىل-
سىڭىز، ياكى شۇ ماقالىنى بىر
قاتار ئوقۇپ چىقىسىڭىز كۇپايە
قىلىدۇ. ئېھتىمال، ئۆزلىرىنى
ئىشان دەپ ئېلان قىلدى، دې-
يىشىم سزنى ھەيران قالدۇر-
غاندۇ. بۇنى بىز بىر ئاز ئىزاھ
ئېتەيلى. ھەممىمىزگە مەلۇم-
دۇركى، بىر ۋاقىتلاردا بىزنىڭ
مۇھىتىمىزدا، ئىشان ۋە ئىشاد-
لىق شۇنداق مەشھۇر بولدى،
شۇ قەدەر غەلبە قازانغانكى،
ھەتتا بىر ۋاقىتلاردا ھەر بىر
نەرسىنى يالغۇز ئىشانلىق بىلەنلا

ئوغمىدىن: ئىمىجان باھاۋۇدۇن تارىخ، نەزەر خوجا ئابد-
دۇسەمەت، ئابۇرەز خەلىپەم

شۇ ۋاقىتتا ھېلىقى پەيغەمبەر يولىدا تەربىيەلەنگەن مۇ-
رىتلار غەۋغا چىقارغان. ھەتتا ئاخۇن ھەزرەتلىرىنى ئۆل-
تۈرمىز دەپمۇ قورقۇتقان. ئاخۇن ھەزرەتلىرى بۇ ۋە-
قەنىڭ يەنىمۇ ناچار بولىدىغانلىقىنى چۈشىنىپ، ئىشان
ھەزرەتلىرىگە كىشىلەر ئەۋەتىپ، ئەپۇ سورىغان. دېمەك،
ئۇ ۋاقىتتا ھەقىقىي ئالىملارنىڭ ئاۋازى جاھالەت ۋادىسىدا
غايىب بولۇپ كېتەتتى.

ئومۇم خەلقنىڭ بەزىبىر قىسمى ئىشانلارغا ئۆزلىرىنى
ئاتىغانلىقىنى بايان قىلىدۇ. ئۇ چاغلاردا ئىشانلىقنىڭ نە-
قەدەر مۇھىم رول ئوينىغانلىقى چۈشىنىشلىك بولسا كې-
رەك.

دېمەك، بىزنىڭ داموللىمىز-
مۇ شۇنداق مۇرىتلارنى تەربى-
يەلەشكە كىرىشتى. مۇرىتلارنى
رەسۇللىلا يولىدا مېڭىپ تەربى-
يىلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ زا-
ماندا بۇ ئادەمنىڭ مۇرىتلىرى
ئۇنىڭ ئەتراپىدا ھەسەلگە ئو-
لاشقان چۈشەنەرگە ئوخشاش
ئايلىنىپ يۈرگەندى. داموللامغا
مۇرىت بولغۇچىلار ئارىسىدا ئا-
ۋام خەلق بولغىنىدەك، مولل-
لارمۇ بار ئىدى. بۇ موللارنىڭ
كۆپىنچىسى نىزامدىن ئاخۇن
جانابلىرىنىڭ شاگىرت ۋە خەل-
پىلىرىدىن ئىبارەت بولغانلىقتىن
مىشارالىيە ئاخۇنۇمدىن شاگىرت-
لىرىنى قايتۇرۇپ چاقىرتىشىمۇ،
ئۇلار ئارقىغا قايتىمىدى. داموللام
سۆھبىتىنى ھامان داۋاملاشتۇر-
دى.

بۇنىڭدىن مەلۇم بولدىكى ئاخۇن ھەزرەت ئۆزىنىڭ
دوست - يارەنلىرىدىن ئايرىلىپ يالغۇزلۇق، غەربىلىق
چەكتى ۋە ئۆزىنى غۇربەتتە ھېس قىلىپ، مەسكىن بولۇپ
تۆۋەندىكى بېيىتنى ئوقۇدى:

غەرب مەن ئۇشۇ دۇنيادا، مېنىڭ يوقتۇر قېرىنداشىم،
ئۇچارغا ئارزۇيۇم باردۇر، ئاڭما يوقتۇر پېرۇبالىم.

ئىنسان ھايات قۇلى، ئىنسان مۇھىت قۇلى، دېگىنى
توغرا. بۇ ھال بىزنىڭ ئاخۇنۇمدا كۆرۈندى. كېيىنكى ۋا-
قتلاردا ئىشانلىق قىلىپ، مۇرىت تەربىيە قىلىشقا

ئىشلەشكە بولاتتى. بۇنىڭ بىلەن ئىشانلارنىڭ ھەر تە-
لەك - ئارزۇلىرى ھېچ توسالغۇسىز ئورۇنلىناتتى. ئاۋام
ئارىسىدا بۇلار سېھىر كۆرسىتىش بىلەن باي بولاتتى.
بۇنى بىر ۋەقە بىلەن ئىسپات قىلاي: يېزىلاردىن بىرىدە
بىر ئاخۇنۇم خەلقنىڭ ئىشانلار سۆھبىتىگە قاتنىشىشنى
پەرز ئىبادەتلەردىن ئەلا تۇتۇشقا باشلىغانلىقىنى كۆرۈپ،
بىر كۈنى جامائەتكە خىتاپ قىلىپ: «جامائەت، ئىشانلار-
نىڭ سۆھبەتلىرىنى پەرز ئىبادەتلەرنىڭ ئالدىغا قويماڭلار،
ئاۋۋال پەرز ئىبادەتلىرىڭلارنى ئۆتەڭلار، شۇنىڭدىن
كېيىن ۋاقىتڭلار يەتسە، ئاندىن بېرىپ ئاڭلاڭلار» دەپتۇ.

تابخانا، قىرائەتخانا، خەيرىيە جەمئىيىتىگە ئوخشاشلارنىڭ ھېچ قايسىسى يوق. ئۇلارنىڭ نامىمۇ يوق. شۇنداقلا مۇنتىزىم مەكتەپ، مەدرىسىگە كەلسەك، بۇرۇندىن قالغان مەكتەپ، مەدرىسە دەپ ئاتالغان يۇرتلار بەك جىق بو- لۇپ، بۇلارنىڭ ھەقىقەتتە بىرىمۇ رەتلىك مۇنتىزىم مەكتەپ ئەمەس، ئېھتىمال، بەزى ئەپەندىلەر پالان - پا- لانى ئۇسۇلى جەددت مەكتەپلىرىنى كۆرسىتىپ، ئېتىراز قىلىشى مۇمكىن. لېكىن، ئېتىرازمۇ ھەقىقەت ئەمەس. بىر مەكتەپكە پارتا، دوسكا كىرىشى بىلەنلا، ئۇسۇلى جەددت مەكتىپى بولۇپ قالامدۇ؟ مۇئەييەن پروگرامما بىلەن تەلىم - تەربىيە بېرىپ، بالىلارغا تۈرلۈك پەنلەردىن، مەئىشەت، تارىختىن ئۆگىتىپ، قىسقىسى، ئۇلارنى دۇنيادا ياشاشقا لايىقەتلىك كىشىلەردىن قىلىپ چىقىرىش لازىم بولسا، ئۇنداق مەكتەپ بىزدە يوق. بۇنىڭدىن كېيىن بولۇشىدىن- مۇ ئۇمىد يوق! چۈنكى بىزدىكى ئۇسۇلى جەددت مەك- تەپلىرىدە مۇئەييەن پروگرامما يوق. ھەر بىر مۇئەللىم، ھەر بىر موللا ئۆزى بىلگىنىنى ئوقۇتىدۇ. مەسلەن، بىر ۋاقىت مەن ئۇسۇلى جەددت مەكتىپىنىڭ بىرىدە ھەق تۆلىنىدىغان مائارىپ بىلەن بىللە «جۇغراپىيە ئومۇمىيە» كىتابىنى ئوقۇپ يۈرگەن بالىلارنى كۆردۈم. ئەمدى ئى- ساپ قىلىپ، بىر ئاز ئويلىساڭلار، ھەق تۆلىنىدىغان ما- ئارىپتىكى بىر كىچىك بالا، قانداق قىلىپ «جۇغراپىيە ئومۇمىيە» نى ئوقۇپ چۈشەنسۇن. بەلكى مۇئەللىم ئە- پەندى ئۆزى ئوقۇپ چۈشەنەلمىدىكىن؟ پۈتكۈل تارانچى دىيارىدا مۇنداق تەلىم ئۇسۇلىدىن خەۋەردار مۇئەللىملەر بەش - ئون دانە تېپىلارمىكىن؟! ۋاللاھۇ ئەلەم، مۇنچە- لىكىمۇ يوق! مۇنداق تەلىم ئۇسۇلىدىن خەۋەردار مۇئەل- لىملەرنى يېتىشتۈرۈشكە بىرەر چارە تېپىلارمىكىن؟ ئۆز ۋاقىتلىرىدا تارانچى شۆبىسىدە چىققان «ئىلى ۋىلايىتى گېزىتى» شۇنداق يازدى: بىر مىللەت تەرەققىيات ۋە مەنئىيەت ئالىمىگە قەدەم قويۇپ، ئىلىم ۋە مائارىپ ھا- سىل قىلماق بولسا، ھەممىدىن ئاۋۋال ئىپتىدائىي مەكتەپ مۇئەللىملىرى لازىم بولىدۇ. بۇ بىر قائىدىدۇر. ھەر بىر مىللەتنىڭ ھاياتى، مالىيىسى، ئىلىم مائارىپى قانچىلىك دەرىجىدە ئىكەنلىكى ئىپتىدائىي مەكتەپنىڭ چوڭلىقى بى- لەن ئۆلچىنىدۇ. ئەگەر قايسىبىر مىللەتتە ئىپتىدائىي مەك- تەپ مۇئەللىمى بولمىسا، ئۇ مىللەت ئىلىم ۋە مائارىپسىز، نادان ھېسابلىنىدۇ. قايسى ئەل ۋە مىللەتنىڭ ئىستىقبالى تەمىن قىلىنىپ، دۇنيادا ياشاشقا سالاھىيەتلىك بولسا، ئۇ مىللەتنىڭ ئىپتىدائىي مۇئەللىمى كۆپ بولىدۇ ۋە ياخشى

كىرىشكەن بولسىمۇ، ئانچە راۋاج تاپمىدى. ھەر قانداق بولسىمۇ، ئاخۇن ھەزرەتلىرىنىڭ تارانچىلارغا قىلغان خىزمىتى تەقدىرلىگىدەك چوڭدۇر. موللا ئىمىر ئەپەندى- نىڭ ماقالىسىدا بايان قىلىنغان ئادەملەرنىڭ بىرەرسى بۇ- نىڭ سىرتىدا ئىكەنلىكىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، قالغانلى- رىنىڭ ھەممىسى ھەزرەتنىڭ باغچىسىدا يېتىشكەن دە- رەخلەردۇر. داموللام بولسا ئۇ دەرەخلەرنىڭ يېمىشىنى بازارغا چىقىرىش ۋە باھاسىنى تەيىنلەش خىزمىتىنى ئو- رۇنلىماقتا. بۇ قەدەر ھالغۇمۇ شۇكۈر قىلىمىز.

نىزامىدىن ئاخۇنۇم ھەقىقەتەن ئالىم، پازىل، دۇنيا ئەھۋالىدىن خەۋەردار، مەتبۇئات سۆيگۈچى، مە- سىردىن زۇرئاللار ئېلىپ ئوقۇغان ئادەم. چۈنكى ئۇ ۋا- قىتتا قازاندا «تەرجىمان» دىن باشقا گېزىت چىقمايتتى. بۇ كىشى توغرا سۆزلۈك، ئۆز پىكىرلىك، غۇم ساقلىماس ۋە ناھايىتى جەسۇر ئادەم ئىدى. ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا يارانلى- رىدىن ئايرىلىشىغا ئۇنىڭ مۇشۇ تەبىئىتى سەۋەب بولدى دېيىلىدۇ. مۆھتەرەم ھەزرەتنىڭ دوست - ياران، شاگىرت- لىرىنىڭ بىرى ھىممەت قىلىپ، ئۇنىڭ مۇكەممەل تەرجى- مەھالىنى، شېئىرلىرىنى ئەدەبىي ئەسەرلىرى بىلەن بىللە يىغىپ، نەشر ئەتتۈرسە ھۆرمەت كۆرسەتكەن بولاتتى. ھېچ بولمىغاندا تەرجىمەھالىنى رەتلەپ، «شۇرا» ژۇرنىلىغا ئەۋەتىشى لازىم. بىزنىڭ ئەسلى مەقسىتىمىز، تارانچىلار تۇرمۇشىدىن خالىس ۋە توغرا مەلۇمات بېرىش بولغاندا- لىقتىن، ھەر نەرسىنى كۆرگىنىم بويىچە يازغانىدىم. ئا- رىقنى ئوقۇپ داۋالايدىغان موللار بىلەن باخشىلارنى ھەر قاچان بىر تايىقتا ھەيدەيمىز. سەۋەبى، بۇلارنىڭ داۋالاش ئۇسۇللىرىنىڭ ئارىسىدا ھېچقانداق پەرقلەرنى كۆرمەيمىز. چۈنكى بۇ كىشىلەرنىڭ ئىشىدا ھېچبىر ماددىي داۋا بولماي، بىرىنىڭ ئوۋۇش بولسا، يەنە بىرىنىڭ دەم سېلىشتۇر. بۇنىڭ ياخشى - يامىنى ئىككىنچى گەپ. ياخ- شىسى بولغان تەقدىردىمۇ، بىرەر پايدىسىنىڭ بولۇشى شۈبھىلىكتۇر. راستتىنلا بۇنداق تەدبىرلەر بىلەن ئاغرىق- لارنى ساقايتىش مۇمكىن بولسا، ماددىي دورىلارنىڭ ۋە تېببىي پەننىڭ نېمە ئەھمىيىتى بولۇر. بۇ يولدا مىليون- لارچە پۇل ۋە ئۆمۈر سەرپ بولۇۋاتىدىغۇ. بەھۇدە نە- سگە ئۇرۇنۇشنىڭ پايدىسى بارمۇ؟ بەلكى ياۋروپالىقلار بۇنى بىلمەسمۇ؟ مۇنداق قىلىپ بىزگە نېمە كەپتۇ؟

تارانچىلاردا مۇئەللىم ۋە مەكتەپ مەسىلىسى قانداق؟ تارانچىلاردا مەدەنىيەت نۇرى بولغان چوڭراق كە-

بولدۇ. فرانسىيە - پىرۇسىيە سوقۇشىدا فرانسىيىنى پىرۇسىيىنىڭ ئەسكەرلىرى ئەمەس بەلكى ئىپتىدائىي مۇئەللىملىرى يەڭدى دېيىشىدۇ. بۇ سۆزنى ياۋروپا بەدەن-ئاسوپلىرى ھەم تەستىقلىغان ئىكەن. دېمەك، بىر مىللەتنىڭ ئىپتىدائىي مۇئەللىملىرى بولمىسا، ئۇ مىللەت ئەسلا تەرەققىي قىلمايدۇ. ئەمدى بىزنىڭ ئىلى مۇسۇلمانلىرى كۆزلىرىنى ئېچىپ، ئىلىم ۋە مائارىپ، تەرەققىيات ۋە مەدەنىيەت يولىغا ئاياغ باسقۇچى بولسا، ھەممىدىن ئاۋۋال ئىپتىدائىي مەكتەپ مۇئەللىملىرى كېرەك ۋە لازىم-دۇر. لېكىن ھازىرمۇ بىزنىڭ ئىلى ۋىلايىتىدە تەلىم-تەربىيە ئۇسۇلىدىن خەۋەردار، ئۇسۇلى جەدىتچە ئوقۇ-تۇش تەرتىپىنى كۆرگەن مۇئەللىمىمىز بارمۇ؟ بىزلىك ئويلاپ قارىساق، ۋاللاھۇ ئەلەم، بەش - ئون دانە بولمىسا كېرەك. ئەمدى بىزلىككە شۇنداق مۇئەللىملىرىنى قەيەردىن تېپىشقا بولىدۇ. ئەلۋەتتە، مۇنداق مۇئەللىملىرىنى بىر ئايدا ياكى بىر يىلدا ھازىرلاشقا بولمايدۇ. كونا ئۇسۇلدىكى مەدرىسلىرىمىزدىن چىققان تالىپلارمۇ ئۇسۇلى جەدىتچە ئوقۇتۇشقا قادىر بولالمايدۇ. دۇرۇس، بىر مەھەللە ئىتتىپاقى بىلەن بىر ئۇسۇلى جەدىت مەكتىپىنى ئېچىش مۇمكىن، ئەمما ئۇنىڭغا تەلىم ئۇسۇلىدىن خەۋەردار مۇئەللىمىنى تاپماق كېرەك.

ئەمدى بىز بۇ توغرىدىكى ئاجىزغىنە پىكىرىمىزنى بايان قىلىمىز. مەسىلەن، ھەر بىر يەردە ئاڭخۇنلار باشلىق يۇرت چوڭلىرى بىرىكىپ، ئىتتىپاق بىلەن ئىلى ۋىلايىتىدە بىر دارىلمۇئەللىمىنى بىنا قىلسا، بۇ دارىلمۇئەللىمىن ئۇيغۇر مىللىتى بىلەن ئورتاق بولسا، ئەلۋەتتە مىللەتنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن ناھايىتى ياخشى بولغان بولۇپ، ئىستىقبالىمىز ئۈچۈنمۇ پايدىسى چوڭ بولغان بولار ئىدى.

ئەگەر ئاڭخۇنلار ۋە ئۇلۇغلار ماقۇل كۆرۈپ ھەقىقىي تۇتۇش قىلسا، شۇ ۋاقىتتا مۇمكىن بولمايدىغان ئىش بولامدۇ؟ پەقەت شارائىت، غەيرەت، ئىجتىھات كېرەك. ھەي، ئاغىنىلەر، ئاتىلار، ھازىرمۇ مەملىكىتىمىزدە ھۆرد-يەت بار، بىزلىككە پەقەت پۇرسەتتىن پايدىلىنىش قالدى. ئەسلا غاپىل بولماسلىققا تېگىشلىكىمىز.

ئەگەردە جۇڭگودا باشلانغۇچ ئومۇمىي تەربىيە مەجبۇرىي يۈرگۈزۈلسە، بۇ ۋاقىتتا ھۆكۈمەتنىڭ نىزاملىق مەكتەپلىرىگە ئۆزىمىزدىن ياراملىق مۇئەللىملەر قويۇش-مىز لازىم ئەمەسمۇ؟ لازىم بولسا، بۇنى قەيەردىن تاپىمىز. قىسقىسى، ئۇنداق مۇئەللىملەر نەدە؟ شۇنداقلا تەلىم -

تەربىيە ئۇسۇلىدىن خەۋەردار مۇئەللىملەر رۇسىيە تاران-چىلىرىغا لازىم ئەمەسمىكەن؟ لازىم بولسا بۇلارنىڭ ئۇنداق مۇئەللىملىرى نەدە؟ شۇنداق بولسىمۇ، بۇلار بىزدىن ئاللىقانچە ئارتۇقتۇر. ئەگەردە ياركەنتتىكى يولداشېفىنى غەيرەتكە كەلتۈرسە، بۇنداق دارىلمۇئەللىمىنى ئوڭايلا ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن بولار ئىدى. ئۆز مەدرىسىگە ئا-لى تەربىيە كۆرگەن، ئىسلام ۋە ياۋروپا ئالىملىرى بىلەن دوستانە ئۆتەلەيدىغان بىر نەچچە مۇدەررىس ئالدۇرغان بولار ئىدى. يەتتەسۇ تارانچىلىرىغا چاغلىق بىر دارىلمۇ-ئەللىمىن ھەدىيە قىلاتتى. پەقەت شۇنىڭ ئۈچۈن ياشلار-نىڭ ھەر بىرى غوپۇر ھاجى بولمىقى شەرت. غۇلجىدىكى مۇسابايوفلار، ھۈسەيىن باباشېفىلار غەيرەت قىلسا، شۇبە يوق، مۇنداق بىر مەدرىسە ئەمەس بەلكى بىر نەچچە بىنا سالدۇرغان بولار ئىدى. لېكىن مۇنداق مەدرىسە توغرى-لۇق بۇلاردا ھازىرچە بىر تەشەببۇسۇمۇ كۆرۈنمەيدۇ. شۇنداق بولسىمۇ، مىللەتنىڭ تەلىم ئۇسۇلىدىن خەۋەردار مۇئەللىملەرگە ئېھتىياجى كۈندىن كۈنگە ئېشىپ تۇرىدۇ-كەن، ئىشقىلىپ، بۇ ئىشقا پائىسىپلىق قىلماس دەپ ئۈمىد قىلىمىز. بۇ مۆھتەرەم بوۋىلىرىمىزنىڭ بۈگۈنكى كۈنگىچە مىللەت يولىدا كۆرسەتكەن غەيرەت ۋە خەيرىياتلىرى ئۈمىدلىرىمىزنى ئاشۇرىدۇ. تەڭرى بۇلارنى تېخىمۇ خەيرلىك ئىشلارغا دۇچ ئەيلىسۇن. شۇنداق دېدىم ۋە ئۇنى يازدىم.

ئۇيغۇر بالىسى، غالجات، 1911 - يىلى «شۇرا» نىڭ 13 - سانى.

تارانچىلارنىڭ ھاياتى

تارانچىلار ئومۇمەن مەدەنىي بولۇپ، ھەممىسى شە-ھەر ۋە يېزىلاردا ئولتۇراقلىشىپ تىرىكچىلىك قىلىدۇ. بۇلارنىڭ تۇرمۇشى ئىككى دەۋرگە بۆلۈنگەندەك، يۇرتلىرىمۇ ئىككىگە ئايرىلىدۇ. بىرىنچىسى ئالتەشە-ھەردىن كۆچۈپ كېلىپ ئورۇنلاشقان يۇرتى. ئۇنىڭ كو-چىلىرى غەيرىي مۇنتىزىم، ئىمارەتلەرنىڭ ھەممىسى كې-سەكتىن بىرلىرى ئېگىز، بىرلىرى پەس قىلىپ، قالايمىقان سېلىنغان. كوچىلاردا ئەتىياز، باھاردا پاسكىنىلىق ھۆكۈم سۈرگەنلىكتىن ھەر تۈرلۈك سېسىق پۇراقلار كۆتۈرۈلۈپ تۇرىدۇ. بۇنىڭدىن ھەر تۈرلۈك كېسەللىكلەر پەيدا بولۇپ، ئاھالىنى قىينايدۇ. كېيىنكىلىرى بولسا غۇلجا خانلىقى روسىيە دۆلىتىگە تەۋە بولغاندىن كېيىن يەتتەسۇ ئۆلكىسىگە كۆچۈپ بارغاندىن كېيىنكى يۇرتدۇر. بۇلار-

M
I
R
A
S

ردىن ئارقىدا قالغان. چۈنكى تارانچىلاردا شىركەت بولۇپ ئىش قىلىش تېخى ئادەت بولمىغانلىقتىن، تارانچى سودى-گەرلىرى تارانچى دىيارىدىن چىقالمايتتى. ھامان شۇ ئەتراپتا ئايلىنىپ يۈرىدۇ. بىچارىلەرنىڭ مىڭ مۇشەققەتلەر بىلەن ئاران قولغا كىرگۈزگەن ماللىرىنى ئەرزان باھا بە-لەن، بايقى چەتتىن كەلگەن قېرىنداشلارغا بېرىشكە مەجبۇر بولاتتى. ئەمما چەتتىن كەلگەن نوغايىلار ۋە سارتلار شىركەت بولۇپ ئىش قىلغانلىقتىن، بۇلاردىن ئالغان ماللىرىنى، ماكارىيا ۋە تۈمەن بازارلىرىغا ئاپىرىپ ساتىدۇ. بۇ ساھەدە بۇلار سومغا سوم تاپاۋەت قىلىدۇ. سارتلارمۇ شۇنداقلا ئەنجان، تاشكەنت بازارلىرىغا يەتكۈزۈپ ساتىدۇ. شۇنداق قىلىپ پارچە - پارچە مال ساتقۇچىلار بىرلەشكەن چوڭ سودىگەرلەرگە بېقىنىدى بولۇپ، ئۇلارغا ياللانمىچىلىق خىزمىتىنى ئىجرا ئېتىشكە مەجبۇر بولىدۇ، باشقا چارىسى يوق. شۇنداق قىلىپ تا-رانچىلار تىرىكچىلىك جەھەتتىمۇ غەيرىلەردىن ئارقىدا، تۆۋەن بولۇپ، ئوتتۇراھاللىق ھېسابلىنىدۇ. خىراجەت ۋە ئۆي - جاھازى تەرەپلىرىدە ئۇلار باشقىلاردىن ئەسلا قىلىشماستىنلا تىرىشەتتى. قىسقىسى، ئۇلار ئىسراپچا-راق بولۇپ، ئىقتىسادقا دېگەندەك رىئايە قىلالمايتتى.

تارانچى ئۆيلىرى ھەر تۈرلۈك جاھاز بىلەن جاھازلە-نىدۇ ، يولدا كىگىز، پالاز، گىلەم، چۈشەكلىرى بار، ئۆز-لىرى شۇ كۆرىپىلەر ئۈستىدە پۇتلىرىنى قاتلاپ ئولتۇ-رىدۇ. ئۈستەل، ئورۇندۇق ئوخشاشلار زادىلا ئۇلارغا ئادەت بولمىغان. شۇنداقلا كىيىم-كېچەك جەھەتتە باش-قىلاردىن قىلىشماستىنلا تىرىشىدۇ.

بۇرۇنقى زامانلاردا بۇلاردا ئەھۋال باشقىچە بول-غان. قەشقەر بۇزىدىن ئورتىچە كۆڭلەك، كەڭ ئىشتان، ئوشۇققىچە ئۇزۇن چاپان، بېشىغا قارا ئەلنىرىدىن كە-چىككەن تۇماق ئوخشاش تۆپە، پۇتغا كۆندىن تىكىل-گەن ئۆتۈك، كەشە كىيگەن. بىراق، بۇلار ھازىر باشقىچىلا بولۇپ كەتكەن. پۇتدا بولسا شىگرىن ئۆ-تۈك، ئامبىرىكا كەشە، بېشىدا كەمچەت تۆپە ھەم رە-زىنكە كالاش بار. ئۈستىدە لامبۇكتىن چاپان، ئىشتان، كۆڭلەكلىرى ھەر تۈرلۈك نەپىس، يۇمشاق ماتېرىياللاردىن ئىبارەتتۇر. شۇنداقلا خوتۇن-قىزلىرىمۇ چىت ياكى يۇڭ ماتېرىياللاردىن ئۇزۇن كۆڭلەك، بۇنىڭ سىرتىغا بايلىرى پىلاش، ئوتتۇرا ھاللىقلىرى لەستۈكتىن پەشەمەت كىيىدۇ، باشلىرىغا شال، رومال سالىدۇ. تارانچى خوتۇن-قىزلىرى ئەزەلدىن يېزىلاردا يۈزى ئوچۇق،

نىڭ كۆچىلىرى تەرتىپلىك، مۇنتىزىم ۋە تازا بولۇپ، ئە-جارەتلەرنىڭ ئەتراپى باغلار بىلەن قورشالغانلىقتىن، ئاۋالقىلارنىڭ ئەكسىچە، باھاردا خۇش پۇراق چېچىلىپ تۇرىدۇ. مۇنداق يۇرتلارنىڭ بەزى ئىمارەتلىرى چىرايلىق بولۇپ، كوچىغا قارىغان چوڭ-چوڭ دېرىزىلىرى بار. ئامما ئاۋالقىلاردا كوچىغا قارىغان دېرىزىلىرى ناھايىتى ئاز، كۆپرەك دېرىزىلەر ھويلا ئىچىگە ئورۇنلاشقان. تا-رانچى يېزىلىرى قىشنى بەك جىمجىت ئۆتكۈزىدۇ، ھېچبىر ھەرىكەت يوق، ياشلىرى ئوقۇيدۇ. چوڭ كىشىلەر ئاپتاپقا يىغىلىپ، بەسلىشىپ بەھۇزۇر كۈن ئۆتكۈزىدۇ. كېچىنى بولسا ئۇلار ئومۇمىي ئوتتۇرا ئاسىيالىقلارغا ئوخشاش مەشرەپ، نەغمە-ناۋا، ئويۇن-كۈلكە بىلەن ئۆتكۈزىدۇ. ئۇششاق بالىلارنىڭ بەزىلىرى مەككەپكە ماڭىدۇ ۋە بەزى-لىرى كۈنىنى ئوشۇق ئويناپ ئۆتكۈزىدۇ، باشقا ئىش يوق. قىش بويى ھاياتى جىمجىت بولغان تارانچى دۇنياسى مارت ئېيى كىرىشى بىلەن ھەرىكەتكە كېلىپ، بال ھەرىسىگە ئوخشاش تىنىمسىز غىجىلداپ، ئىش-ھەرىكەت باشلايدۇ. بولۇپمۇ بۇ ۋاقىتتا چەتتىن قارىغان كىشىلەرنى ھەيران قالدۇرىدىغان بىر پائالىيەت كۆرۈنىدۇ. ھەر كىم ئۆز ئە-شىدا. بىرى ئىككىنچى بىلەن بەسلىشىپ سۆز قىلىش تۇرماق، بۇرۇلۇپ قاراشقۇمۇ ۋاقتى يوق. ھەر بىر تارانچى ئېتىز تەييارلىقى بىلەن مەشغۇل بولۇپ، چامىسىنىڭ يە-كىنچە تىرىشىدۇ. كۈننىڭ بىر سائىتىنىمۇ بوشقا ئۆتكۈز-مەي، ئەكسىچە، بۇ بىر سائەت بەك قىممەت باھاغا چۈشىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بوۋىلىرىمىز كۈنلۈكتىن قالساڭ يىللىقتىن قالسىمەن، دېگەن ئىكەن. مانا بۇ ماقالىلارنى ئۇلار دەستۇر، ئەمەل قىلىپ تۇتقان، شۇ نىيەت بىلەن ئازامكۇن كەچۈرىدۇ. لېكىن تارانچىلار دېھقانچىلىققا ما-ھىر، ئىخلاسلىق، تىرىشچان بولسىمۇ، قوللانغان دېھقان-چىلىق جابدۇقلىرى بەك كونا بولۇپ، ھەزرىتى ئادەم زامانىدىن قالغان بۇغۇسا دېگەن بىر تۈرلۈك ياغاچ ساپانلاردۇر. بۇ زامانلاردا مۇنداق جابدۇقلارنى قوللىنىش قىيىن كۆرۈنىسىمۇ، ئۇلار ھۇنۇز يېڭى ئۇسۇلنى، دېھقان-چىلىق جابدۇقلىرىنى ئالماشتۇرۇپ كېتەلمىدى. شۇنداق بولسىمۇ قوشنىلىرى خوشوللارنى كۆرۈشى بىلەن تېز-دىن زامانىۋى جابدۇقلارنى ئېلىپ، ئىشلىتىشكە باشلاشنى ئۈمىد قىلماقتا. تارانچىلار ئىلى ۋىلايىتى، يەتتىنسى ۋىلا-يىتىنىڭ بىر قىسىم يەرلىرىدىكى يەرلىك خەلق ھېسابىدە-نىپ، بۇنىڭدىكى دېھقانچىلىق ئومۇمەن قولدا بولسىمۇ، سودا-تىجارەت تەرەپتىن بۇلار چەتتىن كېلىپ تۇرغانلا-

0
0
6
.

پەرەنجىسىز يۈرىدۇ. بۇنىڭغا ھېچبىر تارانچى ناچار كۆز بىلەن قارىمايدۇ. تارانچى خوتۇنلىرى ھەممە ۋاقىت ئو- جۇق، مۇلايىم ۋە ياۋاش بولىدۇ. ھەر قانداق ئىش-ھە- رىكەتلەردە ئەرلىرىگە ئۆمۈرلۈك يولداشلىق ۋەزىپىسىنى ئادا قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئاياللار ئۆي ئىشى، بالا تەربىيەلەش توغرىسىدا ئەسلا كەمچىلىك قىلمايدۇ. لېكىن تارانچىلاردا بۇرۇندىن تارتىپ قىزلارنى ئوقۇتۇش ئادىتى بولمىغانلىقتىن، تارانچى خوتۇنلىرى ھەقىقىي تەر- بىيە ئۇسۇلى ۋە ساقلىقنى ساقلاش قائىدىلىرىدىن خە- ۋەردار ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈنمىكىن، تارانچى ئائىلىلىرىد- دە بالىلار تەربىيىسى بىر ئاز ناچار. بۇنىڭ ئۈستىگە خە- تۈن-قىزلار دۇنياسىدا ھەم خۇراپاتقا ئىشىنىش ناھايىتى كۈچلۈك بولغانلىقتىن، ھەر تۈرلۈك ئاغرىق - سىلاقلارنى مۇتلەق جادۇ، سېھىر ۋە جىن- شەيتانلاردىن كۆرىدۇ. داۋالاشلىرى ئىرىم-جىرىم، ئۈشكۈرۈك - تۈكۈرۈكلەردىن ئىبارەت بولۇپ، بىچارە ئاغرىقلارنى ۋاقىتسىز قەبرىگە يوللايدۇ، ياكى تېخىمۇ ئاغرىقچان قىلىپ، ئىشتىن چى- قىرىدۇ. تارانچىلار ئارىسىدا دوختۇرلار بولمىغانلىقتىن، ئاددىي ئاغرىقلاردىن باشقا، تۈرلۈك يۇقۇملۇق ئاغرىق- لارمۇ پەۋقۇلئاددە جىق بولىدۇ. مەسىلەن، 1910 - يىلى تارانچى يېزىسىنىڭ بىرسىدە بولغان يۇقۇملۇق ئاغرىق توغرىسىدا «ۋاقىت» نىڭ 614 - سانىدا شۇنداق يېزىل- غان: ياركەنت ناھىيىسىنىڭ غالىجات يېزىسىدا ئۆتكەن يىلى چېچەك ئاغرىقى پەيدا بولۇپ، كۈنىگە تۆت-بەش بالىنى قەبرىگە ئېلىپ كەتكەن ئىدى. بۇ يىل قىزىل ئاغ- رىقى پەيدا بولۇپ، بىر ئاي ئىچىدە 90 بالا ۋاپات بول- غان. غالىجات ئەتراپىدىكى قىرغىز ئائىلىلىرىدە چېچەك ئاغرىقى تارقىلىشقا باشلىغان. ئۆلۈم كۆپ بولۇپ، 30 ياشتىن يۇقىرى كىشىلەردىنمۇ بىر نەچچىسى ئۆلگەن. مۇشۇ ئەسىردە مەدەنىي مەملىكەتلەردە چېچەك ئاغرىقى تۈپ يىلتىزىدىن يوقالغان ۋە ئۇلار ئۇنتۇلۇپ كەتكەن ئاغرىق. بىزدە كىشىلەرنىڭ ئىككىدىن بىرى شۇنىڭدىن ئۆلىدۇ. مانا بۇنىڭدىن بىزنىڭ ئارىمىزدا يۇقۇملۇق ئاغ- رىقنىڭ قانچىلىك مۇددەش ئىكەنلىكى مەلۇم بولسا كې- رەك. يەنە تارانچىلاردا ئاغرىقلارغا پېرە ئوينىتىش ئادىتى بار. پېرە ئويۇنى شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، ئاغرىق ياتقان ئوينىنىڭ ئوتتۇرىسىغا بىر تۇغ قادا، ئاغرىق تۇغنى چۆرگىلەپ ئايلاندۇرۇلىدۇ. بۇنىڭ ئارقىسىدىن باخش- نىڭ ئاغىنىلىرى داپ - دۇمباقلارنى چېلىپ ئاۋۇيدۇ. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن باخشى ئۇزۇن كۆڭلىكىنى كۈركە قىلىپ

پىرقىراپ، چۆرگىلەپ ۋارقىراشقا باشلايدۇ. ئاخىرىدا بى- چارە ئاغرىقنى ياغاچ خەنجەر بىلەن خەنجەرلەپ تاشلايد- دۇ. تارانچىلارنىڭ ئېتىقادى بويىچە، بۇ باخشىلار جىنلار بىلەن ئالاقىدار بولۇپ، ئۇلار جىنلارنى ھەيدەپ تاشلا- ر. مىش. ئاغرىقلار شۇنىڭدىن كېيىن ساقىيىشقا باشلا- ر. مىش. شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك، رۇسلار بۇلارنى شەيتان دوختۇر دەيدۇ. لېكىن موللىلارمۇ ئۇلاردىن قېلىشماستىنلا تىرىشىدۇ. بۇلارنىڭ كۆز قارىشى بويىچە جىنلارنى ئۇنداق ئوينىتىپ ئەمەس، بەلكى ئوقۇپلا قوغ- لاپ چىقىرىش مۇمكىن. بۇنداق ئوقۇش ئاشۇنداق جا- دۇ - سېھىرلەرنى قايتۇرىدۇ. شۇڭلاشقىمىكىن رەد كۆر- دۇم، باتىل كۆردۈملەرنى قايتۇرۇپ - قايتۇرۇپ ئوقۇپ بەك شىپالىق مىكروبلارغا تولغان تۈكۈرۈكلىرىنى بىر قا- چىغا تۈكۈرۈپ - تۈكۈرۈپ، ئاندىن بۇ شىپالىق سۇ بىلەن بىچارە ئاغرىقلارنى چۆمۈلدۈرىدۇ. ئېيتىشىچە، بۇ چارە شۇ دەققىدىلا بەك يېنىكلىك بېرەرمىش. شۇنىڭ بىلەن ئۆز خىزمىتىنى ئادا قىلىدۇ، ئاپىرىن موللىلارغا! تارانچى موللىلىرىمۇ بۇنىڭغا پەۋقۇلئاددە ئىستېداتلىق بولغانلىقتىن بۇندىن باشقا كەسىپ ئەھلىلىرى كەسىپلىرىدىن توختاشقا مەجبۇر بولىدۇ. مەسىلەن، 1905 - يىلىدىن ئىلگىرى تارا- نچى دىيارىدا ئىشانلىق ئادەتتىن تاشقىرى شۆھرەت قازىنىپ، بۇ يەردە ئىشانلار چوڭ رول ئوينىغان ئىدى. بۇلار ئۆز مەيدانلىرىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن مازار- لارنى كۆتۈرۈپ ئۇلارنى خۇدا بىلەن بەندە ئارىسىدىكى ۋاسىتە دەپ، يەنى بىر بىرغا يەتكۈزەر، بىر خۇداغا دەپ تەلىم بەرگەن. شۇ سەۋەبلىك، تارانچى ئاكاىلار پىرلىرى بولغان ئىشانلارغا مەھكەم يېپىشقان ۋە ئۇلار ئۆز نە- زەرلىرىدە پىرلارنىڭ ۋاسىتىسى بىلەن جەننەتكە كىرمەك- چى بولغان. بۇنى كۆرۈش بىلەن بىزنىڭ موللىلارمۇ تىنىچ تۇرمىغان. ھامان ئۆزلىرىنى ئىشان دەپ ئېلان ئەتكەن، دېمەك، بۇلار بىلەن ئىشانلار ئوتتۇرىسىدا تالا- ش-تارتىش باشلانغان. لېكىن ھەر ئىككىسى ئىشانلىق پەردىسى ئارقىلىق، بۇلارنىڭ ھەر قايسىسىغا مۇناسىپ ئادەملەر ھەر قاچان شەيخلىرى ھەققىدە تۈرلۈك كارا- مەتلىك خەۋەرلەرنى ئىختىرا ئېتىپ تۇرغان. بۇ ۋاقىتلاردا مازارلارغا بەك يىراق يەرلەردىن سەپەر ئازابىنى چېكىپ، قۇربانلىقلار ئەكېلىپ سويغۇچىلارنىڭ بولغىنىغا ئوخ- شاش، ئىشانلارغا نەزىر-سەدىقە ئاپىرىپ، خەيرى-پاتىھە- لىرىنى ئالغۇچىلار كۆپ بولغان.

ئۇ زامانلاردا، ئۆزلىرىنى ئىشان دەپ ئېلان

MIRAS

مۇشتەرىلىرى جىق. ئەمدى «ئايال» زۇرنىلىنىڭمۇ ئو- قۇغۇچىلىرى بولۇپ تۇرىدۇ. تارانچىلار ئارىسىدا ئۇسۇلى جەدەت ھېچ قارشىلىقسىزلا قوبۇل قىلىنىپ، كونا مەكتەپ- لەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئۇسۇلى جەدەت مەكتىپىگە ئۆتكەن بولسىمۇ، بۇ مەكتەپلەرنىڭ بىر چوڭ قۇسۇرلىرى بولۇپ، ئوچۇق، مۇھىم، ئۇلۇغ، مەقسەتكە يەتكۈزىدىغان دەرىجىدە، مۇنتىزىم ھالدا ئەمەس. بۇ قۇسۇرلارنىڭ بىر قىسمى خۇسۇسەن ماددىي جەھەتتىن ئاھالدا بولسىمۇ، كۆپ قىسمى مەكتەپلەردىدۇر، بۇلار تەلىم بېرىش ئۇسۇ- لىدىن خەۋەرسىز بولغانلىقى ئۈستىگە، بەك مۇتەئەسسەپ، تارانچىلاردا دېھقانچىلىقتىن باشقا ھۈنەرۋەن ۋە كاسپىلار كەم بولىدۇ. تارانچىلار مېھماندوست خەلقئۇر. باشقا نە- سىل، مىللەتتىن بولسىمۇ، مېھماننى مېھمان بولغىنى ئۇ- چۇنلا ئوچۇق چىراي ۋە يېقىملىق مۇئامىلە بىلەن قارشى ئېلىپ، بەك قەدىرلەپ، چامىسىنىڭ يېتىشىچە ئىززەتلەيد- دۇ. بۇلاردا ئەڭ قەدىرلىك ئاش پولى بولغانلىقتىن گادابىلىرىمۇ مېھمانغا پولى تەييارلايدۇ. ھەممە نەرسىنى قىلىپ، مېھماننى رازى قىلىشقا تىرىشىدۇ. تارانچىلاردا مانجۇلار زامانىسىدا ئىچىملىك ئىچىش مەلۇم بولسىمۇ، ھازىرمۇ ھېچىر تارانچى ئىچمەيدۇ، لېكىن ناس تارتىدۇ، تاماكا چېكىش مەلۇمدۇر. خوتۇن-قىزلاردا ئۇنداق ئەھ- ۋاللار ئەسلا يوقتۇر. تارانچىلاردا بۇرۇن كۆپ خوتۇن ئېلىش ئادەت بولمىسىمۇ، بۇنى قازاق - قىرغىزلاردىن كۆرۈپ، ئادەت قىلىپ بارماقتا. تارانچى بالىلىرىنى نا- ھايىتى ياش، ھەتتا 13 - 14 ياشلاردىلا ئۆيلەندۈرىدۇ، ئوغۇل-قىزلارنىڭ رازىلىقى ۋە مەسلىھەتلىرىگە ئېتىبار قىلمايدۇ. قۇدىلارنىڭ بىر بىرىگە كۆڭلى توغرا كەلسە ئىشنى ئۆزلىرى ھەل قىلىۋېتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئا- ئىلىدە ھەر قاچان تالاش-تارتىشلار، كۆڭۈلسىز ئىشلار بولۇپ تۇرىدۇ. تارانچىلار ئويۇن - كۈلكە تاما- شنى ياخشى كۆرىدۇ ۋە توي كۈنلىرىدە ئوغلاق، ئات بەيگىسى ئوخشاش مىللىي ئويۇنلار قىزغىن ھالەتتە ئىجرا ئېتىلىدۇ. ياز چىقىشى بىلەن تارانچى يۇرتلىرىدا بۆكە باتۇر چېلىشى باشلىنىپ، ھەر كۈنى ياشلار ۋە قېرىلار چېلىش مەيدانىغا ھازىر بولىدۇ. لېكىن بۇ چېلىشلار بۇ- نىڭدىن 10 يىل ئىلگىرى جانلىق سۈرئەتتە ئۆتكۈزۈلۈپ تۇرغان بولسىمۇ، بۇ كۈنلەردە ئازىيىپ، يوقىلىپ كېتىپ بارىدۇ. شۇنداقلا بۇنىڭدىن 20 يىل ئىلگىرىكى رەسىم-- قاندىلەردىن، ئادەتلەردىن بىر تالىيى ئۇنتۇلۇپ كېتىپ بارىدۇ. مەسىلەن، بۇلاردىن بىرى يېڭى يىلى، نورۇز

قىلغۇچىلار ئارىسىدا نوغايىلاردىن ئابدۇراخمان مۇھەم- مەت، تارانچىلاردىن نىزامىدىن ئاخۇنۇملارغا ئوخشاش يازىل زاتلارمۇ بولغان. لېكىن بۇ ئىشلىق 1905 - يىل- دىن كېيىن تارانچىلار ئارىسىدا موددىدىن قالدى. ھەر قانداق ئالىم بولسىمۇ، ئىشانلىق نامىنى ئالغان- لارغا ئادەملەر بىر تۈرلۈك گۇمان بىلەن قاراشقا باشلىدى. چۈنكى روسىيە ئۇيغۇرلىرىدا مەتبۇئات تەرەققىي ئېتىپ، تۈرلۈك گېزىتلەر چىققاندىن كېيىن، تارانچىلاردىمۇ گې- زىت ئوقۇغۇچىلار كۆپىيىشكە باشلىدى. بۇلار مەتبۇئات ئارقىلىق پىكىرلىرى ئېچىلىپ، ئەتراپ ئالەمدىن خەۋەردار بولۇشقا باشلىدى. شۇڭلاشقىمىكىن، بۇلار ئۆزلىرىد- ىكى تۈرلۈك ئىجتىمائىي كەمچىلىكلىرىنى كۆرۈشكە باشلىدى. بۇلار ئىشلىرىنى زامانغا لايىق ئۆزگەرتىشكە تىرىشتى. بۇنىڭغا قارشى چىققۇچىلار بولسا ئۇنى تەنقىد قىلىدىغان بولدى. ياشلارنىڭ بۇ پىكىرلىرى چوڭلارغا خۇش ياقمىدىمۇ ياكى ئۇلارنىڭ شەخسى مەنپەئىتى بىلەن توقۇنۇشتىمۇ، ياكى ئۇلارچە مېڭىشنى خالىمىغانلىقتىنمۇ ئىشقىلىپ نېمىگىدۇر ئىككى ئارىدا ئىختىلاپ يۈز بەردى. ياشلار ئۆزلىرىگە قارشى تۇرغانلارنى گېزىتكە يېزىپ، تەنقىد قىلدى. قېرىلار بۇلارغا ئەھۋالنى ئۇقتۇرۇپ قارشى تۇرماق بولدى. ياشلار ئارىسىدا بەزى ياش ئالىملار بولسىمۇ، ئاھالىگە سۆزلىرى ئۆتمىدى، قېرىلار ئەكسىچە نوپۇزلۇق ئىدى. شۇ سەۋەبلەك، ياشلارغا تەھدىت سې- لىشقا باشلىدى. لېكىن بۇلارنىڭ قارشىلىقىنى كۆرگەنسى- رى، ياشلارنىڭ پىكىرداشلىرى كۆپىيىشكە باشلىدى. بۇ توغرىلۇق ياش ئالىملاردىن بەزىلىرى قاتتىق ئازاب چى- كىپ قالدى. تۈرلۈك قىيىنلىقلارغا گىرىپتار بولدى. ئاخىرىدا بۇلارمۇ سۇسلاشتى. ئاۋۋال قېرىلار ياشلارنى كالتە چاپان دەپ كەمسىتەتتى. كېيىن ئىسلاھات تەرەپ- دارلىرىنى ئاھالە چۈشىنىپ، كالتە چاپانلارنى ياقلايدىغان بولدى. كالتە چاپان سۆزى ئاۋۋال سەلبىي مەنا ۋە ياشلارنى كەمسىتىش ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن بولسا، كېيىن ماختاش ئورنىدا قوللىنىدىغان بولدى. ھەيران قالارلىق بىر ھال، قىزىق ئىكەن زامان. بۇ ئەھۋال ھازىرمۇ تاران- چىلار ئارىسىدا بار ۋە مىللىي مەتبۇئات بىلەن خۇشتار يىگىتلەر ۋە ياشلار كۆپ بولۇپ، بۇ كېيىنكى زامان ھا- دىسىلىرى سەۋەبىدىن گېزىت ئوقۇغۇچىلار سانى كۈندىن كۈنگە كۆپىيىپ، تەرەققىي ئەتمەكتە. ئىلىم ئەھلى ئۈچۈن ئەڭ چوڭ گېزىت - زۇرنالار «ۋاقىت»، «تەرجىمان»، «يۇلتۇز»، «شۇرا». بۇلارنىڭ

0
0
6

مەيرىمىنى قارشى ئېلىش ئىدى. ھەممە ئۈچۈن ئۇنىڭدا يېڭى بەخت - سائادەتكە ئېرىشىش ئۈمىدى بولغانلىقتىن، ئومۇمىي ئاھالە خوتۇن-قىزىلار بىر مەيدانغا يىغىلىپ، بۇ يىلنىڭ ھەممە ئۈچۈن قۇتلۇق يىل بولۇشىنى تىلەيتتى. پۈتكۈل ئاھالە تەرىپىدىن بايرامغا مۇناسىپ مىللىي ئو-يۇنلار ئوينىلاتتى. موللىلارمۇ ئۇنىڭغا شوخ-شادلىق بى-لەن ئىشتىراك قىلاتتى. ئاياللار ئىشتىراك قىلسا ھەرگىز بىننە، ھۇجۇم قىلىنمايتتى ۋە ئۇلارنى ئىشتىراك قىلىشتىن ھەنئى قىلىنمايتتى. لېكىن ھازىرقى زاماندا مۇنداق ئو-يۇنلارنى موللىلار مەنئى قىلماقتا.

خوتۇن-قىزىلار تەربىيىسى ھەققىدە

تارانچى خەلقى بۇرۇنقى زامانلاردا خوتۇن-قىزىلار تەربىيىسىگە تولا ئەھمىيەت بەرمىگەن. خوتۇن-قىزىلاردا ئوقۇتۇش، ئوقۇش مۇتلەق بولمىغان دېسەك يالغان بول-ماس. بۇنىڭ سەۋەبى، ئوقۇغان موللىلارنىڭ تۇرمۇشتا ئىشقا يارىمىغانلىقى بولۇپ چىقىدۇ. ئوقۇغان ئادەملەر بولسا تەييار تاپ بولۇپ، كىشىنىڭ قولىغا قاراپ تۇرغاندىن كېيىن، ئوقۇغان ئادەملەر مۇنداق تەييار تاپ بولۇپ، كى-شىنىڭ قولىغا قالىدىغان ئىش بولسا، خوتۇن-قىزىلارنى ئوقۇتۇشتا نېمە پايدا بار، دەپ ئويلىغان بولۇشى مۇمكىن دەپ ئويلايمەن. چۈنكى تارانچىلاردا بۇ توغرىسىدا تۇر-مۇشتىن ئېلىنىپ ئېيتىلغان ماقالىلار تولا. مەسىلەن: موللا كىشى يېرىم كىشى، موللىنىڭ دېگىنىنى قىل، قىلغىنىنى قىلما دېيىلىدۇ، يەنى موللا ئۆز دېگىنىگە ئۆزى ئەمەل قىلماس، چۈنكى تۇرمۇش ئەنە شۇنىڭغا مەجبۇر ئېتىدۇ. دېمەك، ئوقۇغان ئادەملەر يېرىم بولسا، تۇرمۇشتا ئىشقا يارىمىسا، قورساق تويغۇزماق ئۈچۈن بىلىپ تۇ-رۇپ، ۋىجدان سېتىپ كۈن كۆرسە، قانداق قىلىپ خەلق بۇلارنى ئەگەشتۈرۈش، بالىلىرىنى ئوقۇتسۇن! شۇنىڭ ئۈ-چۈن تارانچى خەلقى ئەرلەر مۇنداق بولغاندا، خوتۇنلار نېمە بولماقچى دەپ، ئۇلارنىڭ ئوقۇش تەربىيىسىگە ئەھمىيەت بەرمىگەن. يالغۇز ئىمان شەرتى بىلەن ناماز يوللىرىنى يادلىتىش بىلەن كۇپايىلەنگەن. لېكىن تارانچى خوتۇن-قىزىلار ئوقۇمىسىمۇ تۇرمۇش مەيدانىدا غايەت چوڭ ئورۇن تۇتقان. مەلۇمدۇركى، تارانچىلار پۈتكۈل ئۆمرىنى ئالۋان - ياساق يولىدا كەچۈرگەن. شۇ قارا كۈنلەردە پۈتۈن ئائىلىنى باشقۇرۇپ، تەربىيە قىلىپ تۇر-غۇچى خوتۇنلار بولغان، ئۇلار قوش ھەيدىگەن، ئورما ئورۇغان، خامان تەپكەن، ئاشلىق ئالغان. ئىشقىلىپ، بۇ-

تۈن ئائىلىنىڭ تەقدىرى خوتۇنلار قولىدا ئىكەن. بۇ ۋا-قتلاردا ئەرلەر خوتۇنلار بىلەن بىللە ياشىغان. توي-تۆ-كۈن، مەيرەملەردە ھەممىسى بىر مەيدانغا يىغىلىپ، بىللە ئويناپ، بىللە كۈلۈپ، ھاياتنىڭ ئەڭ ئېغىر كۈنلىرىدە ئۈمىدلىنىدۇرۇپ، شادلىنىدۇرۇپ، ھايات، تۇرمۇشنىڭ ئې-ھىرلىقىنى ئۇنتۇلدۇرۇشقا تىرىشقان. شۇنداق قىلىپ، بۇلار مۇنداق كاتتا يىغىلىشلارنى شادلىق بىلەن ئۆتكۈزگەن. تارانچى خەلقىنىڭ مۇنداق شادلىق بايراملىرىدىن بىرى ھەمەل پەسلىدە بولىدىغان نورۇز مەيرىمىدۇر. نورۇز بايرىمى مۇنداق بولىدۇ. نورۇز كۈنى پۈتكۈل خەلق بىر مەيدانغا يىغىلىدۇ. ئۇنىڭدا بايرامغا مۇناسىپ مىللىي ئو-يۇنلار ئوينىلىپ، يېڭى يىلنىڭ بارچە ئۈچۈن قۇتلۇق بولۇشىغا تىلەكلەر تىلىنىدۇ. يۈنلەر سېلىنىپ (ياغ بۇرد-تىلىپ؟)، گۈلەڭگۈچلەر ئۇچۇرۇلىدۇ. مەجلىستە ئەرلەر، ئوغۇللار، خوتۇنلار، قىزىلار بىر بىرىگە يېقىملىق ناخشىلار بىلەن خىتاپلار قىلىپ، پوتىلار سېلىشىدۇ. مۇنداق قو-شاقلاردىن بىرىنى نەمۇنە ئۈچۈن كەلتۈرىمىز.

قارلىغاچ قاناتنى سىر جۇغا سىلاتىدۇ،
مەككىدىن كەلگەن يىگىتنى ئوردىغا چىراتىدۇ.

مەككىدىن كەلگەن يىگىتنىڭ تونى بار، نەمچىسى يوق،
باشقىزغا گۈل قىسىپسىز بەرگى بار، غۇنچەسى يوق.

گۈلنى قىسساڭ تازا قىس، بەرگىدە غۇنچە قالمىسۇن،
يارنى سۆيسەڭ تازا سۆي، كۆڭلىدە ئارمان قالمىسۇن.

بىزنىڭ بۇ يازغانلىرىمىز مۇندىن ئاتىشى-يەتمىش يىل بالدۇرقى تارانچى تۇرمۇشىنى كۆرسىتىدۇ. كېيىنرەك بۇ تۇرمۇش ئۆزگىرىشكە ئۇچرىدى. ئىلى تارانچىلارغا ئۆتۈپ، ئاندىن ئورۇسقا ئۆتكەندىن كېيىن تۇرمۇش تې-خىمۇ ئۆزگەردى. قىشلاق خوتۇنلىرى بالدۇرقىدەك ئەر-لەرگە ئۆمۈر يولىدا يولداشلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتەپ، ھايات يولىدا ئىككىسى بىللە ئىشلەپ كەلسىمۇ، شەھەر خوتۇن-لىرى سارت (ئۆزبېك) قېرىنداشلىرىمىزدىن ئۆگىنىپ ئۆي ئىچىگە سولنىپ، ئەرلەرگە يولداشلىق خۇسۇسىيە-تىنى يوقاتتى. ئەرلەر بۇ مەزلۇمە خوتۇنلارغا بالدۇرقى چىن نەزەرىنى يوقىتىپ بايلىقى بىلەن باققانلىقتىن، بۇ-لارنى شۇنداق سولاپ تۇتۇشنى ئەۋزەل كۆردى. دېمەك، شۇ كۈندىن باشلاپ، تارانچىلارنىڭ يېرىم مۆچىسىگە

M
I
R
A
S

1917 - يىلىنىڭ فېۋرال ئىنقىلابىدىن كېيىن ئاياللارنىڭ مەيدانغا چىقىپ ئىشلىشىگە يول ئېچىلدى. خوتۇن-قىزىلار ھوقۇقتا ئەرلەر بىلەن تەكشى دەپ ئېلان قىلىندى. بۇ ئىنقىلابنى شەھەر خانىملىرى قارشى ئالغاندۇ، بىلىمەيمەن، لېكىن قىشلاق خوتۇنلىرى تولا خۇشاللىق بىلەن قارشى ئالدى. ئۆزۈم تۇرغان غالجات ۋە كەتمەن قىشلاقلرىدا ھۆرىيەت بايراملىرىدا ئەرلەردىن خوتۇنلار نۇرغۇنراق بولدى. سايلام كۈنلىرىدە، سايلام مەجلىسلىرىدە يەنە خوتۇنلار تولراق ئىدى. بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ، تارانچى خوتۇن-قىزلىرىنىڭ ياشاش غەيرىتىگە ئىمانىم ئارتقان ئىدى.

خوتۇن-قىزىلار ياشسا خەلقنىڭ ئۆزىنىڭ ياشايدىغانلىقى ئاشكارا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. شۇنداق بىر ئەھۋالدا ئۇيغۇر خەلقى 18-يىلىنىڭ ۋەقەسىگە ئۇچرىدى. بۇ ئېغىر ئەھۋالنىڭ يامان تەسىرى بىلەن تارانچى خوتۇن-قىزلىرى بىر ئاز سۇسلىشىپ قالدى. چۈنكى شۇ يىل ئىچىدە بۇلارنىڭ كۆزىگە كۆرۈنەرلىك ئىشلىگەن ئىشلىرى بارلىق قىنى بىلەلمىدىم. دۇرۇس، شەھەرلەردە تارانچى خانىملىرى خوتۇنلار بۆلۈمىدە ئىشلەپ تۇرغان ئىكەن، بەزى يەرلەردە خانىم-قىزىلار كېڭىشى بار ئىكەن. بىر نەچچە قىزىمىز تاشكەنت تۈرك-تاتار بىلىم يۇرتىدا ئوقۇش تۈگىتىدۇ. بۇ سانالغان ئىشلار بالدۇرقى زامانغا قارىغاندا چوڭ كۆرۈنۈشمۇ، ھازىرقى زامانغا قارىغاندا ھېچ نەرسە ئەمەس دەيمەن. چۈنكى ھازىر خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مەقسىتى ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش بولغاچقا، بۇ ئىشلار ماڭا كىچىككەن كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ.

تارانچىلارنىڭ ھەر يەردە دېگۈدەك ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىشكە ئېچىلغان مەكتەپلىرىدە چوڭلار ئوقۇۋاتىدۇ. ئەمما شۇ يەرلەردە خانىملار بىر ياقتا تۇرسۇن، قىزىلار مەكتىپىمۇ يوق. بۇ قانداق ئىش؟ ھەتتا ياركەنت شەھىرىدە تارانچى خوتۇن-قىزلىرىنىڭ ئوقۇشى تەخمىنەن قىلىنغان ھالدا غالجاتتىن كەلگەن ئىككى دەردەمەن خانىم مەكتەپ ئېچىپ ئوقۇتماقچى بولۇپ قالدى. بۇلار ئۆزىمۇ مەلۇماتسىز بولغانلىقتىن ئوقۇشقا كەلگەن ئىدى.

تارانچىلاردا خوتۇن - قىزىلارنىڭ ھالى مۇشۇنداق. ماڭغاندا، بىزنىڭ يولداشلىرىمىزدىن ئاجراپ، كېيىن قېلىپ شىمىز، ئېھتىمال، بىزنىڭ يولداشلىرىمىزدىن قالماسلىقىمىز ئۈچۈن خانىملارنى ئاقارتىش يولىدا جىددىي ھەرىكەتتە

شامال دارىپ، پالەچ كېسىلىگە يولۇقتى. تارانچىلارنىڭ خوتۇن-قىزىلار توغرىسىدا ئۈلگە ئالغان خەلقى سارت قېرىنداشلار بولغانلىقى ئۈچۈن، تەبىئىي ھالدا بۇلارنى ئوقۇتتى. بۇنىڭ ئۈستىگە قازاق قېرىنداشلىرىمىزدىن ئۆگىنىپ ئىككى خوتۇن ئېلىش ئادىتى پەيدا بولدى. تارانچى خەلقىدە ئىككى خوتۇن بىلەن تۇرۇش باشلانغاندىن كېيىن تۇرمۇشلىرىمۇ ئاساسەن ئۆزگەردى. ئىلگىرىكى ئائىلە ساۋاتى، ئەر-خوتۇننىڭ بىر - بىرىگە ئەشەنچىسى تامامەن تۈگىدى. بۇ نىجىس كېسەل نەدىن پەيدا بولدى. تارانچى خەلقى بۇرۇنقى زامانلاردا 18 - 20 ياشقا يەتكۈزۈپ بالا ئۆيلەندۈرەتتى. ئەمما كېيىنكى چاغلاردا 13 - 14 ياشلىق بالىلارنى ئۆيلەندۈرۈشكە باشلىدى. مۇنداق ياش ئۆيلەنگۈچىلەر ئارىسىدا تەبىئىي مۇھەببەتسىزلىك ھۆكۈم سۈرگەنلىكتىن ئەر-خوتۇننىڭ ئاجرىشىپ، ئائىلە بۇزۇلۇپ تۇرۇشى تەبىئىي بىر ئىش بولۇپ قالدى.

تەبىئىيىكى مۇنداق ئاجرىشىشلارنىڭ تولراقى ئەرلەر تەرىپىدىن بولدى. خوتۇن-قىزىلاردا ھەم خۇراپاتقا ئىشىنىش كۈچلۈك بولغانلىقتىن، ئەرلەرنىڭ مۇھەببەتسىزلىكىنى جادۇ، سېھىر، سۆيىدۈرگۈچى، بەزدۈرگۈچىلەردىن كۆرەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بەزىلىرى ئەرلىرىنى ئۆزلىرىگە قاراتماقچى بولۇپ، تۈرلۈك چارىلەرگە كىرىپ، جادۇگەر، قەسىدىخان، موللارغا تاپقان ماللىرىنى بېرىپ، ئاخىرىدا شۇ يولدا قۇربان بولغانلار بولغان.

بۇ يازغانلىرىمىز بۇنىڭدىن 15 يىل بالدۇرقى ئەھۋاللىرىنى بىلدۈرىدۇ. 1905 - يىلىدىن كېيىن تارانچى ياشلىرىغا بىر ئۇقۇم كىرىپ، كۆزلىرى ئېچىلىپ، يورۇق دۇنيانى كۆرۈشكە باشلىغاندىن كېيىن ئەر بالىلارغا ئوخشاش قىز بالىلارنىمۇ ئوقۇتۇش ھەققىدە پىكىرلەر مەيدانغا چىقتى. بۇ توغرىدا تارانچى ياشلىرى دېگۈدەك ھەرىكەتتە بولۇندى. ھەر يەردە قىزىلار مەكتىپى ئېچىلىپ، ئۇلارنى ئوقۇتۇشقا باشلىدى. بۇ چاغدا خوتۇنلار ئىلگىرىكىدەك ئۆيدىكىسى ئۆيدە قامىلىپ، ھەر يەردىكىلەر يەنە ئەرلەرگە يولداشلىق ۋەزىپىسىنى ئورۇنداپ كەلدى. خوتۇنلاردىنمۇ خوتۇن-قىزىلار تائىپىسىنىڭ ئەھۋاللىرىدىن قايغۇرىدەك زاتلار يېتىشىشكە باشلىدى. بۇ تۈرلۈك مەلۇماتلاردىن كۆرۈنۈپ تۇراتتى، لېكىن ئانىلارنىڭ مەيدانغا چىقىپ ئىشلىشىگە ئىمكانىيەت يار بەرمەيتتى.

0
0
6

بولۇشىمىز لازىم دەپ بىلۈرمىز. يۇرۇڭلار، خانىمالار، بىرگە ماڭايلى!

ئالتەشەھەر، جۇڭغارىيە ۋە ئىنگىلىزلار

ئۈچ يىلدىن بۇيان ئوتتۇرا ئاسىيادا گراژدانلار سو- قۇشى تۈگەپ، ئىقتىسادىي تۇرمۇش يولغا سېلىنماقتا. بۇ مۇددەت ئىچىدە ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ئىگىلىكى ۋە سودىسى خېلى ئالغا باستى. بىراق ئالتەشەھەر ھەم غۇلجىنىڭ باي- لىقى ۋە سودىسىنىڭ ئىلگىرى ماڭغانلىقى سېزىلمەيدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى ئالتەشەھەر ۋە غۇلجىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا بىلەن شۇ كەمگىچە توغرا بىر سودا مۇناسىۋىتى ئورنات- مىغانلىقىدۇر. بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟

بۇ ئىككى مەملىكەتنىڭ خەلقى - دېھقان ۋە كاسپ- لىرى بىر - بىرىگە شۇنچە دۈشمەنمۇ؟ ياكى بۇنىڭغا چەت كۈچلەر ئەيىبلىكمۇ؟ ئىككى ئارىدا سودا مۇناسىۋىتىنىڭ يۈرگۈزۈلۈشى كىم ئۈچۈن پايدا، كىم ئۈچۈن زەرەر؟ مانا بۇ سوئاللارغا ئوچۇق جاۋاب بېرىشتىن ئاۋۋال، بۇ مەملىكەتنىڭ قىسقىغىنە تارىخىغا كۆز سېلىپ ئۆتۈش لازىم.

ئىنگىلىز جاھانگىرلىكىنىڭ جان تومۇرى ھىندىستاندا ئىكەنلىكىنى ھەر كىم، خۇسۇسەن ئىنگىلىزلارنىڭ ئۆزلىرى تولا ئوبدان بىلىدۇ. ئىنگىلىزلارغا قارشى كۈرەش قىلغان ھەر بىر ھۆكۈمەت كۆزنى ھىندىستانغا تىكىپ، قولىنى ھىندىستانغا سوزۇپ كەلدى. فرانسىيە - ئەنگىلىيە سوقۇشى (ناپولېئون دەۋرىدە)، گېرمانىيە ئەنگىلىيە رىقابىتى، كونا روسىيىنىڭ شەرققە قاراپ زورىيىشى ھەممىسى ھىندىس- تاننى قولغا چۈشۈرۈشنى مەقسەت قىلاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىنگىلىزلار ھىندىستاننى ساقلاش ئۈچۈن پۈتكۈل كۈچىنى سەرپ قىلىپ، ھىندىستان يوللىرىنى قۇرۇقلۇقتىن ھەم سۇدىن توساشقا تىرىشتى.

روسىيە: ئوتتۇرا ئاسىيانى ئالغاندا ئەنگىلىيە ھىندىس- تان، ئوتتۇرا ئاسىيا، كاپكاز ئارىسىدا مۇستەقىل ۋە يېرىم ھوقۇقلۇق مۇستەملىكىلەر تۈزۈپ (ئىران، بولۇجىستان، ئافغانىستان، ئالتەشەھەر، تىبەتلەردە ئۆز نوبۇزىنى ئور- ناشتۇرۇشقا تىرىشتى. لېكىن ئالتەشەھەر ئۆزىنىڭ جۇغرا- پىيلىك ئەھۋالى ۋە يوللىرىنىڭ تۈزۈلۈشى بىلەن كۆپرەك روسىيىگە يېقىن، ئىقتىسادى ۋە سودىسى ئوتتۇرا ئاسىيا بىلەن باغلانغان.

ئاسىيا خەرىتىسىگە بىر كۆز سالساق، ئوپىئوچۇق كۆرۈمىزكى، ئالتەشەھەر بىلەن ھىندىستان ئارىسى ئۆتۈش تەس تاغلار (ھىمالايا، تىبەت) ۋە سۇسۇز چۆللەر (تەك-)

لىماكان) بىلەن ئايرىلغان. ئوتتۇرا ئاسىياغا كەلگەندە يې- رىم تاغلار، تەكشى جايلار، خۇسۇسەن ھارۋا يوللىرى، ئاندىن كېيىن پەرغانە ئارقىلىق ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە سېبىر تۆمۈر يوللىرى بىلەن تۇتىشىپ كېتىدۇ.

دېمەك، ئالتەشەھەرنىڭ خام ماللىرىنى پەقەت روسىيە چىقىراالايدۇ، پەقەت روسىيە يوللىرى ئالتەشەھەر سودى- سىنى چەت بىلەن باغلايدۇ. ئەمما باشقا مەملىكەتلەر (جۇڭگو، ياپونىيە، ھىندىستان ۋە باشقىلار) يولنىڭ قە- يىنلىقى سەۋەبلىك خام ماللارنىڭ (يۇڭ، تېرە، تىۋىت) يول كىراسىنى كۆتۈرەلمەيدۇ. مەسىلەن، 1890 - يىلى ئۇ- رۇمچىدىن موسكۋاغا كىرا ھەققى بىر پۇتقا 2 سوم 10 تە- يىن، ئۇرۇمچىدىن شاڭخەيگە 4 سوم 80 تىيىن تۆلىنەتتى. ئۇرۇمچى - موسكۋا ئارىسى بىر يېرىم ئايلىق يول بولسا، ئۇرۇمچى - شاڭخەي يولى 8 - 7 ئايلىق يول ئىدى.

يۇڭ - تېرە، تۇرپان - قەشقەر پاختىسى يول كىرا- سىنىڭ باھاسىنى كۆتۈرەلمەيتتى. ئالتەشەھەرنىڭ بارچە قول سانائىتى مەھسۇلاتىنىڭ (ماتا، چەكمەن، گىلەم ۋە باشقىنىڭ) تەرەققىياتى پەقەت ئوتتۇرا ئاسىيا بازارلىرى بىلەن تەمىنلىنىپ تۇراتتى.

كېيىنكى يىللاردا ياۋروپا سوقۇشىغىچە ئالتەشەھەر- نىڭ ئىقتىسادىي مۇناسىۋىتى چىنىڭ ئۆزىگە قارىغاندا روسىيە بىلەن كۆپرەك ئىدى. ئالتەشەھەر سودا مۇناسى- ۋىتىنىڭ 80 پىرسەنتى روسىيە بىلەن ئىدى.

ئالتەشەھەرنىڭ ياقۇپبەگ ۋە ئۇنىڭدىن ئىلگىرىكى دەۋرلىرىگە باقساقمۇ، ئوتتۇرا ئاسىيا بىلەن مۇناسىۋىتى قويۇق ئىدى. رۇسىيە ئوتتۇرا ئاسىيانى ئالغاندىن كېيىن بۇ مۇناسىۋەت بەزىبىر نۇقتىلاردا ئۆزگەرگەن. مەسىلەن، بۇرۇن پاختا پەرغانىدىن قەشقەرگە چىقاتتى. 1876 - يىلى پەرغانىدىن قەشقەرگە 2120 پۇت پاختا چىققانلىقى مەلۇم (بۇ پەقەت قەشقەر، ئانۇش، خانېرىقلارغا ئارتۇقچە لا- زىملىقتىن بولسا كېرەك)، رۇس دەۋرىدە پاختا قەشقەر، تۇرپاندىن روسىيىگە چىققان ۋە ئالتەشەھەردە پاختا سا- نائىتى كۈچەيگەن.

ئايانلىق مال (چارۋامال) ياقۇپبەگ ۋە رۇس دەۋرلىرىنىڭ بىرىنچى يىللىرى يەتتسۇ، پەرغانە ئارقىلىق ئالتەشەھەرگە چىقىرىلاتتى. 1908 - 1909 - يىللاردىن باشلاپ پەرغانە پاختا ئوچىقى بولۇپ قېلىشى سەۋەبلىك، بۇنىڭ ئەكسىچە ئايانلىق مال ئالتەشەھەردىن قارقارا ئارقىلىق پەرغانە ۋە يەتتسۇغا چىقىدىغان بولدى. دېمەك، ئالتەشەھەرنىڭ ئىقتىسادى ئوتتۇرا ئاسىيا بازىرىغا قاراپ ئۆزگىرىشكە مەجبۇر بولۇش دەرىجىسىگە كەلگەنىدى.

M
I
R
A
S

لۇپ قالدۇ دەپ قورقسا، ھازىر شۇرالار ھۆكۈمىتى ئازاد قىلىپ قويدۇ دەپ ئۇندىن بەتتەر قورقىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئالتەشەھەرنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا بىلەن مۇناسىۋەت ياسىشىغا قارشى ھەرىكەت قىلىۋاتىدۇ.

پۈتكۈل شەرق دۇنياسىنى ئۆزىگە قۇل ۋە قورال قىلىۋالغان ئىنگىلىز جاھانگىرلىرى بۇ قېتىم ئالتەشەھەرنى ھىندىستان ۋە تىبەتتىكى تەسىرىنى ساقلاش يولىدا قورال قىلىۋالماقچى.

ئالتەشەھەرگە سېغىن سېير ئورنىدا قارىغان ئىنگىلىزلار، مۇسۇلمان مۇتەئەسسپ روھانىيلىرى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەدەنىي، ئىقتىسادىي مەنپەئىتىنى ھازىر باھاسز مالغا ساتماقتا.

نەتىجىدە ئالتەشەھەر، جۇڭغارىيىنىڭ ئىقتىسادىي بايلىقى، مەدەنىيىتى كۈندىن كۈنگە ئارقىغا يانماقتا، خەلقنىڭ كەمبەغەللىكتىن ئاچ - يالغىچ قىلىۋاتقانلىقى بىلەن بۇلارنىڭ كارى يوق.

ھازىر ئالتەشەھەر، جۇڭغارىيە خەلقى بۇ خىيانەتنى چۈشەندى ۋە ئاڭلاپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇلارنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا بىلەن سودا، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىي مۇناسىۋەت ياسىماي تۇرۇپ ئىلگىرى باسمايدىغانلىقىنى خەلق ئاڭلىدى. بۇ مۇناسىۋەتتىن كېمىنىڭ پايدا ئېلىپ، كېمىنىڭ زەرەر كۆردىدىغانلىقىنى بىلگىدەك بولدى.

بۇ مەنپەئەت ئالتەشەھەر، جۇڭغارىيە سودىگەرلىرى، كاسپ ھۈنەرۋەنلىرى، دېھقانلىرى ۋە مېھنەتكارلىرىنىڭ ھەممىسىگە تەڭدۇر.

ئۇيغۇر بالىسى. 1923 - يىلى «كەمبەغەللىەر ئاۋا - زى» 11 - سان.

مەجۇسىيەلەردە ئاچارچىلىقتىن ساقلىنىش ئىلى دەرياسىنىڭ سول ياقىسىدا ئولتۇرۇشلۇق مانجۇ نەسلىگە مەنسۇپ شۇە ناملىق سەككىز سۈمۈل خەلق بار. بۇلارنىڭ ئېيتىشلىرىغا قارىغاندا، ئۇلار ئىلى ۋىلايىتىگە تارانچىلاردىن بىر ئاز زامان ئىلگىرى مۈكدىن دېگەن شەھەردىن كۆچۈپ كەلگەنكەن. بۇلار باشتا 800 جان بولۇپ، ھەر بىر سۈمۈلغا 100 دىن بۆلۈنۈپ ئولتۇرغان. كەن. ئۆزلىرىنىڭ ئېتىراپ قىلىشلىرىغا قارىغاندا، قوشنىسى تارانچىلارغا قارىغاندا، ئۆسۈشلىرى بەك سۈس بولغان. چۈنكى بۇلاردا رەسىم - قائىدىگە رىئايە يوق، دېمەك، بۇلار ھازىرمۇ 8000 جاندىن ئارتۇق ئەمەس ئىكەن. ئەمما ھەر تۆت - بەش يىلدا بىر قېتىم ئاچارچىلىق ھۆ-

مانا مۇشۇ سەۋەب ھەم ئەھۋاللار تۈپەيلىدىن ئالتە - شەھەر ئىنگىلىزلارنىڭ بۇ يەردە ئىگىلىك تىكلەشكە ئار - تۇق يول قويماي كېلەتتى.

شۇنىڭ بىلەن ئالتەشەھەرنىڭ ئىقتىسادىي مۇناسىۋىتى ئۆزىنىڭ تەبىئىي يولى بىلەن ئىلگىرى چامداپ كەلدى. ئىنگىلىز كاپىتالى ئالتەشەھەرنىڭ ئىقتىسادى ۋە مە - دەنىيىتىگە ئۇزۇق بېرەلمىگەنگە ئوخشاش، ئىچكى جۇڭ - گومۇ بۇ يولدا ئالتەشەھەر مەنپەئىتىنى كۆزىتىپ كەلگىنى يوق.

يۇقىرىقى ئەھۋاللارنى، جۇڭغارىيە ۋە تارىخىي جە - ھەتلەرنى ئېتىبارغا ئالغاندا، ئالتەشەھەر بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيا مەنپەئىتىدە ئالتەشەھەرنىڭ مەنپەئىتى ئارتۇقراق ئىكەنلىكى، سوقۇش ۋاقتىغىچەمۇ بۇ پايدىدىن بەھرىمەن بولۇپ كەلگەنلىكى چوقۇم.

ئۇ زاماندىكى رۇس جاھانگىرلىكىنىڭ سىياسىتىگە باققاندا، رۇسىيەدە ئەنگىلىيەگە قارىغاندا ئىچكى يامانلىق ئازراق دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ.

كونا رۇسىيىنىڭ ئالتەشەھەردە تەسىر دائىرە سىيا - ستىنى يۈرگۈزۈشى ئالتەشەھەردە پاختىچىلىق ۋە ئاياغ - لىق مال ئىگىلىكلىرىنىڭ ئۆسۈشىگە سەۋەب بولدى. ئىنگىلىز كاپىتالى ئالتەشەھەرگە ئۆزىنىڭ ئىشلەپچىقىرىلغان فابرىكا، زاۋۇت ماللىرىنى كىرگۈزۈشتىن باشقىغا يارد - مايىتى. بۇ ھەم خەلقنىڭ ئېھتىياجىنى تەمىنلەش دەرىجى - سىدە ئەمەس ئىدى.

ئالتەشەھەر، جۇڭغارىيە خەلقىنىڭ تۈپلۈك بايلىقى بولغان خام مالنى ۋە ئاياغلىق مالنى ئەنگىلىيە ئۆزىگە چىقىرمايىتى (نەشە ھەم خوتەن گىلەملىرىدىن باشقا). شۇنىڭدىن مەلۇمكى، ئالتەشەھەرنىڭ ئىقتىسادىي ئېھت - ياجلىرىنىڭ ئىنگىلىزلار بىلەن باغلىنىشى يوق.

ئەگەر ئىنگىلىزلار ئالتەشەھەرگە قول سوزغان ۋە سوزماقچى بولسا بۇ ئىشتا جاھانگىرلىك سىياسەتتىن باشقا ھېچ نەرسە يوق. ھازىرقى زامان ۋە شارائىت باشقا.

ئەگەر بۇرۇن ئالتەشەھەر رۇس ھەم ئىنگىلىز جاھاد - گىرلىرىنىڭ ئارىسىدا تالاشتا ياتقان بىر مۇستەملىكە ھې - سابىدا بولسا، سوقۇش ۋە ئىنقىلابتىن كېيىن رۇس كاپ - تالى سەپتىن چىقتى. ۋېرسال كېلىشىمى بويىچە غالىب سانالغان ئىنقىلابچىلار ۋاشىنگتون يىغىنىدا چىنى بۆلۈ - ۋالدى. شۇنىڭ بىلەن ئىنگىلىزلار ئالتەشەھەردە خوجايىن قاتارىدا بولۇپ قالدى.

ئىنگىلىزلار بۇرۇن نىكولاي ئالتەشەھەرگە ئىگە بو -

2006

تارانچى تارىخى توغرىسىدىمۇ خېلى كۆپ مەلۇمات بار دەپ ئېيتىشقاندى.
1914-يىلى «شۇرا» نىڭ 23- سانى.

قۇتەيبە توغرىلۇق سوئال

ئىناۋەتلىك تارىخلاردا قۇتەيبە بىننى مۇسلىم ئى- سىملىك زاتنىڭ قەشقەر ياقىلارغا كەلگەنلىكى يېزىلغان. لېكىن بىز بۇنىڭ تەپسىلاتىنى ئۇچرىتالمىدۇق. قۇتەيبە بىننى مۇسلىم قەشقەر تەرەپكە نېمە ئۈچۈن كەلگەن ۋە ئۇ يەردە نېمە ئىش قىلغان؟ بۇنىڭ تەپسىلاتى، شۇ دەۋردى- كى تارىخى ۋە قەلەر «شۇرا» دا تولۇقراق يېزىلسا بو- لاتتى. بۇنى بىلىش بىز ئۇيغۇر ئەۋلادىغا بەك مۇھىم ئىدى. ھەر ھالدا تارىخ ۋە تارىخچىلارغا ھاۋالە قىلماي، بىزنى قانائەتلەندۈرگىدەك مەلۇمات بېرىشىڭىزنى ئۆ- تۈنمىز.

ئۇيغۇر بالىسى، غالىجات.

قۇتەيبە توغرىلۇق جاۋاب

قۇتەيبە بىننى مۇسلىم ئەمەۋىيلەر زامانىدا ئۆتكەن قەھرىمان سەركەردىلەردىن ئىدى. ئۇ 706 - يىلى ئىسلام ئەسكەرلىرى بىلەن خارەزىم، بۇخارا، سەمەرقەنت ۋە بەرغانىنى بويسۇندۇردى. تەبەرى بىننى ئەقرۇ بىننى ھەمدە باشقا تارىخچىلارنىڭ خەۋەرلىرىگە قارىغاندا 716 - يىلى قەشقەرنى ئىشغال قىلغان.

ئەلچىلەر ئەۋەتىپ، چىن ئىمپېراتورىغا تەھدىت سال- ۋان. بىز ئۈچۈن بەك تەپسىلىي بىلىشىمىز لازىم بولغان ئۇشۇ ھادىسە ئەرەب تارىخلىرىدا بەك قىسقا، مۇجىمەل ھالدا ھېكايە قىلىنغان. بۇ ھەقتە چىن تارىخلىرىدا مەلۇ- مات بولسا كېرەك. قۇتەيبە 716 - يىلىنىڭ ئۆزىدە ۋاپات بولغان. قولىمىزدا سەرمايە بولمىغانلىقتىن، تەپسىلات بى- رىشكە ئىقتىدارىمىز يوق. بۇنىڭ تەپسىلاتى شۇ مەملى- كەتلەرنىڭ ئۆزلىرىدە بولسا كېرەك، كەچۈرۈڭ.

(داۋامى بار)

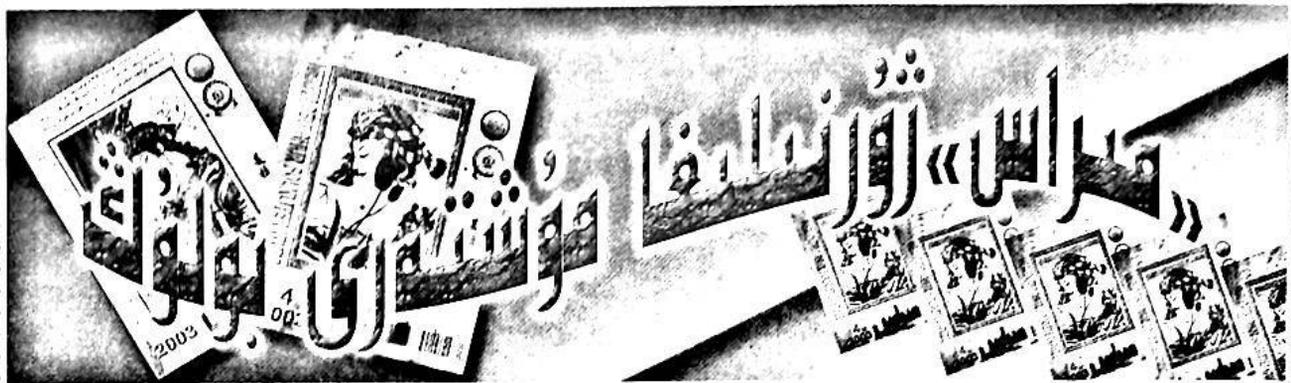
1991 - يىلى ئالمۇتادا نەشر قىلىنغان «يورۇق ساھىلار» ناملىق كىتابتىن نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابلىز ئورخۇن

كۈم سۈرۈپ چاپا چېكىدىغان تارانچىلار بۇلارغا قارىغاندا ئارتۇقراق ئىكەن. ئەكسىچە، شۇەلەر ئۆسۈش قانۇنى بويىچە ئۆسمىگەن. بۇنىڭدا ھەيران قالىدىغان بىر ئىش بار. ئۇ بولۇپمۇ تارانچىلاردا ھەر تۆت - بەش يىلدا بىر مەرتىۋە ئاچارچىلىق ھۆكۈم سۈرۈپ تۇرسىمۇ شۇەلەر- دە 200 يىلدىن بېرى ئاچارچىلىق دەھشەتلىك تۈردە ھۆكۈم سۈرمىگەن. بۇ نېمە ئۈچۈن بۇنداق؟ بۇنىڭ سەۋەبى بەك ئېنىق. بۇلار ئاچارچىلىقتىن ساقلىنىشقا ئەڭ ئوڭاي چارە تاپقان. بۇلار ئاۋۋال ئىلىغا كۆچۈپ كېلىشى بىلەن «داڭزىپاڭ» ناملىق بىر مەھكىمە تەسىس ئېتىپ، بۇنىڭ نازارىتىدە بولىدىغان ئامبار سالغان. بۇ ئامبارغا بولسا ھەر بىر ئەركەك بېشىغا مەلۇم مىقداردا ئاشلىق (بۇغداي، ئارپا، تېرىق) يىغىپ تۇرغان. بۇ ئام- بارنىڭ ئاشلىقىنى توقچىلىق يىللىرىدا ھەر بىر دېھقانغا ئۇرۇق قىلىپ چېچىش ئۈچۈن مەجبۇر قىلىنغان. ئەلۋەتتە، مەلۇم پىرسەنت پايدىسى بىلەن، مەسىلەن، بىر پۇت بۇغداي ئالغان دېھقان بىر پۇت بەش قانداق تۆلەم شەرتى بىلەن. بۇنىڭدىن باشقا كىمگىلا ئاشلىق لازىم بولسا، مەزكۇر پىرسەنت بىلەن بېرىلىپ كەلگەن. بۇنىڭدىن باشقا يۇرت پايدىسىغا كېلىدىغان ھەر تۈرلۈك ئۇششاق ئىئانە پۇلى بولغان. بۇ پۇللارنى بەگلەر ئۆز يانچۇقىغا تەقماي، مەزكۇر مەھكىمە خەزىنىسىگە يىغىپ تۇرۇشقان. بۇ پۇلنىڭ مىقدارى ھازىرمۇ 30 مىڭغا يەتكەن. ئامباردىكى ئاشلىقلار- ى ئاچارچىلىق بۇلارنىڭ ئىچىدە ئۈزلۈكسىز تۆت - بەش يىل ھۆكۈم سۈرسىمۇ چەتتىن ھېچ كىمنىڭ ياردىمىگە موھتاج بولماستىن يېتەرلىك دەرىجىدە كۆپەيگەن. مەزكۇر پۇل بىلەن ئاشلىق ئۆز ئىچىدىكى ئاجىز، قېرى، يېتىم - يېسىرلارنىڭ تەربىيىسىدىن ئاشقىنىدۇر، بولمىسا بۇنىڭدىن كۆپ ئارتۇق بولار ئىدى. بۇلارنىڭ ئۆرپ - ئادىتىدە بالا - چاقا، يېتىم - يېسىرلار ۋە تۇل خوتۇنلار باي بولسىمۇ 80 ياشقا كىرگەندىن كېيىن قېرى بوۋاي، موماي ھېسابلىنىپ، مەزكۇر مەھكىمىنىڭ خەزىنىسى ھېسابىدىن بېقىلىدۇ. چەت مىللەت كىشىلىرىدىن قانداقلا مېھمان كەلسە، ئۇنىڭ خىرا- جىتىگە كەتكەن چىقىمىنىڭ ھەممىسى شۇ خەزىنىدىن بېرىد- لىدۇ.

ئۇلار ھازىرمۇ شۇنداق قىلماقتا. بۇلاردا تا كۆچۈپ كەلگەندىن بېرى يۇرتنىڭ ئىچى ۋە تېشىدا بولغان ھادى- سە، ۋەقەلەر كۈن، سائىتى بىلەن يېزىلىپ تۇرىدۇ. ئۇلار

MIRAS

ئىچ بەتتىكى قىستۇرما سۆرەتلەرنى گۈرگەش جايپار، پولات ئابدۇكېرىم خوجا، مەتتوختى بارات، ئوسمانجان ئابلىزىلار تەمىنلىگەن.

ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن!

«ميراس» زۇرنىلى «مەملىكەت بويىچە 100 نۇق-
تىلىق زۇرنال»، «مەملىكەتلىك سەرخىل زۇرنال-
سىپىدىكى قوش ئۈنۈم ياراتقان زۇرنال»، «شىنجاڭ
ئىجتىمائىي پەن تۈرىدىكى مۇنەۋۋەر زۇرنال»،
«شىنجاڭ 2 - نۆۋەتلىك مۇنەۋۋەر ئىجتىمائىي پەن
زۇرناللىرى مۇكاپاتى» غا ئېرىشكەن زۇرنال بولۇپ،
سەھىپىلىرىنىڭ رەڭدارلىقى بىلەن ئوقۇرمەنلەرنىڭ قىز-
غىن ئالقىشىغا ئېرىشىپ كەلدى. زۇرنىلىمىزدىكى «ئالىم
بولساڭ ئالەم سېنىڭكى» سەھىپىسىدە ھەر خىل تېمە-
دىكى نادىر ئىلمىي ماقالىلەر، «ئادەت قېرىماس» سە-
ھىپىسىدە خەلقىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى گۈزەل ئۆرپ-ئاد-
دەتلىرى، «بۇرۇننىڭ بۇرۇنىدا» سەھىپىسىدە ئاتا-
بوۋىلىرىمىزنىڭ ئەقىل دۇردانىلىرى جۇلالىنىپ تۇرد-
دىغان ھېكايەتلەر، «يىلتىزسىز دەرەخ بولماس» سە-
ھىپىسىدە خەلقىمىزنىڭ ئوبرازلىق تارىخىي كەچمىشلىرى
بىلەن ئەجدادلىرىمىزنىڭ نەسەپ يىلتىزىنى ئەكس ئەت-
تۈرىدىغان ئەپسانە - رىۋايەتلەر، «كۈلكە - جان ئوزۇ-
قى» سەھىپىسىدە قىزىقارلىق لەتىپە - يۇمۇرلار، «ئاد-
دىڭ كېچىلەر» سەھىپىسىدە ئاشق - مەشۇقلارنىڭ پاك
ئىنسانىي سۆيگۈ مۇھەببىتى كۈيلەنگەن سۆيگۈنامىلەر،
«ساقلىقلىق - شاھلىقلىق» سەھىپىسىدە خەلقىمىزنىڭ
ئوزۇقلىنىش ئادەتلىرى ۋە سالامەتلىك ھەققىدىكى
ھېكمەتلەر، «مىللىتىم ساپ بولسۇن دېسەڭ، ئىشىنى ئا-
ئىلەڭدىن باشلا» سەھىپىسىدە پەرزەنتلەرنى دانا ۋە

ئەخلاقىي رەنالىاردىن قىلىپ تەربىيەلەش توغرىسىدىكى
ئۆگۈت - بىلىملەر، «چەت ئەللىكلەر نەزەردىكى ئۆي-
غۇرلار» سەھىپىسىدە چەت ئەللىكلەرنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ
تارىخ مەدەنىيەت ئەنئەنىلىرى ھەققىدىكى تەتقىقات نە-
تىجىلىرى، «دۇنياغا نەزەر» سەھىپىسىدە چەت ئەلنىڭ
ئىلغار مەدەنىيەتلىرى تونۇشتۇرۇلدى.

قىسقىسى، «ميراس» زۇرنىلى ئاۋامغا جاھاننامە،
ئالىملارغا بايلىق، ئاشىقلارغا ۋىسال، ئاتا - ئانىلارغا
مەسلىھەت، پەرزەنتلەرگە ئىنساپ، قىزلارغا شەرم -
ھايا، يىگىتلەرگە غۇرۇر، بالىلارغا ئەقىل - پاراسەت،
ئاغرىقلارغا شىپا، ئاجىزلارغا ئۈمىد بېغىشلايدۇ!

بىز سىزلەرنىڭ زۇرنىلىمىزنىڭ 2006 - يىللىق
سانلىرىغا مۇشتەرى بولۇپ، ئەجدادلىرىمىزدىن قالغان
تەۋەرىۋك مىراسلىرىمىزنى ئەۋلادلارغا يەتكۈزۈپ بې-
رىش يولىدا ئىشلەۋاتقان جاپالىق خىزمىتىمىزگە يېقىن-
دىن يار - يۆلەكتە بولۇشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمىز،
زۇرنىلىمىزنىڭ مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن

نومۇرى 1 \ 1130 - CN65

خەلقئارالىق نومۇرى: 3829 - ISSN1004

پوچتا ۋاكالەت نومۇرى: 60 - 58

پوچتا نومۇرى: 830001

تېلېفون نومۇرى: 4554017 - 0991

E-mail: mirasuyghur@126.com

زۇرنىلىمىزنىڭ يىللىق باھاسى 30.00 يۈەن، يەككە

باھاسى: 5.00 يۈەن

ھۆرمەت بىلەن: «ميراس» زۇرنىلى تەھرىراتى

رىقابەت

چىرايلىق ھەم قانداق بىر قىز ئادۇم-
كاتلىق كىشىسى ئې-
لىش ئۈچۈن، كۈنپويى
جاپالىق ئۆگىنىپتۇ. قىز-
نىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ
تۇرۇۋاتقان ئەر خىزى-
مەتدەشى ئۇنىڭغا گەپ
تاشلاپتۇ:

—ئادۇمكاتلىق سا-

ھەسدىكى رىقابەت بەك كەسكىن تۇرسا، سىز شۇنچە چىرايلىق
بولغاندىكىن بۇنداق جاپالارنى تارتىپ يۈرگىچە، پۇلدار بىر
ئەرگە تېگىپ راھەت تۇرمۇش كەچۈرسىڭىز بولمايدۇ؟

قىز خىزمەتدەشىغا بىر قاراپ قويغاندىن كېيىن سۇلغۇن جاۋاب
بېرىپتۇ:

— سىز تېخى بىلمەيدىكەنسىز، بۇ
ساھەدىكى رىقابەت تېخىمۇ كەسكىن.

ئالداش

بىر دىرېكتور كاتىپىغا مۇنۇلارنى
تاپىلاپتۇ:

— ئەگەر بى يى ئىسىملىك بىر
قىزدىن تېلېفون كېلىپ قالسا، مېنى باز-
كىغا پۇل ئالغىلى كەتكەن، دەپ قويۇڭ.
— ئەگەر يانكىدىن تېلېفون كېلىپ
قالسا، مېنى بوغالتىر بىلەن بىرگە پۇل
چېكى بېجىرگىلى چىقىپ كەتكەن، دەپ
قويۇڭ.

— ئەگەر بوغالتىردىن تېلېفون كېلىپ قالسا، مېنى باش مەمۇ-
رىيەتكە جىددىي بىر يىغىنغا كەتكەن دەپ قويۇڭ.

— ئەگەر باش مەمۇرىيەتتىن تېلېفون كېلىپ قالسا، مېنى ئۆيدە
جىددىي ئىش چىقىپ قېلىپ خانىمى چاقىرىپ كەتكەن، دەپ قو-
يۇڭ.

— ئەگەر خانىمىدىن تېلېفون كېلىپ قالسا، مېنى سەپەرگە
چىقىپ كەتكەن، ئۇنى تەڭرى ئۆز پاناھىدا ساقلىسۇن، دەپ قو-
يۇڭ.

— ئەگەر تەڭرىدىن تېلېفون كېلىپ قالسا، دەرھال ئۇنىڭ
دەرگاھىغا بارامسىز؟— پەرۋاسىزلا سورايتۇ كاتىپ.

خارۋاردنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى

خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇراسىمىغا
قاتنىشىپ ئەمدىلا قايتىپ چىققان ئوقۇغۇچى ناھايىتى ھاياجانلى-
نىپتۇ. ئۇ كۆڭلىدە ئەمدى جەمئىيەتتە ئىشقا ئورۇنلىشىش پۇرسىتى
كۆپ بولىدىغۇ! دېگەنلەرنى ئويلىغاچ بىر تاكسىغا چىقىپتۇ. ئوقۇ-
غۇچى ھاياجانىنى باسالماستىن، شۇپۇر بىلەن قول ئېلىشىپ كۆ-
رۈشۈۋېتىپ، دەپتۇ:

— ياخشىمۇ سىز ئەپەندى؟ مەن خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ
1999 - قارارلىق ئوقۇغۇچىسى بولىمەن!
شۇپۇرمۇ جاۋاب قايتۇرۇپتۇ:

— ياخشىمۇ سىز يىگىت؟ مەن خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ
1979 - قارارلىق ئوقۇغۇچىسى ئىدىم!

جىددىي قۇتقۇزۇش

ئەنگىلىيەلىك داغلىق دوختۇر شا-
رەپ بىر ئاقسۆڭەك بايۋەچچىنىڭ كې-
سىلىنى كۆرگىلى بېرىپتۇ. ئەسلىدە كې-
سەل بەكلا يەڭگىل بولۇپ بايۋەچچە-
نىڭ تېرىسى ئازراقلا سۇرۇلۇپ كەت-
كەن ئىكەن. دوختۇر كېسەلنى كۆرۈپ
بولغاندىن كېيىن، قەغەزگە دورا يېزىپ-
تۇ - دە، خىزمەتكارنى دورا دۇكىنىغا
ئۇچقاندەك تېز يۈگۈرۈپ بېرىپ،
دورنى دەرھال ئېلىپ كېلىشنى بۇي-
رۇپتۇ. دوختۇرنىڭ بۇ گەپلىرىنى ئاڭ-
لىغان بايۋەچچە بېگىمنىڭ ئۆڭمىسىلى
ئۆچۈپ، تەشۋىشلىنىپ سورايتۇ:

— دوختۇر، دورنى شۇنچە تېز ئېلىپ كېلىشنى تاپىلىغىنىڭىزغا
قارىغاندا، يارا ئەھۋالى بەك خەتەرلىك ئوخشامايدۇ!
— بېگىم، ئەگەر خىزمەتچىلىرى دورنى تېزدىن ئېلىپ كەلمە-
سە، مېنىڭ ئەنسىرەۋاتقىنىم...

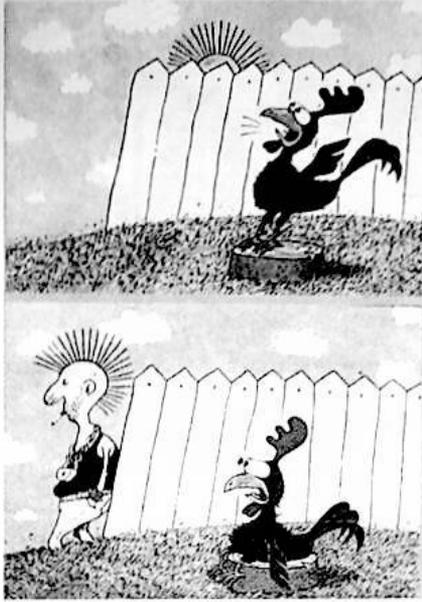
— بىرەر كېلىشمەسلىك بولۇپ قالماس؟
— دورنى ئەكىلىپ بولغىچە يارىلىرى ساقىيىپ كېتەمدىكىن،
دەپ ئەنسىرەۋاتمەن.

ئەر ۋە مۇشۇك

ئەر ئايالنىڭ مۇشۇك باقىنىغا چىداپ تۇرالماي، مۇشۇكىنى
ئورمانلىقنىڭ ئىچكىرىسىگە ئېلىپ كىرىپ تاشلىۋېتىپتۇ، ئۇ ئۆيگە

M
I
R
A
S

ھەر گۈلنىڭ پۇرىقى باشقا

نىغا سوقۇلۇپ كەپ-
تېپتۇ. گەرچە ئادەم
يارىلانمىغان بول-
سىمۇ، بىراق ھەر
ئىككى ماشىنا ئېغىر
ۋەيران بولۇپتۇ،
سەرت سوغۇق، ئۇ-
نىڭ ئۈستىگە ھەر
ئىككىلەن بەك
قورقۇپ كەتكەچكە،
بەدەنلىرىگە تىترەك
ئولۇشىپ كېتىپتۇ،
شۇنىڭ بىلەن ئاد-
ۋوكات يېنىدىن كە-

كېلىپ قارىسا مۇشۇك بوسۇغىدا مياڭشىپ ياتقۇدەك، بۇنى كۆر-
گەن ئەرنىڭ ئەرۋايى ئۇچۇپتۇ - دە، مۇشۇكى بىر خالتىغا سالغۇ-
نىچە ئۆيىدىن 10 كىلومېتىر يىراقلاپ، سولغا 15 كىلومېتىر، يەنە
شىمالغا قاراپ 12 كىلومېتىر، غەربكە قاراپ 20 كىلومېتىر ماڭغاندىن
كېيىن مۇشۇكى تاشلۇۋېتىپ قايتىپتۇ. بىر سائەتتىن كېيىن ئەر ياز-
فون بىلەن ئۆيىگە تېلېفون بېرىپتۇ:

— مۇشۇك ئۆيىگە قايتىپ باردىمۇ؟

— شۇنداق قەدىرلىكىم، ئۇ قايتىپ كەلگىلى بەش مىنۇت بول-

دى، بۇنى سوراپ نېمە قىلاتتىڭىز؟

— تېلېفوننى ئۇھايۋانغا بەرگىنە! مەن يولدىن ئېزىپ قالدىم.

مەن تۆلەي

ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە، دېڭىزدا ھەربىي ۋەزىپە
ئۆتەۋاتقان بىر سۇ ئاستى پاراخوتى دۈشمەن پاراخوتىنى بايقاپتۇ.
— دوكلات پاراخوت باشلىقى، ئالدىمىزدا دۈشمەن پاراخوتىنى
بايقىدۇق.

— ياخشى، سۇ مەنسى ئېتىشقا تەييارلىق قىلىڭلار، ئارىلىق

قانچىلىك؟

— 1000 مېتىر!

— باشلىق 700 مېتىر قالدى، ئاتامدۇق؟

— سەل تەخىر قىلىڭلار.

— باشلىق 200 مېتىر قالدى، ئاتامدۇق؟

— يەنە سەل تەخىر قىلىڭلار.

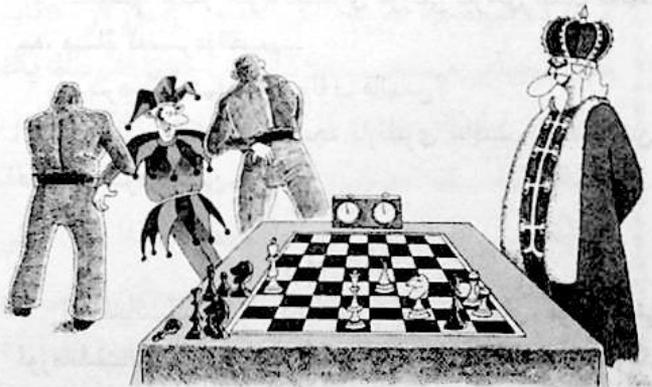
— سادىڭا كېتەي باشلىق، ئارىلىقىمىز پەقەت 50 مېتىرلا

قالدى! مېنىڭ پۇلىنى مەن تۆلۈپتەي، بۇيرۇق بېرىڭ!

ئەپچىل چارە

قاتتىق سوغۇق بولۇۋاتقان بىر كۈنى كەچتە، ئادۋوكات ماش-

نىسىنى ھەيدەپ كېتىۋېتىپ، ئالدى تەرەپتىن كېلىۋاتقان بىر ماش-

ھەقىقىي ئەخمەق

بىر نەچچە قاراقچى بىر جۈپ ئەر - ئايالنىڭ ئۆيىگە باستۇ-

رۇپ كىرىپ، يەرگە بىر دانە چەمبىرەك سىزىپتۇ - دە، ئەر - ئايال

ئىككىسىنى چەمبىرەكنىڭ ئىچىگە سولاپ، ئۇلارغا بۇيرۇپتۇ:

— قايسىڭ چەمبىرەكتىن پۇتۇڭنى چىقىرىدىكەنسىن، شۇ ئاۋ-

ۋال ئۆلىدۇ! قاراقچىلار پۇلغا يارىغۇدەك نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى

يىغىشتۇرۇپ كېتىپتۇ. بۇنىڭغا چىدىماي ئۇن سېلىپ يىغلاۋاتقان

ئايال، بىر چەتتە قاقاقلاپ كۈلۈپ تۇرغان ئېرىدىن سوراپتۇ:

— ھەممە بېساتىمىزدىن ئايرىلىپ قالغان تۇرۇقلۇق يەنە سا-

راڭدەك ھىجراپ تۇرغىنىڭىز نېمىسى؟

— بۇ قاراقچىلار تازىمۇ ئۇچىغا چىققان ئەخمەقلەردىن ئىكەن،

قارىمايسىز، مەن پۈتۈمنى تۈيدۈرۋالماستىن ئاستا سىزنىڭ تېشىغا

چىقىرىۋالغان ئىدىم، ئۇلار بۇنى سەزمىدى.

— يەننى سەن ئالدىدا ماڭ، مەن يولنى كۆرەلمە-
دىم، دەپتۇ.

— باي ئاكا، شەرتلىرى بويىچە مەن ھەرگىز سىلنىڭ
ئالدىلىرىدا مېڭىشقا پېتىنالمىمەن، دەپتۇ يەننى.

باي گەپ قىلالماي ئالدىدا تەمتىلەپ مېڭىشقا مەجبۇر
بوپتۇ. يېرىم يولدا، تۇيۇقسىز يامغۇر يېغىپ كېتىپتۇ.
يەننى دەرھال كۈنلۈكنى ئېچىپ، يامغۇردىن دالدىلىنىپتۇ.
— يەننى، تېز كۈنلۈكنى ماڭا بەر، دەپ ۋارقىراپتۇ
باي.

— شەرت بويىچە، سىلى مېنىڭ نەرسەمنى ئالمايدىلا،
باي ئاكا، دەپتۇ يەننى.

— ئۇنداقتا نېمىشقا مېنىڭ كۈنلۈكۈمنى ئېلىۋالىمە-
دىڭ؟

— باي ئاكا، شەرت بويىچە مەن ھەرگىزمۇ سىلنىڭ
نەرسىلىرىنى ئالالمىمەن، ئەمەسمۇ!

باي ھېچقانداق ئامال قىلالماي ئۆيىگە قاراپ يۈگۈ-
رۈپتۇ. ئۆيگە كەلگۈچە باي خۇددى سۇغا چۈشكەن مۇ-
شۈكتەك بولۇپ قاپتۇ.

باي ئۆيگە كىرىپلا، ناھايىتى ئاچچىقلىنىپ:

— يوقال! مەن سېنى ئىشلەتمەيمەن، دەپتۇ.

بۇ چاغدا يەننى سالماقلىق بىلەن:

— كېتەمدىم، ئەمەسە، شەرت بويىچە سېلى مېنى
ئىشتىن بوشاتتىلا، كېلىشكىنىمىز بويىچە ماڭا بىر يىللىق
ئىش ھەققىمنى بېرىدىلا، دەپتۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان باي شۇ يەردىلا ئايلىنىپ كېتىپتۇ.
خەنزۇچە «يۇمۇر ۋە چاقچاق» ناملىق ژۇرنالدىن
ئېلىندى.

خۇرسەنئاي مەمتىمىن تەرجىمىسى

بۇرۇنقى زاماندا ئىنتايىن ھىيلىگەر بىر باي ئۆتكەن-
كەن. ئۇ ئىشلەمچىلەرگە ناھايىتى ئېغىر شەرتلەرنى قوي-
دىكەن. ئىشلەمچىلەر شۇ بويىچە ئىشلىمىسە، ئىش ھەققىنى
بەرمەيدىكەن. شۇڭا نۇرغۇن كەمبەغەللەر بايغا 10 - 15
كۈن ئىشلەپ، بىر تىنىمۇ ھەق ئالالماي ھەيدىلىدىكەن.
بىر كۈنى، شۇ يۇرتتىكى يەننى ئىسىملىك ئەقىللىق
بىر يىگىت يۇرتتىكىلەرنىڭ ئەنتىنى ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن
باينىڭ ئۆيىگە ئىشلىگىلى كەپتۇ. باي ئۇنىڭغا ئۈچ شەرتنى
قويۇپتۇ:

— بىرىنچى، مېنىڭ ھەر قانداق نەرسەمگە چىقىلمايد-
سەن! ئىككىنچى، ئىككىمىز بىللە بىر يەرگە بارغاندا، سەن
چوقۇم مېنىڭ ئارقامدا ماڭىسەن. ئۈچىنچى، ئىش ئارىلى-
قىدا ئىش تاشلىمايسەن. شەرتلىرىمنى ئورۇندىيالماساڭ،
ئىش ھەققىڭنى بەرمەيمەن.

— بولىدۇ، سىلى دېگەندەك بولسۇن، دەپتۇ يەن-
نى، — لېكىن مېنىڭمۇ ئۈچ شەرتىم بار.
— قانداق شەرت؟

— بىرىنچى، سىلىمۇ مېنىڭ ھەر قانداق نەرسەمگە چى-
قىلمايلا، ئىككىنچى، سىلى چوقۇم مېنىڭ ئالدىدا ماڭىدىلا،
ئۈچىنچى، ئەگەر ئىش ئارىلىقىدا مېنى ھەيدىۋەتسىلە، مېنىڭ
بىر يىللىق ئىش ھەققىمنى بېرىدىلا، دەپتۇ.

باي كۆڭلىدە «بۇ قانچىلىك شەرت ئىدى» دەپ
خۇشال بوپتۇ ۋە دەرھال شۇ بويىچە كېلىشىپتۇ.
شۇ كۈنى كەچتە، باي بىر دوستىنىڭ ئۆيىدە قەرت
ئوينىماقچى بولۇپ، يەننىنىمۇ ئېلىۋاپتۇ.

باي قەرت ئويناپ بولۇپ، ئۆيىگە قايتماقچى بولغاندا،
يا، يەننى كۈنلۈكىنى قولتۇقىغا قىستۇرۇپ، پەنەرنى
تۇتقىنىچە باينىڭ ئارقىسىدىن مېڭىپتۇ. بۇ چاغدا باي:

M
I
R
R
A
S

بىلىك بولسىڭىز ئۇيغۇرلار

ئىبەننا يۈزى (ئايۋىنىدە)

دەپ ئاتايدىكەن. ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ چاچ ۋە سا-
قال - بۇرۇتلىرى قوڭۇر رەڭدە، يەنە بەزىلىرىنىڭ سار-
غۇچ رەڭدە بولۇپ، تولمۇ كېلىشكەنكەن. ئۇلارنىڭ
تىلى خەنزۇ تىلىغا پەقەتلا ئوخشىمايدىغان بولغاچقا، بىز
ھېچنېمىنى ئۇقالمىدۇق. كېيىن بىلىسەك، ئۇلار دەل ئۇي-
غۇرلار ئىكەن.

يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە پاختىدىن توقۇلغان ھەر خىل
بۇيۇملارنى ساتىدىغان يايىملار بولۇپ، بۇ بۇيۇملارنىڭ
ھەممىسىنىلا مۇشۇ كىشىلەر قولدا توقۇغانىكەن، گۈللىرى
ۋە رەڭگىمۇ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكنىڭ ماللىرىغا پەقەت
ئوخشاشمايدىكەن. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە گىلەم، ئېسىل
ئىگەر - جابدۇق ۋە شىنجاڭ مەھسۇلاتلىرىدىن قۇرۇق
ئۈزۈم، ئۆرۈك، قوغۇن قاتارلىقلارمۇ بار ئىكەن.

بىز تۇنجى قېتىم ئاپئاق نەقىشلەنگەن مەسچىتنىڭ
يۇمىلاق گۈمبىزىنى ۋە ھىلال ئاي شەكىللىك قۇببىسىنى
كۆردۇق. دەل شۇ ۋاقىتتا، مەسچىتنىڭ ئىچىدىن بىر توپ
ياش تالىپلار چىقىپ كەلدى، ئۇلارنىڭ ھەممىسىلا ئىنتايىن
قاملاشقان بالىلار بولۇپ، مەسچىتتە ئەرەب تىلى ۋە
«قۇرئان» ئۆگىنىدىكەن.

سەددىچىننىڭ غەربىي ئۈچىدىكى تۇنجى

قەدىمىي شەھەر - جىۈچۈەن

قەدىمكى سۇجۇننىڭ ئورنىدا جىۈچۈەننىڭ پەيدا بو-
لۇشى تېخى يېقىنقى يىللاردىكى ئىش. جىۈچۈەن شەھ-
رىنىڭ شەرقى پۈتۈنلەيلا ئۇيغۇرلارنىڭ سودا بازىرى بو-
لۇپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى مۇسۇلمان ئىكەن.

جىۈچۈەنگە يېقىنلاشقاندا، بىز جىۈچۈەن بۇتخانىسى
دەپ ئاتىلىدىغان مەنزىرىسى ئىنتايىن گۈزەل بىر بۇتخا-
نىدىن ئۆتتۇق. بۇتخانىنىڭ سەيناسىدا تېخى يەنە قو-
مۇشلار بۇلۇق ئۆسكەن بىر ئويمان يەر بولۇپ، بۇلۇق
سۈيى يەر ئاستىدىن ئېتىلىپ چىقىپ تۇرىدىكەن.

شەھەرنىڭ شەرقىگە يېتىپ كەلگەندە، بىز خەنزۇ
ئۇسلۇبىغا پۈتۈنلەي ئوخشاشمايدىغان شەھەر مەنزىرى-
سىنى كۆردۇق. قونالغۇلارنىڭ ئىشىكى ئالدىدا توپ -
توپ تۇرۇشقان كىشىلەر ئۇچىلىرىغا يوللۇق رەختتىن تە-
كىلگەن پاختىلىق چاپان كىيىۋالغان، كەڭ ئىستانلىرىنىڭ
بۇچاقلىرىنى ئېگىز قونچلۇق ئۆتۈكلىرىنىڭ ئىچىگە تە-
قۇبۇلىشقانىدى. ھەممىسىلا بېشىغا نەچچە قات لاتا ئورۇ-
ۋېلىشقان بولۇپ، يەرلىك كىشىلەر ئۇلارنى «چەنتۇ»

مەك - ئىچمەكنىڭ تۈرى ئىنتايىن كۆپ بولۇپ، بازاردىن قوي گۆشى، كالا گۆشى، توڭگۇز گۆشى دېگەنلەرنىڭ ھەممىسىنىلا تاپقىلى بولىدىكەن، ئەمما سۈپىتى تازا ياخشى ئەمەس ئىكەن. لېكىن، يېڭى كۆكتاتلار، توخۇ تۇخۇمى ئىنتايىن مول ئىكەن. قىسقىسى، جىۈچۈن ھەقىقەتەنمۇ قاقاس غەربىي شىمالدىكى بىر «جەننەت» ئىكەن!

دۇنخۇاڭ ھەققىدە پاراڭ

ئەتىسى كۈن چىقاي دېگەندىلا، بىز دۇنخۇاڭ شەھىرىنىڭ قوۋۇقىنى غۇۋا كۆردۈق. ئەتتەگەندىكى سوغۇق جاندىن ئۆتەتتى، ئەمما ھېلىمۇ ياخشى يېرىم يولدا بىر باغلام شال ياخشى تېپىۋالغاندۇق (ئېھتىمال، دېھقانلار-نىڭ ھارۋىسىدىن چۈشۈپ قالغان بولسا كېرەك). شۇنى قالاپ بىر ئاز ئىسسىنىۋېلىپ، شەھەرگە روھلۇقراق كىر-مەكچى بولدۇق.

خىرە كۈن نۇرىدا، بىز تۆت ئەتراپى مېۋىلىك باغلار بىلەن ئورالغان دۇنخۇاڭ شەھىرىگە نەزەر سالدۇق. بۇ مېۋىلىك باغلار ئىنتايىن چىرايلىق بولۇپ شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇرغان ئېرىق سۇلىرى بىلەن سۇغىرىلىپ تۇرىدەكەن. باراقسان ئۆسكەن مېۋىلىك دەرەخلەر ئىنتايىن يېقىملىق كۆرۈنەتتى، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى نەشپۈت دەردە-خى ئىكەن، شۇ سەۋەبتىنمۇ دۇنخۇاڭنىڭ نەشپۈتى داڭلىق ئىكەن. يالتىراپ تۇرغان شەبنەملەر يوپۇرماقلارنىڭ ئۈستىدە ئۇيۇپ قالغان بولۇپ، بۇ مەنزىرە كىشىگە تولىمۇ ھۇزۇر بەخشى ئېتىدىكەن.

دۇنخۇاڭ شەھىرىنىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنىدىن قارىغاندا، بۇ ئىنتايىن مۇھىم جاي ئىكەن. ئۇ نۇرغۇن كېسىشكەن چوڭ يوللارنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان بولۇپ، لاسا (شىزاڭ)، موڭغۇلىيە، ھىندىستان ۋە سېبىرىيىگە بارىدىغان يوللارنىڭ ھەممىسى مۇشۇ يەردىن ئۆتىدىكەن. شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ خوتەن، يەكەن ۋە قەشقەر قاتارلىق جايلىرىدىن كەلگەن سودىگەرلەرمۇ دۇنخۇاڭدىن چوقۇم ئۆتىدىغان بولۇپ، دائىملا 60 ~ 70 خېچىرلىق چوڭ كارۋانلارنى ئۇچراتقىلى بولىدىكەن، ئۇلار 50 كۈن مېڭىپ، ئاندىن بۇ يەرگە يېتىپ كېلەلەيدىكەن.

گەنسۇ تەۋەسىدە، دۇنخۇاڭ تارىختىن بۇيان ئىنتايىن مۇھىم ئورۇن تۇتۇپ كەلگەن بولۇپ، نۇرغۇن ئوخشاش-مىغان ناملار بولغان. خەن گاۋزۇ دەۋرىدە ئەڭ گۈل-...

يول بويىدىكى تۆمۈرچىلىك دۇكانلىرىدا تۆمۈرچى ئۇستاملار ئېسىل ئارغىماقلارنى تاقلاش بىلەن ئالدىراش ئىدى. شەھەرنىڭ شەرقى يولۇچىلار ۋە ئۇلارنىڭ ئات-ئۇلاغلىرى چۈشىدىغان جاي بولغاچقا، قونالغۇلارنىڭ ھەممىسىلا مېھمانلار بىلەن توشۇپ كېتىپتۇ. ئۇلار بۇ يەردە يەنە ھارۋىلىرىنى رېمونت قىلدۇرۇپ، چاقلىرىنى ئالماشتۇرىدىكەن. چۈنكى، ئالدى تەرەپتىكى قۇملۇقتا سەپەر قىلغاندا، ھارۋىنىڭ چاقى چوقۇم باشقا جايلاردەك كىگە قارىغاندا بىر چى كەڭ بولمىسا بولمايدىكەن.

بىز تۇنجى ئاخشىمى ۋاراڭ - چۇرۇڭ ھەم قىستا - قىستاڭ بىر سارايدا قوندۇق. سوغۇق ھەم زەي ياتاقتا جىمجىت كېچە ناھايىتى ئۇزاق بىلىنىپ كەتتى.

ئەتىسى بىر قەشقەرلىك سودىگەرنىڭ ئۆيىدىن ۋاقتە-لىق قونالغۇ تاپتۇق. ئۇ دائىم خەنكو ۋە بېيىڭلارغا بېرىپ سودا قىلىدىكەن. ئىشىكىمىزنىڭ ئالدىدا كىچىككەن باغ بولۇپ، پارلاپ تۇرغان قۇياش نۇرىدا مېۋىلىك دەرەخلەر كىشىگە تولىمۇ ھۇزۇر بېغىشلايتتى. يىراقتا كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان ئاقباش تاغلار شۇنچە ھەيۋەتلىك بولۇپ، چوققىلىرىنىڭ ئېگىزلىكى تەخمىنەن 15 مىڭ چى كېلەتتى.

كېيىن بىز يەنە شەھەرنىڭ غەربىدىكى ئەڭ ياخشى سارايدا بېرىپ، بىر قونالغۇ تاپتۇق. ئۆيىمىزنىڭ يېنىدا بىر گۈللۈك بار ئىكەن، قوشنىلىرىمىزنىڭ ھويلا - ئاراملرىمۇ ئىنتايىن چىرايلىق ئىكەن. جىۈچۈن شەھىرىنىڭ غەربىي تەرىپىدە قوۋۇق بولمىغاچقا، بۇ ئەتراپ ۋاراڭ - چۇرۇڭ-دىن خالىي، تولىمۇ تىنچ ئىدى.

شەھەرنىڭ 50 ~ 60 چاقىرىم نېرىسىدا، دەل سەددە-چىن سېپىلىنىڭ ئەڭ غەربىي ئۇچى - مەشھۇر چېگرا ئۆت-كىلى جىيايۇگۈەن بولۇپ، يەرلىك كىشىلەر جىيايۇگۈەننى «جىۈچۈەننىڭ غەربىي دەۋۋازىسى» دەپ ئاتىشىدىكەن. شەھەرنىڭ شىمال تەرىپى ئىنتايىن كەڭرى بولۇپ، موڭ-غۇللار دائىم ئۇ يەردە تۆگە كارۋىنى تەشكىللەيدىكەن. بۇ تۆگە كارۋانلىرى قومۇلدىن پاختا، تۇرپاندىن قۇرۇق ئۇزۇم، جېنىشى بارىكۆلدىن تۆگە يۇڭى، كۇچادىن ئەلتېرە يۆتكەپ ساتىدىكەن.

ئەلىيىمىزگە بىر مۇسۇلمان دېھقان ھەر كۈنى بىزنى ساپ كالا سۈتى بىلەن تەمىنلەپ تۇردى. جىۈچۈەندە يې-

M
I
R
A
S

يىۋالغان، بېشىغا يەلپۈنۈپ تۇرغان رومال ئارتىۋالغان مۇسۇلمان ئاياللارنىڭ تېرىقچىلىق قىلمۇتقانلىقىنى كۆر-گىلى بولىدىكەن.

يەرلىك خەنزۇلار، مەيلى باي - كەمبەغەل، ياش - قېرى، دېھقان - سودىگەر ياكى ھۈنەرۋەن بولسۇن، پەقەت ئەيۈن غاڭزىسى قولىدىلا بولسا، ھېچقانداق ئىش قىلىشنى خالىمايدىكەن. ئۇلار ئۆزلىرىنى بارا - بارا تۈگەشتۈرۈۋېتىپ، مۇسۇلمانلار بىلەن تەڭ تۇرالمىدىغان بولۇپ قاپتۇ. چۈنكى، دىننىڭ چەكلىشى تۈپەيلىدىن، مۇسۇلمانلارنىڭ ھېچقايسىسى ئەيۈن چەكمىگە چكە، بارا - بارا ھۆكۈمرانغا ئايلانغىلى تۇرۇپتۇ.

گۈزەل قەشقەر ئاياللىرى

ئارىمىزدىكى ئايال ھەمراھلىرىمىز شىنجاڭ ئۆلكىسىدىن غەربىدىكى قەشقەردىن كەلگەن ئىككى ئايال بىلەن تونۇشۇپ قالدى. ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسىلا ئىنتايىن چەرايلىق، خۇددى سۈرەتتەك گۈزەل، بويلىرى ئەۋرىشىم بولۇپ، ئادەمنى تولىمۇ مەھلىيا قىلاتتى. ئۈچىسىغا چەرايلىق ئۇزۇن كۆڭلەك، بېشىغا نەپىس توقۇلغان، ئىنچىكە بەللىرىگىچە چۈشۈپ تۇرىدىغان چۈمبەل ئارتىۋالغان بولۇپ، بۇ ئۇلارنى تېخىمۇ زىلۋا، لاتاپەتلىك كۆرسىتىپ، كىشىنى ئىختىيارسىز ھاياجانغا سالاتتى.

ئۇلار بىز تۇرغان يەرگە يوقلاپ كەلدى، ئىشىكتىن كىرىپلا ئۆتۈكلىرىنى سېلىپ، سۈپىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئۇزۇن پاچاقلىرىنى سۇنۇپ ئولتۇردى. ئۇلار گەنسۇنىڭ يەرلىك شۆبىسىدە سۆزلىيەلەيدىكەن، بىردەم ئوچۇق - يورۇق پاراخلىشىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، خوشلىشىدىغان چاغدا يەنە بىزنى چۈشتىن كېيىن ئۆيلىرىگە بېرىپ ئولتۇرۇپ كېتىشكە تەكلىپ قىلدى. دەرۋەقە، بىر سائەتتىن كېيىن ئۇلار كىچىككەنە ئۆتۈك كىيىۋالغان ئوماق ئىككى بالىنى بىزنى باشلاپ كېلىشكە ئەۋەتتى. بىز ئۇلارنىڭ ھەمىيىسىدە يولدا بىر قانچە ۋەھشىي تايغاندىن داچىپ ئۆتۈپ، بىر چوڭ قورۇغا كەلدۇق ۋە دەرۋازىدىن كىرىپ كەندىن كېيىن بىر كەڭرى سەينىدىن ئۆتۈپ، ئىچكىرىدىن كىيىۋالغان كىرىدۇق. ئۇلار پۈتۈن ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن بىزنى شۇ يەردە ساقلاپ تۇرغانىكەن.

تەخمىنەن يېرىم سائەتچە پاراخلاشقاندىن كېيىن، بىر مالا ئايال يوغان تاۋاقتا پىشۇرۇلغان قوي گۆشى ئە-

لىنىپ، كېيىن ئۇرۇشتا ۋەيران بولۇپ، ئاھالىلەر پىتىراپ كەتكەن. دۇنخۇاڭنىڭ ئەڭ بۇرۇنقى نامى شاجۇ بولۇپ، بەش دەۋر مەزگىلىدە، غەربىي لياڭ دۆلىتىنىڭ پايتەختى بولغان، كېيىن زاڭزۇلار ئولتۇراقلاشقان، يەنە خەنزۇلارنىڭ ھونلارغا قارشى تۇرۇشىدىكى ئالدىنقى قاراۋۇلخانەسى بولغان. ھازىر دۇنخۇاڭدا ھىندى يېزىقى، سانسكىرت يېزىقىدىكى نۇرغۇن ئابىدىلەر ساقلانغان بولۇپ، يەنە تېخى بىر خىل تونۇغىلى بولمايدىغان يېزىق ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ يېزىقىغا ئوخشاپ كېتىدىغان بەزى يېزىقلارمۇ بار ئىكەن.

ھازىر، ئۆرۈلۈپ كەتكەن سېپىل تېمى ۋە شەھەر ئىچىدىكى ئاق يەردىن باشقا، قەدىمكى دۇنخۇاڭ شەھىرىدىن ھېچقانداق ئەسەرمۇ قالماپتۇ، شەھەر رايونى ئاللىقاچان كۆكتاتچىلارنىڭ يېرىگە ئايلىنىپ كېتىپتۇ. ھازىرقى دۇنخۇاڭ شەھىرى كونا شەھەرنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدا بولۇپ، ئوتتۇرىنى بىر دەريا ئايرىپ تۇرغاچقا، شەھەرنىڭ دائىرىسى ئىنتايىن كىچىك ئىكەن. شەھەرنىڭ شەرقى سودا رايونى بولۇپ، ئاساسىي ئاھالىسى مۇسۇلمان ئۇيغۇرلار ئىكەن. ئۇلار ھازىر پەيدىنپەي بۇ جاينىڭ يەرلىرىنى ئىگەلەشكە باشلىغان، ئېتىزلاردا دائىملا قېقىزىل كىيىم كى-

2006.2

كردى.

ئايال ساھىبخان گۆشى ناھايىتى ئەپچىل پارچىلاپ، ھەر بىرىمىزگە بىر پارچىدىن تۇتقۇزۇپ قويدى ھەمدە: «بىزنىڭ ئادىتىمىزدە چوكا ئىشلەتمەيمىز، توغرا چۈشەند- گەيسىلەر» دېدى.

شۇنىڭ بىلەن، بىز گۆشنى قولمىزدا تۇتۇپ يېيشكە باشلىدۇق، گۆش ناھايىتى تەملىك پىشقاچقا، ئىنتايىن ھۇزۇرلىنىپ يېيىشتۇق، ھېلىقى شوخ بالىلارمۇ چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ گۆش يېيىشتى، ئولتۇرىدىكى سېرىق مىس تا- ۋاق سۆڭەك بىلەن توشۇپ كەتتى. بۇ قېتىمقى مېھمان- دارچىلىق بىزدە ھەقىقەتەنمۇ بىر ئۇنتۇلماس تەسىرات قالدۇردى.

قۇمۇل ئاياللىرى

بىز تۇرغان ساراي خوجايىنىنىڭ تۆت خوتۇنى بولۇپ، ئۇلار ئارقا ھويلىدا تۇرىدىكەن، ھويلىنىڭ ئىچى ئىنتايىن چىرايلىق، گۈللەر ھۈپپىدە ئېچىلىپ كەتكەنىكەن. ئۇلار- نىڭ ھۇجرىلىرى ئاجايىپ ھەشەمەتلىك بولۇپ، بۇ تۆت خانىمىدىن تۇغۇلغان بالىلار بىر- بىرىدىن ئوماق ئىكەن. ئونىڭدىن باشقا، ئۇلارغا تۇغقان كېلىدىغان بىر تۇل خو- تۇن ھەم ئۇنىڭ قىزى ئۇلار بىلەن بىللە تۇرىدىكەن.

خوجايىنىنىڭ خوتۇنلىرى ھەم قىزلىرى ئوخشاشلا پۇ- تۇن رەختىنى تىكىلگەن، ئوشۇقىچە چۈشۈپ تۇرىدىغان ئېسىل كىيىملەرنى كىيىۋېلىشقان، ئۇستىدە بىر ئويمىسىلا بولۇپ، كىيگەندىن كېيىن ئىككى مۇرىسىنى يىپ بىلەن چىگىۋالىدىكەن. كىچىك بالىلارنىڭ كىيىملىرىمۇ مۇشۇند- داق ئۇزۇن ئىكەن. ئاياللارنىڭ ھەممىسىلا تىزىغىچە چۈ- شۈپ تۇرىدىغان داكا ياكى يىپەك چۈمبەل تارتىۋېلىشقان- لىقتىن، ھەتتا قوللىرىمۇ كۆرۈنمەي قالىدىكەن، ئەمما ئۇ- لار چۈمبىلىنى ئېلىۋەتكەندە ياكى قايرىغاندا، قوللىرى ئىنتايىن ئەپچىل ھەرىكەت قىلىدىكەن. ياتلىق بولغان ئاياللار چۈمبەل تارتماي، خېلى ئەرەكن يۈرىدىكەن. بۇ مۇسۇلمان ئاياللارنىڭ ھەممىسىلا سۇمباتلىق ھەم چىراي- لىق، تېرىلىرى تولىمۇ سۈزۈك بولۇپ، يەلپۈنۈپ تۇرغان چۈمبىلى ئۇلارنىڭ ھۆسنىگە تېخىمۇ ھۆسن قوشۇپ، ئۇ- لارنى ئاجايىپ جەزىبىدار ھەم جەلپىكار قىلىپ كۆرىتىدۇ- كەن. ئۇلارنىڭ كۈلگەن ياكى ئۇيالىغان چاغدىكى لاتاپەت- لىك چېھرى، چۈمبەلگە يوشۇرۇشلىرى ئادەمنى تېخىمۇ

مەھلىيا قىلىدىكەن. ياش قىزلارنىڭ پېشانىسىگە چىگىۋال- خان قارا رەڭلىك لېنتىسىنىڭ ئىككى ئۇچى كۆكرىكىگىچە چۈشۈپ تۇرىدىكەن. ئۇلار ئۆيىدە تۈز كەش كىيىۋالسا، سىرتقا چىققاندا ئېگىز قونچلۇق ئۆتۈك كىيىۋالىدىكەن. بەزىدە زەر يىپ كەشتىلەنگەن يېشىل رەڭلىك تىسۇت پايپاقمۇ كىيىۋالىدىكەن. بېشىغا چۈمبىلىنىڭ ئۈستىدىن باستۇرۇپ بىر خىل قىرىسىز يۇمىلاق بۆك كىيىۋالىدىكەن، شەكلى ھەر خىل ھەم رەڭگارەڭ، باشقا شەھەرلەردىكى ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭكىگە ئوخشاشمايدىكەن.

قۇمۇلدىكى يەرلىك ئاھالىلەر، بولۇپمۇ ئاياللار تولىمۇ مېھماندوست كېلىدىكەن. بۇ ئېھتىمال قۇمۇلنىڭ شارائى- تىدىن بولسا كېرەك. چۈنكى، بىپايان قۇملۇقتىكى مۇ- شۇنداق بىر يېگانە يۇرتتا، كىشىلەر مېھمانلارغا قىزغىن مۇئامىلە قىلىدىغان ئېسىل پەزىلەتنى يېتىلدۈرگەنىكەن. بۇ ھەقىقەتەنمۇ قۇملۇقتىكى بىر مۇنبەت بوستانلىق ئىكەن!

مۇسۇلمانلار شەھىرى ۋە خەنزۇلار شەھىرى

بىز كۈنى بىز مۇسۇلمانلار شەھىرىگە بېرىپ كۆرۈپ كەلمەكچى بولدۇق. شەھەر دەرۋازىسىدىن كىرىدىغان چاغدا، ئاق سەللە ئوراپ، ئۇزۇن تون كىيىۋالغان بىر ئايپاق ساقاللىق ئۇيغۇر بوۋاينىڭ ئالدىرىماي مېڭىپ كې- لىۋاتقانلىقىنى كۆردۇق. ئۇنىڭ يېنىدا ئېگىز ھەم قاملاشقان بىر ئايال بولۇپ، پاختا رەختتىن تىكىلگەن سۇس كۆك رەڭلىك كىيىم كىيىۋالغان، يۈزىگە ئاق چۈمبەل تارتىۋال- غان، بېشىدا بىر چۆگۈننى كۆتۈرۈۋالغانىكەن. ئېھتىمال، بوۋاينىڭ خوتۇنى بولسا كېرەك. ئۇلارنىڭ تىلىنى ئانچە ئۇققىلى بولمايتتى، ئۇلارمۇ ھەر دائىم تىلماچلارغا ئېھتە- ياجلىق بولۇپ تۇرغاچقا، ئۇيغۇرچە ھەم خەنزۇچە سۆز- لىيەلەيدىغان خەنزۇ خوتۇندىن بىرنى ياللاپ، خوتۇنلىرى قاتارىدا تۇرغۇزىدىكەن.

مۇسۇلمانلار شەھىرىدىكى ئاھالىلەرنىڭ ئۆيلىرى خەنزۇلارنىڭكىدىن ئانچە پەرقلىنمەيدىكەن، بىراق ئۆي- دىكى سۇپىلار ئىنتايىن پەس بولۇپ، ئوت قالانمايدىكەن. ئۈستىگە چىرايلىق كىگىزلەر سېلىپ قويۇلىدىكەن. مېھ- مانلار سۇيا ئۈستىگە چىققاندا ئايىغىنى سېلىۋېتىدىكەن، بۇ ئۇلاردا بۇرۇندىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئادەت ئىكەن. ئۇلارنىڭ كىيىم ئىشكاپىمۇ ئىنتايىن چىرايلىق بولۇپ، ئۈستىگە بىر يوغان مىس لېگەن قويۇپ قويۇلىدىكەن، بۇ

IRAS

—سەلەر يىراقتىن كەلگەن ئەزىز مېھمان، بىردەم ئولتۇرۇپ ئاز — پاز چاي ئىچىۋېلىڭلار،—دېدى. شۇنداق قىلىپ سودا ناھايىتى ئوڭۇشلۇق بولدى. قايتىدىغان چاغدا، خوجايىن تېخى يەنە بىزنى ئۇزىتىپ قويدى.

تارىختىكى قومۇلۇقلارنىڭ ئەجدادلىرى

قومۇلنى خەنزۇلار «خامى» (哈密)، ئۇيغۇرلار بولسا «قومۇل» دەپ ئاتايدىكەن.

ئۇيغۇرلار ھەقىقەتەنمۇ چىرايلىق مىللەت ئىكەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە قومۇلدىن ئىبارەت بۇ قومۇلۇقتىكى مۇنبەت يۇرتنىڭ ئالاھىدە جۇغراپىيىلىك شارائىتى ئۇلاردا بىر خىل پەۋقۇلئاددە خاراكتېر يېتىلدۈرگەن، ئۇلارنىڭ قېنىدا مەركىزىي ئاسىيا ئېگىزلىكلىرىدە ياشىغان مىللەتلەرنىڭ ئەنئەنىسى مۇجەسسەملەشكەن.

قومۇلنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئاھالىسى ۋە گۈللەندۈرۈش گۈچلىرى ئوغۇزلار دەپ ئاتالغان بىر قەدىمكى خەلق بولۇپ، ئۇلار ئەسلىدە ئالتاي تاغ تىزمىلىرىنىڭ ئېتىكىدىكى جۇڭغار دالىسىنىڭ شىمالىي ئەتراپلىرىدا ماكانلاشقان، كېيىن موڭغۇللار تەرىپىدىن قوغلىنىپ، تەڭرىتاغنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى يەرلەرگە، بولۇپمۇ ئۈرۈمچى، تۇرپان ۋە قومۇل قاتارلىق جايلارغا كۆچۈپ كەلگەنىكەن. شۇڭا، قومۇل يەنە جۇڭغار دالىسىنىڭ بوسۇغىسى دەپمۇ ئاتىلىدىكەن. بۇ يەرگە ماكانلاشقانلار كېيىن قومۇلۇقلار دەپ ئاتالغانىكەن. ئۇلار دەسلەپتە بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلغان، كېيىن ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىپ مۇسۇلمان بولغانىكەن. چىڭ سۇلالىسىگە قارشى ئۇرۇش يىللىرىدا، قومۇل بىر مەزگىل خارابىلىككە ئايلىنىپ قالغان، كېيىن تىنچىتىشقا كەلگەن چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىنىڭ تۇرارگاھى بولغانىكەن. گۇاڭشۇنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا، بىر روسىيىلىك سەيياھ قومۇلنىڭ خارابىلىككە ئايلىنىپ قالغانلىقىنى ھەم چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىنىڭ قارارگاھى بولۇپ قالغانلىقىنى تىلغا ئالغان، بۇمۇ بۇ نۇقتىنى ئىسپاتلاپ بېرەتتى. شۇنداقتىمۇ، قومۇل كېيىن يەنە بارا — بارا ئاۋاتلىشىپ، شىنجاڭدىكى چوڭ شەھەرلەرنىڭ بىرىگە ئايلىنىپتۇ.

مۇرەككەپ ئاھالىلەر ۋە تۈرلۈك ئىرقلار

قومۇلدا مىللەتلەر ئىنتايىن مۇرەككەپ، خۇددى شىنجاڭدىكى ھەرقايسى مىللەتلەر ۋە باشقا دۆلەتلەردىكى

پولۇ يېيىشتە ئىشلىتىلىدىكەن. پولۇ دېگىنى كالا، قوي گۆشلىرى ھەم ماي بىلەن باشقا خۇرۇچلارنى ئارىلاشتۇرۇپ ئېتىدىغان تاماق بولۇپ، بۇنى يەرلىك كىشىلەر ھەر كۈنى دېگۈدەك يەيدىكەن. ئۇنىڭدىن باشقا، يەنە قول چايقاشقا ئىشلىتىلىدىغان مىس ئاپتۇۋا، چىلاپچا تەييارلاش لىق تۇرىدىكەن.

مۇسۇلمانلار شەھرىدە يەنە ئاجايىپ بىر سۆڭەت بار ئىكەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بۇ قومۇل شەھرىدە داڭلىق ئىكەن. شۇڭا، بىزمۇ بېرىپ كۆرۈپ كەلدۇق. بۇ تەخمىنەن 50 دەك يوغان شېخى بار چوڭ سۆڭەت بولۇپ، ئاجايىپ — غارايىپ گىرەلىشىپ كەتكەن باراقسان شاخ — يوپۇرماقلىرى خېلىلا چوڭ يەرگە سايە تاشلاپ تۇرىدىكەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بۇ شاخلار بىر غول يىلتىزدىن ئۆسۈپ چىققانىكەن. بىز ئۇنى قانغۇچە تاماشا قىلىپلا قالماي، يەنە ئۇنىڭ ئاز ئۇچرايدىغان ئاجايىپ دەرەخ ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلماي تۇرالمىدۇق.

ئەنئىنى چۈشتىن كېيىن بىز خەنزۇلار شەھرىگە، يەنى خەنزۇلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونغا باردۇق. مەنزىرىسى ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكى شەھەرلەرگە ئوخشايدىغان بولۇپ، دۇكانلار ۋە يايىملار ئىنتايىن كۆپ ھەم ئاۋات ئىكەن. بۇ يەردىكى سودىگەرلەر سودىدا تولىمۇ قىزغىن ھەم خۇش مۇئامىلىلىك ئىكەن، خېرىدارلار ئۆيىگە قايتىپ بارغاندىن كېيىن، ئەگەر ئالغان ماللىرىدىن رازى بولماي قالسا، ياندۇرۇپ بەرسىمۇ بولىدىكەن. بۇ ئالدىن قاچان بىر خىل ئادەتكە ئايلانغاچقا، ئارازچىلىقلارمۇ ئىنتايىن ئاز يۈز بېرىدىكەن.

بىز بىر دۇكانغا نەرسە — كېرەك ئالغىلى كىردۇق. ئىچىدە ئادەتتىكى تۇرمۇش بۇيۇملىرى تىزىپ قويۇلغان بولۇپ، باھاسى خېلىلا قىممەت ئىكەن. بىز باھاسىنى چۈشۈرۈپ بېرىشنى ئېيتساق، خوجايىن تولىمۇ سىپايلىك بىلەن:

—ساتىدىغان يېرىم مۇشۇ، مەندىن باھا تالىشىپ ئولتۇرماڭلار،—دېدى.

بىز ئەكەلگەن پۇلىمىز يەتمەيدىغانلىقىنى ئېيتىپ، قايتا كېلىپ ئالايلى دېۋىدۇق، خوجايىن دەرھال شاگىرتىنى چاقىرىپ بىزنى كۈتۈۋېلىشنى بۇيرۇدى ۋە كۈلۈپ تۇرۇپ:

ئىنتايىن ئوخشىشىپ كېتىدىكەن. ئۇلار كۆچمەن چارۋىچى خەلق ئىكەن، ئاساسەن چارۋىچىلىق بىلەن تۇرمۇش كەچۈرىدىكەن.

قازاقلار مۇسۇلمان كۆچمەن چارۋىچى مىللەت بوپ، لۇپ، بېشىغا غەلىتە ئۇچلۇق قالىپاق، پۇتغا ئېگىز ئۇزۇن قونچلۇق ئۆتۈك كىيۋالىدىكەن. رۇسلار ئۇلارنى كازاك-لاردىن پەرقلىنىدۇرۇش ئۈچۈن قىرغىزلار دەپ ئاتايدىكەن، ئەمەلىيەتتە قازاقلار بىلەن كازاكلارنىڭ ھېچقانداق باغلىنىشلىقى يوق. كازاكلار بولسا روسىيلىكلەر، ئۇلار چارروسىيە دەۋرىدە نۇرغۇن ئىمتىيازلاردىن بەھرىمەن بولغان، ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەش ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ چارروسىيگە بولغان ساداقىتىنى بىلدۈرگەن، تارىختا ئا-تالغان كازاك ئەسكەرلىرى دەل ئاشۇلاردىن ئىبارەت.

بىز بەزىدە يەنە بىر خىل خەلقلەرنىمۇ ئۇچرىتىپ قالاتتۇق، ئۇلارنىڭ قىياپىتى ۋە تۇرقى بەئەينى ياۋروپالىقلاردەك، ئەزىلىرى قىزىقلىقلاردەك ساقال-بۇرۇتلىق ئىدى، ئاياللىرىنىڭ كىيىمى ياۋروپالىقلارنىڭكىگە بەك ئوخشايتتى، ئەمما ھەممىسىلا ئۇزۇن قونچلۇق ئۆتۈك كىيىدىكەن، ھەتتا كىچىك بالىلىرىمۇ مۇشۇنداق ئۆتۈك كىيۋالىدىكەن. ئۇلارنىڭ تېرىلىرى ناھايىتى سۈزۈك، تەقى-تۇرقى ناھايىتى قاملاشقان، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىنتايىن چىرايلىق ئىكەن. ئۇلار دەل «نوغايىلار»، نوغايىلار-نىڭ بۇ نامى X III ئەسىردە قىرىمدىكى بىر تاتار يولباشچىسى موڭغۇل قوشۇنلىرىنى باشلاپ ياۋروپاغا غەلبىلىك ئىچكىرىلەپ كىرىپ، نۇرغۇن خرىستىئانلارنى تۇت-قۇن قىلىپ كەلگەندە قويۇلغانىكەن. ئۇلارمۇ مۇسۇلمان ئىكەن.

يەنە ئىلىدىن كەلگەن بىر قىسىم مانجۇلارمۇ بولۇپ، ئۇلار چىڭ سۇلالىسىنىڭ چيەنلۇڭ دەۋرىدە ئۇرۇشتا خىزمەت كۆرسەتكەنلەرنىڭ ئەۋلادلىرى ئىكەن. چيەنلۇڭ خان ئۇلارنىڭ ئاتا-بوۋىلىرىنىڭ تۆھپىسىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئۇلارغا نۇرغۇن يەرلەرنى بۆلۈپ بەرگەنىكەن، ئۇلار ئىلىدا ئەڭ كۆپ ئىكەن، شۇڭا سەككىز تۇغلۇق ماز-جۇلار ئۆز يۇرتلىرىغا قارىغاندا ئىلىدا ئەڭ جىق ئىكەن، جۇڭغار دالىسىدىمۇ ئۇلارنىڭ قالدۇق ئەۋلادلىرى بار ئىكەن.

«بىراق قىرلار» (شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلغان) ناملىق كىتابتىن ئېلىندى.

خەلقلەرنىڭ ھەممىسىلا باردەك قىلاتتى، ئۇلار خەنزۇلار، تۇڭگانلار، ئۇيغۇرلار، موڭغۇللار، قالماقلار (يەنى ئويد-رات موڭغۇللىرى)، قازاقلار، قىرغىزلار، نوغايىلار (يەنى تاتارلار)، مانجۇلار ۋە رۇسلار ئىكەن.

قومۇلدىكى خەنزۇلار ئىچىدە پۈتۈن مەملىكەتتىكى 18 ئۆلكىدىكىلەرنىڭ ھەممىسىلا بولۇپ، ئۇلار ئەمەلدار، ئەسكەر، سودىگەر ئىكەن. يەنە يول تېپىش ئۈچۈن غەربىي شىمالغا كەلگەن كۆچمەنلەر ھەم يۇرت-ماكانىدىن ئايرىلغان سەرگەردان-ئالقايلارمۇ بار ئىكەن، ئالقايل-رى ئىچكىرىگە قايتىپ كېتىشكە جۈرئەت قىلالايدىكەن. ئۇلاردىن باشقا، يەنە كونا زاماندىكى ھەر خىل ئەمەلدىكى ئۆمۈرلۈك پالاندىلارنىڭ ئەۋلادلىرىمۇ بار بولۇپ، كۆپىنچىلىرىنىڭ قومۇلدا ئولتۇراقلاشقىنىغا نەچچە يۈز يىل بولغانىكەن. قومۇلنىڭ بارلىق تۇرمۇش ئۆرپ-ئادەتلىرى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك بىلەن يۈتۈنلەي ئوخشاشمىمۇ، ئەمما خەنزۇلار مۇھىتقا ئىنتايىن ماسلىشىپ كېتىپتۇ.

بىز خەنزۇلار تۇڭگانلار دەپ ئاتايدىغان مۇسۇلمانلارنى گەنسۇ ئۆلكىسىدە خېلى كۆرگەن بولساقمۇ، ئەمما شىنجاڭ ئۆلكىسىدە بەك كۆپ ئىكەن. تۇڭگانلارنىڭ كېلىپ چىقىشىنى ئېنىقلىماق تەس، چەت ئەللىكلەر تۇڭگان ياشلىرىنى تۇنجى كۆرگەندە، ھەممىشە ھەيران بولغانلىقىدىن «ئەجەب چىرايلىق ئەرەب ياشلىرىكەن» دەپ قالىدىكەن، ئۇلار چاچلىرى ئانچە قارا ئەمەس، قىياپىتى ئىنتايىن جەسۇر، كۆپىنچىسىنىڭ قىسقا ھەم بۇدۇر، قوڭۇر-رەڭ بۇرۇت-ساقاللىرى بار ئىكەن. ئۇلار ئېتىقادى ئىنتايىن چىڭ مۇسۇلمانلار بولۇپ، توڭگۇز گۆشى يېمەيدىكەن، ھاراق ئىچمەيدىكەن ھەم ئەيىۈنمۇ چەكمەيدىكەن. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى خۇيزۇلار يېقىلىقىدا، دەل شۇلار يولباشچى بولغانىكەن.

ئۇيغۇرلارنىڭ كۆپىنچىسى دېھقان ئىكەن. تۇڭگانلار خەنزۇ تىلىدا، ئۇيغۇرلار بولسا ئۆز تىلىدا سۆزلىشىدىكەن. ئۇيغۇرلارنىڭ تىلى ساپ ھەم يېقىملىق، بۇ تىلشۇناسلارنىڭ باھاسى ئىكەن. يەرلىك خەلقلەر ئارىسىدا يەنە: «ئەرەب تىلى ئىلىم، پارس تىلى شېكەر، ھىندى تىلى تۇز، ئۇيغۇر تىلى سەنئەت» دېگەن تەمسىلمۇ بار ئىكەن.

ئەگەر ئىكەن بۇ شىمالىي ئەتراپىدا، موڭغۇللارمۇ ناھايىتى كۆپ ئىكەن، ئۇلارنىڭ قاۋۇللۇقى، ئاق كۆڭۈللۈكى، ياپىلاق يۈزى، بالىلارچە ساددىلىقى زاڭزۇلار بىلەن

M
I
R
A
S

شىنجاڭ تور خەۋەرلىشىش شىركىتىنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەردار بولۇڭ

2004 - يىلى 7 - ئايدا جۇڭگو تور خەۋەرلىشىش گۇرۇھى 2008 - يىللىق بېيجىڭ ئولىمپىك تەنھەرىكەت يىغىنىنىڭ رەس-مى مۇقىم خەۋەرلىشىش مۇلازىمىتى ھەمكارلىق ھەمراھى قىلىپ تاللىنىلدى.

شىركىتىمىز شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم، ھۆكۈمەتنىڭ غەمخورلۇقىدا شىنجاڭدىكى جۇغلاپ مەبلىغى مىليارد يۈەندىن ئېشىپ پۈتۈن ئاپتونوم رايونىمىزدىكى 16 ۋىلايەت، ئوبلاستتا تارماق شىركەت قۇرۇپ، خېرىدارلىرى (ئا-بونتلىرى) نەچچە يۈز مىڭغا يەتتى. 2005 - يىلى 1 - ئاينىڭ 6 - كۈنى شىنجاڭ تور خەۋەرلىشىش شىركىتى رەسمىي ۋىنۇسكا ئاستى.

جۇڭگو تور خەۋەرلىشىش شىركىتى بەرگەن ھوقۇققا ئاساسەن، شىنجاڭ تور خەۋەرلىشىش شىركىتى شىنجاڭدا ئاساسلىق خەۋەرلىشىش ئۈچۈن كەسپىگە مۇناسىۋەتلىك سىستېمىلارنى جەمئەپ، تېخنىكىلىق مۇلازىمەت، ئۈچۈن مۇلازىمىتى، ئەس-ۋاب - ئۈسكۈنىلەرنى لايىھىلەپ ئىشلەپ چىقىرىش ۋە دۆلەت ئىچى - سىرتىدا سېتىش قاتارلىق كەسىپلەر بىلەن شۇغۇللانماقتا. بۇ شىركەت يەنە دۆلەت ئىچى، خەلقئارادىكى تۈرلۈك تېلېگراف تورى ۋە ئەسۋاب - ئۈسكۈنىلەر بىلەن تەمىنلەش، مۇقىم تېلېفون تورىنىڭ سانلىق مەلۇمات، سۈرەت ۋە كۆپ ۋاسىتىلىك خەۋەر-لىشىش ۋە ئۈچۈن مۇلازىمىتى بىلەن شۇغۇللانماقتا.

بۇ شىركەت ئالدىن كۆرەلەك بىلەن، ئۈنۈمنى بىرىنچى ئورۇنغا قويۇش پىرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇپ، ئىلغار، مۇكەممەل سانلىق مەلۇمات خەۋەرلىشىش تورى، غول لىنىيىلىك يەتكۈ-زۈش تورى، ئۇزۇن يوللۇق تېلېفونلارنى ئۇلاش تورىنى قۇ-رۇپ چىقىپ، ئۈنۈمنى ئاشۇرۇش، مۇلازىمەتنى ئەلاشتۇرۇشنى نىشان قىلىپ، ئۈنۈمى تېز كۆرۈلىدىغان مەھسۇلاتلارنى ئىشلەپ چىقىرىپ، باھادا ئەرزىن بولۇش، خېرىدارلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ مۇلازىمەت قىلىپ، ئۆزگىچىلىكىنى گەۋدىلەندۈرۈش، بازارغا سەزگۈر بولۇشتەك زامانىۋى مۇلازىمەت سىستېمىسىنى قۇرۇپ چىقىپ، قانۇنلۇق رىقابەتلىشىش، ھەمكارلىشىپ ئۈنۈمنى ئاشۇ-رۇش ئارقىلىق بەش يىلدا شىنجاڭ تور خەۋەرلىشىش بازىرىدا تېگىشلىك ئورۇننى ئىگىلەپ، نىسبەتەن زور تەسىر كۈچىگە ئىگە دۆلەت پاي تۈزۈمىدىكى خەۋەرلىشىش كارخانىسىغا ئايلىنىپ، شىنجاڭنىڭ ئۈچۈن قۇرۇلۇشى ۋە ئىقتىسادىنى يۈكسەلدۈرۈشكە ئالاھىدە كۈچ چىقارماقتا.

2002 - يىلى 5 - ئاينىڭ 16 - كۈنى گوۋۇيۈەن تارقاتقان (2003) 36 - نومۇرلۇق «تېلېگراف تۈزۈلمە ئىسلاھاتى توغ-رىسىدىكى قارار» غا ئاساسەن، ئەسلىدىكى جۇڭگو تېلېگراف گۇرۇھى شىركىتى جۇڭگو تور خەۋەرلىشىش گۇرۇھى شىركىتى ۋە جۇڭگو تېلېگراف گۇرۇھى شىركىتىگە ئايرىلدى. جۇڭگو تور خەۋەرلىشىش گۇرۇھى شىركىتى 220 مىليارد يۈەندىن ئارتۇق مەبلەغكە، 300 مىڭ كەسپىي خادىمغا ئىگە بولۇپ، دۆلەت مەب-لەغ كومىتېتى باشقۇرۇشىدىكى ئالاھىدە چوڭ تىپتىكى غوللۇق كارخانىدۇر.

جۇڭگو تور خەۋەرلىشىش گۇرۇھى شىركىتى گوۋۇيۈەننىڭ ماقۇللۇقى بىلەن دۆلەت مەبلەغ سېلىشقا ھوقۇق بەرگەن ئور-گان ۋە دۆلەت پاي كونترول شىركىتىنىڭ سىناق نۇقتىسىدىكى ئىدارە بولۇپ، گوۋۇيۈەن دۆلەت مۈلكىنى نازارەت قىلىش، باشقۇرۇش كومىتېتىغا بىۋاسىتە قاراشلىق، ئۈچۈن كەسپى تار-مىقىنىڭ بىۋاسىتە باشقۇرۇشىدىكى ئورۇندۇر. جۇڭگو تور خە-ۋەرلىشىش گۇرۇھى شىركىتىنى جۇڭگو تېلېگرافى، جۇڭگو كۆچمە خەۋەرلىشىش، جۇڭگو بىرلەشمە خەۋەرلىشىش، جۇڭگو تۆمۈريول خەۋەرلىشىش قاتارلىق تېلېگرافى تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان بىر قانچە چوڭ، ئۇل شىركەتلەر بىلەن جۇڭگو خەۋەرلىشىش بازىرىنىڭ ئۆلىنى تەشكىل قىلىدىغان تېلېگرافى ئۈچۈن تىجارىتى شىركەتلىرىنىڭ بىرىدۇر.

2002 - يىلى 9 - ئايدا جۇڭگو تور خەۋەرلىشىش گۇرۇ-ھىنىڭ شىنجاڭدىكى تارماق شىركىتىنى قۇرۇش پىلانلىنىپ، بۇ شىركەت 2003 - يىلى 5 - ئايدا شىنجاڭ تور خەۋەرلىشىش (پاي كونترول) شىركىتى بىلەن، شۇ يىلى يەنە 6 - ئايدا شىنجاڭ جىتۇڭ شىركىتىنىڭ پۈتۈن شىنجاڭدىكى ئالتە تارماق شىركىتى بىلەن بىرلەشتى.

2004 - يىلى 7 - ئايدا «قوشۇلۇش، قايتىدىن تەشكىل-لەش» ئىستراتېگىيىسىنى ئوڭۇشلۇق تاماملاپ جۇڭگو تور خەۋەرلىشىش گۇرۇھىنىڭ يىغىنىدا يېىنى بازارغا سېلىش گو-ۋۇيۈەننىڭ تەستىقىدىن ئۆتتى. 2004 - يىلى 11 - ئاينىڭ 16 - كۈنى جۇڭگو تور خەۋەرلىشىش شىركىتىنىڭ پاي چېكى ئام-بىرىكىنىڭ نيۇيورك پاي چېكى بازىرىغا ئوڭۇشلۇق سېلىندى. شۇ يىلى يەنە 11 - ئاينىڭ 17 - كۈنى جۇڭگو تور خەۋەرلىشىش شىركىتى شياڭگاڭ پاي چېكى بازىرىدا ۋىنۇسكا ئېسىپ تىجا-رەت باشلىدى.

006

كۆڭۈل ھۆزۈرى - جۇڭگو تور خەۋەرلىشىشى دۇنيانى قاپلىغان

جۇڭگو تور خەۋەرلىشىشى ئابونتىلار مۇلازىمەت قىزىق لىنىيىسى: 10060

كۆڭۈل قويۇپ ئەتراپلىق مۇلازىمەت قىلىدۇ، جۇڭگو تور خەۋەرلىشىشى بىلەن ئابونتىلار ئوتتۇرىسىدىكى كۆۋرۈك ۋە ۋاسىتىسى

10060 ئالاھىدە مۇلازىمەت نومۇرى تور خەۋەرلىشىشى ئابونتىلىرىغا ئۆز جايىدىكى تور دائىرىسىدە تېلېگراممىلارنى بىلەن مۇناسىۋەتلىك كەسپىي ئىشلاردىن مەسلىھەت بېرىدىغان، ئەرزلەرنى قوبۇل قىلىدىغان، توسالغۇلارنى ئوڭشاپ بېرىدىغان، بازار پۇرسىتى بىلەن تەسلىھەيدىغان، كۆڭۈلدىكىدەك مۇلازىمەت قىلىدىغان ئۈنۈملىك مۇلازىمەت سەھنىسى.

مۇلازىمەت تۈرلىرىمىز:

- كەسپىي ئىشلاردىن مەسلىھەت بېرىمىز
- ئەرزلەرنى قوبۇل قىلىمىز
- توسالغۇلارنى ئوڭشاپ بېرىمىز
- بازار پۇرسىتى بىلەن تەسلىھەيمىز
- كۆڭۈلدىكىدەك مۇلازىمەت قىلىمىز

جۇڭگو تور خەۋەرلىشىشى كۇرۇم شىركىتى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شۆبىسى
中国网络通信集团公司新疆维吾尔自治区分公司

عسرىپان®

تىل - مىللەتنىڭ قەلبى

تىل - مىللەتنىڭ مەنبەسى ۋە تىنى

تىل ئۆگىنىشنىڭ تىلىدىن باشقا يول بار

乌鲁木齐市一帆电子有限公司

地址: 乌市新华南路68号产汇大厦18楼C座 <http://www.irpan.com>

电话: 0991-8562100 8526100 邮编: 830002

ئۈرۈمچى ئىرىپان ئېلېكترون چەكلىمە شىركىتى

ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي شىنخۇا يولى

68 - نومۇر گۇاڭخۇي سارىيى 18 - قەۋەت C ئىشخانا